

**ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AKRAN ETKİSİ
VE UYMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NİTEL BİR
ARAŞTIRMA**

Büşra SAKA

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri
Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Fatih KAYA
2023
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AKRAN ETKİSİ VE UYMA
DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

(A Qualitative Research on The Peer Influence and Adaptation Behaviors in Religious
Education in Adolescence)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Büşra SAKA

Danışman: Doç. Dr. Fatih KAYA

Bayburt
Kasım, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Fatih KAYA danışmanlığında, 192217003 numaralı Büşra SAKA tarafından hazırlanan “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akran Etkisi ve Uyma Davranışları Üzerine Nitel Bir Araştırma” adlı bu çalışma 14/09/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Atatürk Üni. Ortak) Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ömer DEMİR

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Fatih KAYA

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Behram HASANOV

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akran Etkisi ve Uyma Davranışları Üzerine Nitel Bir Araştırma ” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

/ /

Büşra SAKA

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimin hazırlanmasında gerekli desteği, hoşgörüyü gösteren, yardımlarını esirgemeyen, bana rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Fatih Kaya'ya, süreç boyunca bana yol gösteren ve her konuda yardımcı olan canım ablam Eda Saka Şimşek'e, tezimi yazarken fikir ve desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Ayşenur Kandil ve Büşra Sarıkaya'ya, tezin son sürecinde yanımda olan kuzenim Ali Özman'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın her anında varlıklarıyla bana güç veren, her zaman sevgileriyle ve dualarıyla yanımda olan canım annem ve babam Gülseren Saka ve Şahset Saka'ya, verilerin toplanmasında bana yardımcı olan, araştırmama katkı sunarak bana en büyük desteği veren değerli öğrencilere şükranlarımı sunarım.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AKRAN ETKİSİ VE UYMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Büşra SAKA

Kasım 2023, 124 sayfa

Ergenlik dönemi hızlı fiziksel ve duygusal gelişimin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde sosyal gelişim alanında da değişiklikler yaşanmaktadır. Ergenin ilgisi akranlarına yönelir ve arkadaşları ile daha fazla paylaşımda bulunmaya başlar. Ergen bu yüzden akranlarının sosyal etkisine oldukça açıktır. Bu dönemde verilecek din eğitiminde bu sosyal etki dikkate alınmalıdır. Bu araştırma; ergenlik dönemi din eğitiminde akran etkisi ile uyma davranışları üzerinde durmaktadır. Araştırmanın amacı, ergenlik dönemi din eğitiminde akran etkisinin ve bu dönemdeki gençlerin, din konusunda grup içerisinde akranları ile gösterdikleri uyma davranışlarını ortaya koymaktır. Yine din eğitimi alanında ergenlerin akranlarından nasıl etkilendiklerini ve bu konuda gösterdikleri uyma davranışlarını belirlemek hedeflenmektedir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim/fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu; öğrencilerin akran ilişkilerinin din eğitimi bağlamında incelenmesine olanak sağlaması için amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu Ankara ili Etimesgut ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı aynı bölgedeki bir İmam Hatip Lisesi ve bir Anadolu Lisesinde öğrenim gören 22 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunda ulaşılmak istenen arkadaş/akran grubu olduğu için öğrenciler gönüllülük esasına göre grup şeklinde seçilmiştir. Bu araştırma kapsamında veriler; yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile elde edilmiştir ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın bulgularında ise, ergenlik döneminde ergenlerin dini tutum ve davranışlar konusunda akranlarından etkilendikleri ve uyma davranışları gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, ergenlik, akran, uyma davranışı.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AKRAN ETKİSİ VE UYMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Büşra SAKA

November 2023, 124 pages

Adolescence is a period of rapid physical and emotional development. In this period, there were also changes in the field of social development. Adolescents' interest turns to their peers, and they share more with their friends. Adolescents are, therefore, very open to the social influence of their peers. This social impact should also be considered in religious education in this period. This research focuses on peer influence and conformity behaviors in adolescent religious education. The study aims to reveal the peer influence on adolescent religious education and the conformity behaviors of young people in this period with their peers in the group about religion. Furthermore, in the field of religious education, it is aimed to determine how adolescents are influenced by their peers and their compliance behaviors in this regard. Phenomenology design, one of the qualitative research methods, was preferred in the research. In this study, in order to enable students to examine peer relations in the context of religious education, easily accessible case sampling, one of the purposive sampling methods, was preferred. The study group of the research consists of 22 students studying in an Imam Hatip High School and an Anatolian High School in the same region of the Ministry of National Education in the Etimesgut district of Ankara. Since there was a friend/peer group to be reached in the study group, the students were selected as a group voluntarily. Data within the scope of this research was obtained with semi-structured interview questions and subjected to descriptive analysis. In the findings of the study, it was concluded that adolescents were influenced by their peers regarding religious attitudes and behaviors during adolescence and showed conformity behaviors.

Keywords: Religious Education, adolescence, peer, conformity behavior.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	I
TEŞEKKÜR.....	II
ÖZ	III
ABSTRACT	IV
TABLOLAR DİZİNİ.....	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
II. Araştırmanın Amacı.....	4
III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	4
IV. Araştırmanın Sınırlılıkları	6
V. Araştırmanın Varsayımları	6
VI. Terim ve Tanımlar.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ, AKRAN ETKİSİ VE UYMA DAVRANIŞLARI

1.1.Ergenlik Dönemi ve Din Eğitimi	7
1.1.1.Ergenlik Dönemi	7
1.1.2. Din Eğitimi	13
1.2. Ergenlik Döneminde Akran/Arkadaşlık İlişkileri	21
1.3. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akran Etkisi.....	27
1.4. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Etki ve Uyma Davranışları	31
1.4.1. Sosyal Etki ve Uyma Kavramları	31
1.4.2. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Uyma Davranışı Gösterme	35

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni.....	38
2.2. Çalışma Grubu.....	38
2.3. Veri Toplama Araçları.....	39
2.4. Verilerin Toplanması	39
2.5. Verilerin Analizi	40
2.6. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3.1. Ergenlik Dönemi Akran İlişkilerine Yönelik Bulgular	43
3.1.1. Ergenlik Dönemi Gençlerinin Arkadaş Seçimlerindeki Ölçütler.....	43
3.1.2. Arkadaş Seçimlerinde Dinin Etkisi.....	49
3.2. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akran Etkisine Yönelik Bulgular	54
3.2.1. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akranlardan Etkilenme Boyutu	54
3.2.2. Ergenlik Dönemindeki Gençlerin Akranları ile Yaptığı Etkinlik ve Tecrübelerde Dinin Yeri	61
3.2.3. Akranların Din Dersinden Öğrendikleri İle İlgili Konuşmaları	66
3.2.4. Akranların Din Konusunu Gündeme Getirmeleri.....	72
3.3. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Uyma Davranışlarına Yönelik Bulgular	78
3.3.1. Ergenlik Döneminde İbadetlerin Ahlaki Davranışlar Üzerindeki Etkisi	78
3.3.2. Akranların Zıt Fikirlerle Karşı Tutumları	87
3.3.3. Akranların Din Konusunda Birbirlerine Danışmaları	96

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç ve Tartışma	105
4.1.1. Ergenlik Dönemi Gençlerinin Arkadaş Seçimlerinde Din Etkisine İlişkin Sonuçların Tartışılması	105
4.1.2. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akranlardan Etkilenme Boyutuna İlişkin Sonuçların Tartışılması	107
4.1.3. Ergenlik Dönemindeki Gençlerin Akranları ile Yaptığı Etkinlik ve Tecrübelerde Dinin Yerine İlişkin Sonuçların Tartışılması.....	109
4.1.4. Akranların Din Dersinden Öğrendikleri ile İlgili Konuşmalarına İlişkin Sonuçların Tartışılması	111
4.1.5. Akranların Din Konusunu Gündeme Getirmelerine İlişkin Sonuçların Tartışılması 111	
4.1.6. İbadetlerin Akranların Ahlaki Davranışları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Sonuçların Tartışılması	112
4.1.7. Akranların Zıt Fikirlerle Karşı Tutumlarına İlişkin Sonuçların Tartışılması.....	113
4.1.8. Akranların Din Konusunda Birbirlerine Danışmalarına İlişkin Sonuçların Tartışılması	114
4.2. Öneriler	114

KAYNAKÇA.....	116
EKLER.....	123
ÖZ GEÇMİŞ.....	124

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. <i>Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri</i>	39
---	----

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TV	: Televizyon
ULEAD	: Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Derneği
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Erişim	: Erişim Tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
ed.	: Editör

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsan sosyal bir varlık olarak hayatının her döneminde toplumsal etkiye açıktır. Toplumun içinde birey olarak yaşayan insan hem etkilenen hem de etkileyen bir varlıktır. Bu toplumsal etki inançlarında, davranışlarında duygu ve düşüncelerinde görülebilmektedir. Toplumsal etki; bireyin inançlarında, tutumlarında, davranışlarında ve duygularında, farklı bireyler tarafından meydana getirilen bir değişme olarak adlandırılmaktadır.¹ Sosyal psikolojinin araştırma alanlarından olan toplumsal etkinin insanın hayatının her döneminde var olduğu düşünülmektedir.

İnsan doğduğu günden itibaren önce ailesi olmak üzere yakın çevresinden etkilenerek sosyal anlamda kendini geliştirir. Zira her birey çevresi ile etkileşim kurarak bir değişimin içerisine girer. Çocukluk döneminde bu etkileşim daha çok anne, baba ve kardeşlerle iletişim kurduğundan dolayı onlarla sınırlı kalabilir. Çocuğun okula başlamasıyla bu toplumsal etkiyi meydana getiren kişi ve kişilere, öğretmenler ve arkadaşlar da eklenir. Fiziksel, psikolojik ve sosyal anlamda birçok değişikliğin yaşandığı ergenlik, toplumsal etkinin de çok yoğun olarak gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemde ergenler üzerinde akran etkisinin de oldukça arttığı bilinmektedir. Ergenler sosyal gelişimleri için de birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Ergenler akranları tarafından kabul edilmeye, onlar tarafından beğenilmeye ve takdir edilmeye ihtiyaç duyarlar. Bu dönemdeki arkadaş gruplarında ergenler yavaş yavaş birbirlerine benzemekte ve birbirlerinin duygu, düşünce, inanç ve tutumlarında değişikliklere neden olmaktadır.² Aslında bu değişimler ve benzerlikler birbirlerine yönelik uyma davranışları gösterdiklerine de işaret etmektedir.

Uyma davranışı kavramı ergenlik dönemi akran gruplarındaki bireylerin davranış ve görüşlerindeki değişimler için önemlidir. Uyma davranışı bireyler arasında doğrudan baskının olmadığı durumlarda bireylerin kararlarının ve davranışlarının birbirine benzerlik göstermesi ile açıklanabilir.³ Başka bir tanım ise bireyin kendi görüş, davranış ve tutumlarını içinde bulunduğu sosyal çevrenin fikri doğrultusunda değiştirmesidir.⁴ Ergenlik dönemindeki gençler de toplumun içerisindeki bireyler olarak farkında olmadan akran grupları içerisinde

¹ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojiye Giriş* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000), 93.

² Ercan Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33-45.

³ Hülya Yüksel, "Toplumsal etki ve uyma", *Davranış Bilimleri*, ed. Ali Şimşek, Ömer Eroğlu, (Konya: Eğitim Yayınevi, 2013), 461.

⁴ Michael A. Hogg - Graham M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, çev. İbrahim Yıldız - Aydın Gelmez (Ankara: Ütopya, 2007), 279.

birbirlerinden birçok yeni bilgi, davranış ve tutum öğrenmektedir. Öğrenme bireyin çevresi ile etkileşimi sonucunda oluşan kalıcı izli davranış değişikliği⁵ olarak tanımlanabilir. Tanımında da belirtildiği gibi ergenlik dönemi akran grupları bu dönemde kişinin en yakın çevresini oluşturduğundan bu yönde bir öğrenme de gerçekleşmektedir. Ergenlik dönemi akran gruplarındaki bu uyma davranışları ergenlerin eğitimleri için bazen bir fırsat bazen de bir engelle dönüşebilmektedir. ⁶ Bu yüzden ergenlerin akran gruplarında yaşanan duygu, düşünce ve davranışlarında görülen sosyal etkiler ve uyma davranışları sosyal hayatları için önem arz etmektedir.

Din, insanlık tarihi boyunca toplumsal hayatın önemli bir parçası olmuştur. Bireyler din konusunda da birbirlerinden etkilenmiştir. Din toplumda bu şekilde yayılma alanı bulmuştur. İnsanlar tarih boyunca inanç, ibadet, ahlaki değerler konusunda birbirlerine etki etmişlerdir. Bu toplumsal etkinin kasıtlı ve planlı yapılabilmesi sağlıklı bir din eğitimi ile gerçekleşebilir. ⁷ Din eğitimi bu ihtiyaç üzerine doğmuştur. Din eğitimi, dinin özüne uygun olarak insan ile ilgilenen, insanın yaşamını ele alan yani insanı insan olarak kabul eden ve inceleyen bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Bu yönüyle de din eğitimi toplumsal etki ve uyma davranışlarını da konu edinmektedir. Genel anlamıyla din eğitimi, bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik yönde davranış geliştirme süreci olarak da adlandırılmıştır.⁹ Tanımlarda da görüldüğü gibi din eğitimi bireylerin sosyal hayatlarında din konusunda yaşadıkları etkilenmelerin bilinçli bir şekilde sürdürülebilmesinin ve sonraki nesillere aktarılmasının en önemli yoludur.

Din bünyesinde pek çok soyut kavram ve konu barındırmaktadır. Bu kavramları anlamak için gerekli olan soyut düşünme becerisi ise ergenlik döneminin getirdiği özelliklerdendir.¹⁰ Bundan dolayı ergenlik döneminde olan bireyler için din konusu daha önemli hale gelmektedir. Ergenlik dini uyanış ve gelişim yaşları olarak da kabul edilmektedir. ¹¹ Ergenlik dönemi tüm gelişim süreçleri için kritik bir dönem olarak kabul edilir.¹² Bu yüzden bu dönem de verilen din eğitimi konusunda da oldukça dikkatli olmak gerekir. Dönemin

⁵ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 8-10.

⁶ Ömer Demir, “Din Eğitiminde Sosyal Beceri Eğitimi”, *7. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi*, ed. Dinçay Köksal - Mehmet Küçük (Ankara: Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Derneği, 2017), 562.

⁷ Nursena Demirkol, *Sosyal Hayata Katkısı Açısından Din Eğitimi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2020), 45.

⁸ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 27.

⁹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, (Ankara: Pegem Yayınları, 2002), 25.

¹⁰ Mustafa Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *EKEV Akademi Dergisi* 7/15 (2003), 121.

¹¹ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, (Trabzon: Ayyıldız Matbaa, 1980), 93.

¹² Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 35.

özellikleri bilinerek, bu dönemdeki birey iyice tanınarak ona uygun bir din eğitimi verilmelidir. Bireyin dini uyanışının ve gelişiminin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için özellikle psikolojisi ve düşünceleri göz önünde bulundurularak, bireyin kişilik özelliklerinin de dikkate alındığı bir din eğitimi verilmelidir.¹³

Ergenlik dönemi din eğitiminde üzerinde durulması gereken önemli bir durum da akran etkisidir. İnsan sosyal bir varlık olarak etkiye açıktır ve bu etki ergenlik döneminde daha yoğun olarak görüşülen akranlar üzerinde yoğunlaşabilir. Bu dönemde sosyal anlamda birbirini birçok yönden etkileyen akranların sosyal bir gerçeklik olan din konusunda da birbirlerini etkiledikleri düşünülmektedir. Akranlar din konusunda birbirlerinin inanç, ibadet ve ahlaki davranışları konusunda farkında olmadan bir baskı da bulunmadan değişikliklere neden olmaktadır. Ergen birey ailesinden ve çevresinden öğrendiği dini ve kültürel birçok konuyu arkadaş grubu içerisinde sorgular ve bazen değişikliklere gidebilir.¹⁴ Arkadaş grubu içerisinde birçok ahlaki konuda ahlaki yaşantısına uymayan bir davranış olsa da grup içerisinde uyma davranışları gösterebilmektedir. Ergenlik dönemi akran etkisinin neden olduğu uyma davranışları bazen olumlu bazen olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Araştırma; ergenlik dönemi din eğitiminde akran etkisi ile uyma davranışları üzerinde durmaktadır. Araştırmanın konusu ergenlik dönemi din eğitiminde toplumsal etkinin özellikle akran gruplarının etkisinin ve bu grup içerisinde görülen uyma davranışlarının detaylı olarak açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda din eğitimi adına etkili ve kalıcı öğrenmeler oluşturulması için çalışmalar yapılmasının gerektiği düşünülmüştür. Bu araştırma sonucunda ergenlik dönemi akran grupları içerisinde daha etkili bir din eğitimi planlanabilmesi için çalışmalar da yapılabilir.

Araştırma konusu doğrultusunda şu sorulara cevaplar aranmaya çalışılacaktır.

1. Ergenlik döneminde akran grupları birbirleri üzerinde toplumsal etki ve uyma davranışları gösterir mi?
2. Ergenlik dönemi arkadaş gruplarında akran etkisi ve uyma davranışlarının din eğitimi üzerine etkileri var mıdır?
3. Ergenlik döneminde akranların dini sosyalleşmelerinin din eğitimine katkısı nedir?
4. Ergenlik dönemi arkadaş grupları içerisindeki toplumsal etki ve uyma davranışları değerlendirildiğinde bu dönemdeki din eğitiminde akran aracılığıyla öğrenme yöntemleri etkili olarak kullanılabilir mi?

¹³ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 45.

¹⁴ Bünyamin Solmaz - Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 12/2 (Yaz 2012), 154.

5. Belirli bir süre belirli bir akran grubu içerisinde yer alan ergenlerin arkadaşlık ilişkilerinin dini eğitimleri üzerine bir etkisi olabilir mi?

II. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, ergenlik dönemi din eğitiminde akran etkisinin ve bu dönemdeki gençlerin, din konusunda grup içerisindeki akranları ile gösterdikleri uyma davranışlarını ortaya koymaktır. Din eğitimi alanında ergenlerin akranlarından nasıl etkilendiklerini ve bu konuda gösterdikleri uyma davranışlarını belirlemektir. Ergenlik dönemi gençlerinde akran etkisinin ve uyma davranışlarının din eğitimi üzerinde etkilerinin olduğu düşünülmüştür. Bu etkinin din eğitiminin niteliği için kullanılabileceği görüşü bu konuyu belirlememizde etkili olmuştur. Araştırmanın alt amaçlarında ise ergenlik döneminde akranların birbirleri ile iletişimlerini dini sosyalleşme açısından ne derece önemli olduğunun ortaya konulması ve bunun din eğitimine katkısı üzerine çalışmanın gerektiği düşüncesidir.

III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Araştırma da ergenlik döneminde akranların birbirleri üzerinde gösterdiği sosyal etki ve uyma davranışlarının boyutu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Araştırma bu sosyal etkinin din eğitimi alanında fırsata dönüştürülmesi açısından da gereklidir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde akran gruplarının etkisinden yararlanılarak öğrencilerin din ve değerler konusunda yeni öğrenmelerinin oluşabilmesi için de önemlidir. Bu etkinin hangi konular üzerine yoğunlaştığının ergenlik dönemi din eğitimi için fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma da özellikle ergenlik dönemi seçilmiştir. Bunun nedeni ise bu dönemde artan akran ilişkilerinin din eğitiminde ne derece etkili olabileceği düşüncesidir. Ergenlik dönemi akran gruplarının dini tutum ve davranışlar üzerindeki düşüncelerini daha iyi anlamlandırabilmek için ise nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Konunun derinlemesine incelenmesi için de görüşme tekniği kullanılmıştır. Ergenlik dönemi din eğitimi üzerine alanda çalışmalar yapıldığı fakat akran etkisi ve uyma davranışları üzerinde detaylı bir araştırma yapılmadığı fark edilmiştir. Bu anlamda alanda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacak olması da araştırmanın önemini göstermektedir. Akranların dini tutum ve davranışları konusunda gösterdiği uyma davranışlarının alan yazınında bir boşluk olarak görülmesi de araştırmanın yapılması adına gereklilik olarak düşünülmüştür. Alan yazında bu konular ile ilgili yapılan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar da ise konu şu şekilde ele alınmaktadır:

Arife Çetin, araştırmasında ergenlik döneminde sosyalleşme, akran ilişkileri ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma ortaokul ve lisede öğrenim gören toplamda 388 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara sorulan sorular ile akran ilişkileri,

dindarlık ve sosyalleşmenin birbirine etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu araştırma da dindarlık ile samimi arkadaş sayısı arasında negatif yönde ilişki tespit edilerek dindarlık arttıkça samimi arkadaş sayısının azaldığı tespit edilmiştir. Dindar bireylerin arkadaş seçimlerinde dindarlığı çoğunlukla bir ölçüt olarak kabul ettiği ve arkadaş çevresinin dindarlığı arttıkça, ergenlerin akran ilişkilerinin de arttığı da sonuçlar arasında yer almıştır.¹⁵

Kızıloluk ve Uğurlu'nun araştırmasında üniversite öğrencileri arasında arkadaşlık gruplarına üyeliğin anlamı, nedenleri, kriterleri, çatışma yaratan etkenleri ve sürekliliğine ilişkin öğrenci görüşleri alınmıştır. Araştırmanın örneklemi 20 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Öğrencilerin akran-arkadaşlık gruplarına üye olma sebeplerinin başında paylaşmanın etkili olduğu ve öğrencilerin akran gruplarına katılırken en çok dikkat ettikleri kriterlerin başında da dürüstlüğü yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁶

Önder ise “Ortaöğretim Dönemi Öğrencilerinin Din Eğitiminde Akran İlişkilerinin Rolü” adlı çalışmada ergenlerin akran ilişkilerinin, dini tutum ve davranışları üzerindeki etkisiyle birlikte okulda ve okul dışında aldıkları din eğitimi uygulamalarına bakışlarını incelemiştir. Verilerin toplanması aşamasında Amasya ilinden 462 öğrenciye anket uygulamıştır. Araştırmanın sonuçlarında öğrencilerin yarısından fazlası akranlarıyla oldukça sık görüştüğünü ifade etmiş ve dini konuları çok sık olmamakla beraber ara sıra konuştuklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin çoğu (%59,1) dini tutum ve davranışlarında akranlarının etkisi olmadığını belirtmiş ve olumlu etkilenenlerin oranının olumsuz etkilendiğini düşünenlerden fazla olduğu tespit edilmiştir.¹⁷

Geçgin “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi” isimli tezinde literatür taraması yapmıştır. Ergenlik döneminde etkili olan sosyal çevre hakkında detaylı açıklamalara yer vermiştir. Öncelikle ergenlik dönemi gelişim özellikleri ve din eğitimi açıklamış, daha sonra ise bu konuda etkili olan sosyal çevre değişkenlerini sıralamıştır. Ergenlik dönemi din eğitimi konusunda önerilerde bulunmuştur.¹⁸

Bizim çalışmamızı bu alanda yapılan diğer çalışmalardan farklı kılan özelliği ise ergenlik dönemi dini tutum ve davranışlarında akran etkisine daha detaylı olarak yer vermemiz ve uyma davranışlarını incelememizdir. Ergenlik dönemi akran gruplarında dini tutum ve

¹⁵ Arife Çetin, *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1-150.

¹⁶ Hakkı Kızıloluk - Celal Teyyar Uğurlu, “Akran-Arkadaş Gruplarına Üyelik: Anlamı, Nedenleri, Kriterleri, Çatışma Yaratan Etkenler ve Sürekliliği”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/3 (2017), 861-877.

¹⁷ Esmâ Nur Önder, *Ortaöğretim Dönemi Öğrencilerinin Din Eğitiminde Akran İlişkilerinin Rolü (Amasya Örneği)* (Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 1-86.

¹⁸ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 1-100.

davranışlar konusunda gösterilen uymaların bireylerin davranışlarını anlamlandırabilmek adına önemli olduğu düşünülmüştür.

IV. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma;

1. Araştırma örneklemini Ankara ili Etimesgut ilçesi sınırları içerisinde yer alan bir Anadolu Lisesi ve bir Anadolu İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören ve iki yıl üzerinde arkadaşlıkları olan akran gruplarındaki öğrenciler ile sınırlıdır.
2. Araştırma yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen verilerle sınırlıdır.
3. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan ölçme araçlarının ölçme gücü ile sınırlıdır.

V. Araştırmanın Varsayımları

1. Araştırma için seçilen örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmaktadır.
2. Veri toplama aracının araştırma amacına uygun bilgileri toplayacak nitelikte olduğu ve yeterli güvenilirliği taşıdığı varsayılmaktadır.
3. Araştırmaya katılan öğrencilerin ergenlik dönemi din eğitiminde akran etkisi ve uyma davranışları konusu üzerine hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış mülakat sorularını içtenlikle ve tarafsız bir şekilde cevapladıkları varsayılmaktadır.

VI. Terim ve Tanımlar

Akran: Yaş, meslek, toplumsal durum vb. bakımından birbirine eşit olanlardan her biri; baştaş, boydaş, taydaş, öğür.¹⁹

Ergenlik: Cinsel organların fizyolojik gelişmesiyle başlayan, bülüğa ermişlikle yetişkinlik arasındaki dönem; bülüğ çağı, ergenlik çağı, ilk gençlik, yeni yetmelik.²⁰

Uyma: Bizden istenen ve beklenen şekilde davranmaya ya da başkalarının davranışlarını izleyip ona göre davranmaya uyma adı verilir.²¹

Din Eğitimi: Bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.²²

¹⁹ *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “Akran” (Erişim 19 Ağustos 2023).

²⁰ *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “Ergenlik” (Erişim 19 Ağustos 2023).

²¹ Shelley Taylor vd., *Sosyal psikoloji*, çev. Ali Dönmez (Ankara: İmge, 2007), 212.

²² Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 23.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ, AKRAN ETKİSİ VE UYMA DAVRANIŞLARI

1.1. Ergenlik Dönemi ve Din Eğitimi

1.1.1. Ergenlik Dönemi

İnsanın doğumla başlayan süreci farklı gelişim dönemleri ile devam etmektedir. Zira insan hep bir gelişim ve dönüşüm içerisinde yaşamaktadır. Her gelişim dönemi birbirinden etkilenmekte ve bireyin hayatını farklı boyutlarda etkilemektedir. Bu gelişim dönemleri içerisinde bir ara dönem olan ergenlik, her birey için oldukça önemlidir. Ergenlik, çocukluktan çıkış kadar, yetişkinliğe geçiş için de değerli bir adımdır.²³ Ergenlik döneminde birey, bu iki dönemin özellikleri arasında kalmaktadır. Toplumun gözünde ergen ne tam bir yetişkin ne de çocuk olarak kabul edilmektedir. Bu durum ergenin bocalamasına da neden olabilmektedir.

Ergenlik, biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal yönden gelişmelerin yaşandığı, çocukluktan yetişkinliğe de geçişin olduğu bir dönemdir.²⁴ Ergenlik aslında bir başkalaşım dönemi olarak da kabul edilebilir. Ergenlik dönemi kozadan çıkan bir kelebeğin oluşum sürecine de benzetilebilir. Kozadan ayrılan tırtıl ne kozadaki şekline ne de sonraki şekli olan kelebeğe benzer, aynı durumdaki ergen de, ne çocuk, ne de yetişkine benzemektedir.²⁵ Ergenlik dönemi, çocukluktan yetişkinliğe geçişin başlamasına kadar olan, yaş sınırlarının fiziksel, sosyal çevreye göre farklılık gösterdiği karmaşık, sıkıntılı ve gergin bir dönem olarak da açıklanmıştır.²⁶

“Ergen” kelimesi dilimizde Batı alan yazınındaki “adolescent” in kelimesinin yerine kullanılan kavramdır. Latince bu kavram büyümek, olgunlaşmak anlamını ifade eden “adolescere” fiilinin kökünden gelir. Bu kelime bir durumu değil, bir dönemi işaret etmektedir. Bireyde gözlemlenen hızlı ve devamlı bir gelişme aşaması olarak da karşımıza çıkmaktadır.²⁷ “Ergenlik ile ilgili yapılan tanımlar yıllardır çok da değişiklik göstermemiştir. Fakat günümüzde ergenlik ile ilgili bilgi birikimi gün geçtikçe değişmektedir. 1900’ lü yıllarda başlayan ergenlik üzerine yapılan çalışmaların sayısı git gide artmıştır. G. Stanley Hall’in “

²³ Şule Kala, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri*, (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 28.

²⁴ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 277.

²⁵ Haluk Yavuzer, *Ana-baba ve Çocuk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017b), 244.

²⁶ Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2005), 147.

²⁷ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 262.

Adolescence” kitabı ergenlik konusundaki ilk bilimsel kaynaktır. Evrim teorisinden etkilenmiş olan Hall, “ergenliği yeniden doğuş olarak görmüş ve medeniyete geçiş” olarak anlatmıştır. Bu nedenle o yetişkinliğe geçişte yaşanan sıkıntıları normal kabul etmiştir. Her insanın bu zorlu süreçten geçtiğini söyleyerek ergenliği “fırtına ve stres dönemi” olarak adlandırmıştır.”²⁸ Ergenliğin tanımını yapan başka bilim adamları da bulunmaktadır. Bu bilim adamlarından biri olan Ericson ise, “farklı toplum ve kültürlerde herkesin farklı bir şekilde gelişim gösterdiği bir dönem” olarak tanımlamıştır. ²⁹ Bu tanımlarda da görüldüğü gibi bilim adamları ortak olarak ergenlik dönemi için hızlı bir gelişim yaşandığını vurgulamaktadır. Gençlik kavramı birçok kaynakta ergenlik ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu konuda araştırmalar yapan Atalay Yörükoğlu ise, “Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar” adlı kitabında gençliği “çocuklukla erişkinlik arasında yer alan gelişme, ruhsal olgunlaşmaya başlama dönemi” olarak açıklamıştır.³⁰ Fransız psikiyatrist Dolto, da “ergenliği ikinci doğum olarak” adlandırmıştır. “Doğum, fetüs halinden bebekliğe geçişi, ergenlik de çocukluktan yetişkinliğe geçişi ifade eder” şeklinde tanımını açıklamaya gitmiştir. ³¹

Ergenliğin tanımlanmasının yanında bu dönemin hangi yaşları kapsadığı da önemli bir konudur. Ergenlik döneminin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair kesin sınırlar çizilemese de bu konuda farklı açıklamalar bulunmaktadır. Ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığı gençlik ve ergenliği, “buluş çağına erişme ile biyo-psikolojik bakımdan çocukluğun sonu ve toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan çocukluk ve yetişkinlik arasında kalan 12-24 yaşları arasındaki gruptur.” şeklinde tanıtmıştır.³² BM örgütü ise daha geniş bir yaş aralığıyla, 12-25 yaş dilimlerini arasındaki zamanı ergenlik dönemi olarak ele almıştır.³³ UNESCO ise bu kapsamı biraz daha daraltarak 15-25 yaş arasını gençlik dönemi olarak açıklamıştır. ³⁴ Koç da ergenlik döneminin 12-21 yaşları arası olduğunu ifade etmiştir. ³⁵ Ergenlik dönemi sınırları arasında hem bölgesel hem de bireysel farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa da çocukların bir yıl daha erken olgunlaştığı, ABD’de ise ergenliğe girme yaşının son yüzyılda düşmeye başladığı gözlemlenmiştir.³⁶ Ülkemizde ise ergenliğe kızlar ortalama 10-12, erkekler ise 12-14 yaşları arasında girmektedir. Cinsiyetlere göre kızlar erkeklerden daha erken ergenlikle tanışmaktadır.

²⁸ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 19.

²⁹ James F. Adams, *Ergenliği Anlamak*, çev. Bekir Onur, (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 75.

³⁰ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar* (İstanbul: Özgür Yayıncılık, 1993), 13.

³¹ Bekir Onur, *Çocuk ve Ergen Gelişimi* (Ankara: İmge Kitabevi, 1993), 404.

³² Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 33.

³³ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 33.

³⁴ Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜGAUM), “Gençliğin Önemi” (Erişim 8 Ağustos 2023).

³⁵ Mustafa Koç, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/17 (2004), 17.

³⁶ John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim Psikolojisi*. çev. Nihal Misket Özcan (Ankara: Nobel Yayınevi, 2019), 355.

Bireylerin içinde yaşadıkları sosyoekonomik şartlar, beslenme yeterlilikleri, yaşadıkları bölgenin iklim koşulları da ergenliğe adım atma zamanı konusunda etkili olmaktadır.³⁷ Bu konuda bazı uzmanlar ergenliğin başladığı zamanı ele alırken, bazıları ise ergenliğin etkilerinin yaşandığı tüm zamanı kastetmektedir.

Ergenlik kendi içerisinde de farklı dönemlere ayrılmaktadır. Ergenliğe ilk adım atılan döneme, erinlik (buluğ) dönemi ismi verilmektedir.³⁸ Bu dönem de hızlı gelişim ve büyüme yaşanmaktadır. Fizyolojik gelişme ile birlikte olgunlaşma da başlamaktadır. Fizyolojik ve psikolojik değişimlerin bu dönemde çok hızlı yaşandığı da bilinmektedir.³⁹ Uzmanlar ergenliğin üç aşamasından bahsetmektedir. Bu üç aşama;

- 10- 13 yaşları arasında yaşanan “ön ergenlik (puberty, ilk ergenlik)”
- 14- 17 yaşları arasında yaşanan “orta ergenlik”
- 18- 22 yaşları arasında yaşanan “son ergenlik” olarak bilinmektedir.⁴⁰

1.1.1.1. Ergenlik Dönemi Genel Özellikleri

Bireyler çocukluktan yaşlılığa kadar hayat boyu birçok gelişimsel dönemden geçmektedir. Her gelişimsel dönem birbirinden farklıdır ve farklı özelliklere sahiptir. Ergenlik dönemi, büyümenin tekrardan hız kazandığı, biyolojik gelişim ve olgunlaşmanın yaşandığı çocuğun yaklaşık yetişkin görünümüne ulaştığı bir süreçtir.⁴¹ Birçok değişimin birlikte yaşandığı bir süreç olan ergenlik, kendine has olan özellikleri ile hem çok kritik hem de ilgi çekici bir dönem olma özelliği taşımaktadır.⁴² Ergenlik dönemi birey için kıymetli olduğu kadar ebeveynler ve toplum için de kıymetlidir.⁴³ Değişim ve gelişimin bu derece hızlı olduğu ergenlik, gelişim sürecinin en önemli aşamasını oluşturmaktadır.⁴⁴ Ergenler bir önceki dengeli davranış döneminden sonra, düzensiz ve dengesiz ergenlik döneminde bazı çelişkiler yaşamaktadır. Ergen hem yalnız olmak hem de bir gruba katılmak isteyebilir. Ebeveynleri ile çatışma ve onlara sığınma isteği ergenin yaşadığı çelişkiler içerisinde sayılabilir.⁴⁵ Ergenlik

³⁷ Esma Nur Önder, *Ortaöğretim Dönemi Öğrencilerinin Din Eğitiminde Akran İlişkilerinin Rolü (Amasya Örneği)*, 9.

³⁸ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 18.

³⁹ Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, 93.

⁴⁰ Arife Çetin, *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 7.

⁴¹ Neriman Aral, “vd.” *Çocuk Gelişimi* (İstanbul: Yapa Yayınları, 2000), 152.

⁴² Hatice Işılak - Alpaslan Durmuş, *Kara Tahtayı Aşmak, Öğrenci Merkezli Öğretmenlik*, (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2004), 211.

⁴³ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 35.

⁴⁴ Burcu Dinçer, *Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeyde Lise İkinci Sınıfı Devam Eden Ergenlerin Anne Baba Tutumlarını Algılamaları ile Arkadaşlık İlişkilerinin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 3.

⁴⁵ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 284.

döneminde hızlı bir biyolojik veya bedensel büyüme ve gelişme ile birlikte, bilişsel, psiko-motor, sosyal, ahlaki, cinsel, vb. birçok gelişim yaşanmaktadır.⁴⁶

Ergenlik dönemi bireyin biyolojik, fiziksel birçok değişikliği yaşamaya başladığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Ergenlik hipofiz bezinin hormon salgılamasıyla başlar. Bu hormonların etkisiyle kızlarda ve erkeklerde farklı hormonal değişimler yaşanır. Büyüme bütün bedende farklı hızlarla gerçekleşir. Önce el ve ayaklar büyür. 13-14 yaşındaki bir ergen, yetişkin birinin görünümüne ulaşmaya yaklaşır. Yüzde ise en önce burun ve çene büyür. Kalça ve omuzlarda daha önce büyüme görülen kısımlardır.⁴⁷ Erinlik (buluğ) büyüme ve gelişmenin hızlandığı, kız-erkek cinsel özelliklerinin belirlediği 2-3 yıllık gelişim dönemidir. Kızlar genellikle erkeklerden önce ergenliğe girer ve erkeklerden 1-2 yıl erken ergenliği tamamlar. Ergenlik her çocukta farklı yaşlarda başlayıp, bitebilir. Bu bireyin farklı gelişim özelliklerine sahip olması ile ilgili bir durumdur.⁴⁸ Buluğ yani ön ergenlik, kızlarda 10-12, erkeklerde ise 11-13 yaş dilimleri arasını kapsar.⁴⁹ Asıl ergenlik ise kızlarda 14-17, erkeklerde 15-18 yaş aralığıdır.⁵⁰

Ergenlik dönemindeki hızlı büyüme ile ağırlık ve boy artmaktadır. Boy ve ağırlık artmasında, genetik faktörlerle birlikte beslenme, iklim ve etnik kökenler de etkili olmaktadır.⁵¹ Ergenler bu bedensel farklılaşmadan dolayı odağına yüzünü ve saçlarını alır. Buluğ döneminde; yüzdeki değişiklikler, yüz kemikleri ve burnun büyümesi, çenenin uzaması şeklinde görülür. Ergenler ile ilgili yapılan araştırmalarda, ergenlerin bedensel özellikleri ve görünüşleri konusunda endişeli oldukları tespit edilmiştir.⁵² Ergenler yaşadıkları hızlı fiziksel değişimlerin etkisiyle, beden yapılarının ve yüzlerinin çirkinleştiğini düşünürler ve bedenlerindeki değişimleri ortaya çıkarmak isteyebilirler.⁵³ Ergenler görünüşleri konusunda ailelerinin ve akran gruplarının beğenisini kazanmak isterler.⁵⁴ Ergenlerin, olumlu benlik kazanmaları için bu beğenilme ve onaylanma önemlidir.⁵⁵

Ergenlik döneminde fiziksel değişimler ile birlikte derin duygusal değişimler de yaşanmaktadır. Ergenlik dönemi hızlı fiziksel değişimler ile birlikte ani duygu değişimlerinin de yaşandığı bir dönem özelliği taşımaktadır. S. Hall ergenliği, “fırtına ve gerginlik” dönemi

⁴⁶ Işılak - Durmuş, *Kara Tahtayı Aşmak, Öğrenci Merkezli Öğretmenlik*, 212.

⁴⁷ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 34.

⁴⁸ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 33.

⁴⁹ Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 24.

⁵⁰ Dinçer, *Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeyde Lise İkinci Sınıf Devam Eden Ergenlerin Anne Baba Tutumlarını Algılamaları ile Arkadaşlık İlişkilerinin İncelenmesi*, 3.

⁵¹ Fulya Temel - Ayşe B. Aksoy, *Ergen ve Gelişimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2001), 5.

⁵² Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 40-41.

⁵³ Özcan Köknel, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz* (İstanbul: Altın Kitapları Yayınları, 2001), 169.

⁵⁴ Wendy Grant, *13 - 19 Yaşları Arasındaki Gençler*, çev. Şerife Küçükakal (Ankara: HYB Yayıncılık, 1999), 24.

⁵⁵ Temel - Aksoy, *Ergen ve Gelişimi*, 1.

olarak tanımlayarak da bu duygusal değişimleri ortaya koymaktadır. Ergenlikle ilgili yapılan diğer araştırmalarda da bu dönemindeki yoğun duygusallıklar konusunda hemfikir olduğu görülmektedir.⁵⁶ Ergen bu duygu değişimlerinin etkisiyle kaygıdan mutluluğa, sevinçten sıkıntıya, kızgınlıktan sevecenliğe, ümitsizlikten umuda doğru yönelebilir. Bu dönemde duyguların kontrol edilmesi de zordur.⁵⁷ Karşı cins tarafından beğenilmekte bu dönem de ergenler için önemlidir.⁵⁸ Freud'un bakış açısına göre, ergenin duygu dünyasındaki çelişkiler, cinsellik ve saldırganlık güdülerinden kurtulmaya ve bu duyguları düzene koymaya çalışması ile ilgilidir.⁵⁹ Özellikle buluş dönemindeki hızlı fiziksel değişimler paralel utangaçlık ve mahcubiyet duyguları görülebilir. Ergen bazen yaşadığı bu değişimleri düşünmek ve yeni duygularına alışmak için yalnız kalmak isteyebilir.⁶⁰ Bedensel değişimin yoğun yaşandığı buluşda döneminde ergenlerde, nedensiz öfke patlamaları ve sinirlilik halleri görülebilir.⁶¹ Ergenlik döneminde görülen öfke patlamaları; bağımsızlık ve kişiliğini çevresine kabul ettirme çabasıyla kaynaklanmaktadır.⁶² Ergenler, kendilerine bir hayal dünyası yaratır ve orada yaşarlar.⁶³ Adnan Kulaksızoğlu "Ergenlik Psikolojisi" kitabında ergenlerde görülen bu tutum ve davranışları şu şekilde sıralamıştır: Duygularda yoğunluk, âşık olma, hayal kurma, yalnız kalma isteği, çalışmaya karşı isteksizlik, çabuk heyecanlanma.⁶⁴

Ergenlik döneminin önemli özelliklerinden biri de ergenlerin yaşadığı güvensizliktir. Bu durum, çekingenliğe ve dikkat çekme isteğine neden olabilir. Çünkü kendisi hakkında ne düşünüldüğü ergen için çok önemlidir. Vücudundaki değişiklikler ile ilgili başkaları tarafından gelen olumsuz eleştiriler ergeni etkiler. Ergen kendisini akranları ile karşılaştırır.⁶⁵

Ergenlik döneminde yalnızca olumsuz özellikler bulunmamakta ergenin gelişimine olumlu katkılar da sağlanmaktadır. Ergenler akademik anlamda kendilerini kanıtlamak isterler, yeni ilgi alanları edinirler ve toplumsal olaylara karşı daha duyarlı olurlar. Sentez ve analiz gibi becerilerini geliştirirler. Haksızlıklar karşısında durup, kendilerini savunabilirler. Doğruluk, düzen, adalet, eşitlik ergenler için çok önemli değerlerdir.⁶⁶

Ergenlik döneminde fiziksel ve duygusal gelişime paralel olarak bilişsel gelişim de sağlanır. Bu dönemde bilişsel gelişim özelliklerinde yeni zihinsel becerilerin kazanıldığı görülmektedir. Birey ergenlik döneminde mantıksal akıl yürütme, tümevarım, tümdengelim

⁵⁶ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 268-270.

⁵⁷ Köknel, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, 172.

⁵⁸ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 67.

⁵⁹ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 125-126.

⁶⁰ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 67-68.

⁶¹ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 125-126.

⁶² Arthuld T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N. Özgür (İstanbul: Takıoğlu Matbaacılık, 1987), 17.

⁶³ Köknel, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, 194.

⁶⁴ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 67-68.

⁶⁵ Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, 246.

⁶⁶ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 38-39.

gibi bilişsel becerileri kullanabilecek zihinsel yetkinliğe ulaşır. Piaget, bilişsel gelişim dönemlerini sınıflandırırken ergenlik yıllarını soyut işlemler dönemi olarak adlandırmıştır. Bu dönemde bireyler, somut yaşantıları hakkında akıl yürütmenin ilerisine geçer ve daha soyut ve mantıksal olarak düşünebilirler.⁶⁷ Soyut işlemler dönemine girişle birlikte birçok yeni bilişsel beceri kazanılır.

Ergenlik dönemi, bireyin soyut düşünme becerisini kazanması ile birlikte dini yetişkinlerin dünyasındaki gibi anlamlandırmaya başladığı ve onu özümseyerek kendi dini kimliğini oluşturduğu dönemdir. Bu dönem soyut düşünme becerisinin gelişmesinin etkisiyle dini düşünce ve kavramların anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir. Kişi kendi oluşturduğu din anlayışıyla birlikte dindeki bazı kavramlara kuvvetle bağlanırken bazılarına şüpheyile yaklaşabilir.⁶⁸ Diğer taraftan ergenlik döneminde bireyin akranlarına yönelmesi ile üzerindeki aile etkisi azalmaya başlar. Bu durum dini düşünce ve ritüellere katılımı azaltabilecek madde bağımlılığı, suça karışma ve riskli cinsel davranışların da görülebilmesine neden olabilmektedir.⁶⁹ Bu yüzden ergenlik dönemindeki deneyimlerin dini bir kimlik oluşturmak ve bu kimliği hayat boyunca sürdürmek için önemli olduğu söylenebilir.⁷⁰

Ergenlik döneminde ahlak gelişimi bakımından önemli değişiklikler yaşanmakta, buna bağlı olarak kimlik kazanımı ve toplumsallaşma açısından da bu dönem önemli rol oynamaktadır.⁷¹ “Ahlaki gelişim, bireyin topluma ait değerleri içselleştirerek yaşadığı ortama adaptasyon sağlamasını, aynı zamanda da bireysel değerler geliştirmesini amaçlayan bir süreç olarak açıklanabilir.”⁷² Ergenlik dönemi öncesi dönemde bireyde bu bağlamda bir ahlaki gelişim ve tamamlanmış bir ahlak sisteminden bahsedemeyiz. Çünkü ergenliğin başlarına denk gelen 12 yaş ile soyut düşünme ve onun etkisiyle ahlaki sistem kazanılmaya başlanır. Gençlikte dinî gelişim ve ahlaki gelişim birbiriyle ilişkili olarak kazanılmaktadır. Her iki gelişimdeki ilerleme birbirini etkilemektedir.⁷³

Bireyin sosyalleşmesi ve topluma uyum sağlaması ilk olarak aileden öğrenilmektedir. Mutlu, sorumluluklarını bilen, birbirine güvenen aile bireylerinden oluşan sağlıklı bir ortamda yetişen kişi, ergenlik dönemi hızlı değişimlerine daha kolay uyum sağlayabilmektedir. Kendini kabul etme ve kimlik gelişimi konusunda da sosyal çevrenin önemi görülmektedir. Sosyal

⁶⁷ John W. Santrock, *Educational Psychology, Fifth Edition*, (New York, McGraw-Hill Education, 2011), 46.

⁶⁸ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Andaç Yayınları, 2003), 169.

⁶⁹ Mehmet Su, “Piaget'nin Bilişsel Gelişim Teorisinin Ergenlik Dönemi Dini Gelişim Üzerindeki Etkileri: Elkind'in Yaklaşımı”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/1 (Bahar 2022), 67.

⁷⁰ Scott A. Desmond, vd., “Religious Development: How (And Why) Does Religiosity Change From Adolescence to Young Adulthood?”, *Sociological Perspectives* 53/2 (2010), 247.

⁷¹ Yedigir Kılıççı, *Okulda Ruh Sağlığı* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017), 191.; Aral, “vd.” *Çocuk Gelişimi*, 131.

⁷² Milli Eğitim Bakanlığı, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi- Ahlak Gelişimi* (PDF: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2013), 3.

⁷³ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Din ve Ahlak Gelişimi”, *Mehir Aile Dergisi*, 1/1 (2001), 45-52.

çevresi ergenin ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde, iyi bir çevre uyumu sağlanmakta, davranışsal ve psikolojik problemlerin ortaya çıkması azalmaktadır. Böylece çocukluktan ergenliğe geçiş süreci de kolaylaşmaktadır.⁷⁴ Ergenlik dönemi bedensel ve duygusal gelişim özellikleri ile birlikte toplumsal ilişkilerin de önemli görüldüğü bir süreçtir. Ergenlik bedensel ve ruhsal yapıda meydana gelen köklü değişikliklerin yanında, toplumsallaşmanın ve sosyal uyumun insan hayatında şekillendiği yıllara denk gelir.⁷⁵ Ergenlik dönemi sosyal gelişim özelliği olarak da ergenler, yetişkinliğe hazırlanma gereği hisseder ve sorumluluk almaya başlarlar.⁷⁶ Ergen bu dönemde bir birey olarak toplumda varlığını ortaya koymaya çalışır.

Bir geçiş dönemi olan ergenlik, sosyal açıdan da ergenlerin hayata hazırlanmasını sağlayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuklukta başlayan sosyal gelişim, ergenlik döneminde sosyal çevrenin gelişmesiyle aileden arkadaş gruplarına, akranlara doğru yönelir. Ergenlik dönemin başlarında ailenin etkisi daha yoğunken zamanla arkadaş grubu önem kazanır ve ergen grubun normlarına uymaya çabalar.⁷⁷ “Ergenlik Döneminde Akran/Arkadaşlık İlişkileri” başlığında bu kısım daha detaylı olarak ele alınmıştır. Bu yüzden burada kısaca yer verilmiştir. Sonuç olarak sağlıklı bir ergenlik döneminin geçirilmesi, bireyin yetişkinlik çağı ve tüm hayatı için büyük önem arz etmektedir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde atlatılması kendisiyle barışık ve çevresiyle uyumlu bir bireyin yetişmesine imkân sağlamaktadır. Bu yüzden ergenlik döneminde bireyin tüm bu gelişimsel özelliklere dikkat ederek sağlıklı bir şekilde yetişmesine destek olunmalıdır.

1.1.2. Din Eğitimi

İnsanlığı tarih boyunca etkileyen önemli olgulardan biri de dindir. İnsan hayatının her döneminde din konusunu düşünmüş ve âlimler bu konu hakkında fikirlerini ileri sürmüştür. Din farklı disiplinlerce tanımlanan bir kavram olmuştur. Her âlim dini kendi alanına göre yorumlamış ve o alanla ilgili olarak bir din tanımlı yapmıştır. Din kelimesinin Arapça “deyn” kökünden geldiği kabul edilmektedir. Bu kavram masdar ve isim olarak kullanılmıştır. Cevherî dini “âdet, durum; ceza, mükâfat; itaat” şeklinde başlıca üç anlamı ile açıklamıştır. Râgıb el-İsfahânî ise sadece “itaat” ve “ceza” (karşılık) anlamlarını kullanmıştır. İbn Manzûr bunlara “hesap” ve “İslam”ı da eklemiştir.⁷⁸ TDK’ ya göre ise din “Tanrı’ya,

⁷⁴ Paulette Poncellet, “Restructuring Schools In Cleveland For The Social, Emotional and Intellectual Development Of Early Adolescents”. *Journal of Educational for Students Placed at Risk*, 9/2 (2004), 85.

⁷⁵ Rabiye Camadan, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde İtaat ve Özgürlük Dengesi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 29.

⁷⁶ Dinçer, *Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeyde Lise İkinci Sınıfı Devam Eden Ergenlerin Anne Baba Tutumlarını Algılamaları ile Arkadaşlık İlişkilerinin İncelenmesi*, 6.

⁷⁷ Erhan Çiloğlu, *Okul Çevresinin Öğrencilere Eğitsel Katkısı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 23.

⁷⁸ Günay Tümer, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 09 Ağustos 2023).

doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum” olarak tanımlanmıştır.⁷⁹ Felsefeciler ise dini, “bireysel ve toplumsal yanı bulunan, fikir ve uygulama açısından sistemleşmiş olan, insanlara bir yaşam tarzı sunan, bir dünya görüşü etrafında birleştiren bir kurumdur.”⁸⁰ şeklinde tanımlamışlardır. Sosyolojik açıdan ise din, bireysel ve toplumsal anlamda geniş bir etki alanına sahip çok kapsamlı bir gerçekliktir. Bu bağlamda din, bireylerin içsel tecrübelerine bir ahenk ve düzen sağlamakla birlikte, fikir dünyaları ve davranışları ile ilgili hayatın anlamını bulma konusunda en etkili kurumlardandır.⁸¹ Din, insan ile Allah arasındaki ruhani ve manevi ilişkidir. Bu ilişki, insanın şartsız bir şekilde var olduğuna inandığı yaratıcıya yönelişi ve O’nun tarafından kuşatılışı olarak da açıklanabilir. Bu nedenle inanan insan dinin, hayatın bizzat kendisi olduğuna inanır.⁸² Din kavramı Arapça ’da “ibadet, tutulan ve gidilen yol, kullukta bulunma” anlamlarını da taşımaktadır. Din, insanlara bir yaşam tarzı gösteren, onları bir dünya görüşü içinde toplayan ve yaratıcıya gönülden bağlanmanın, inancın ve o inanca uygun iradi faaliyetlerin bulunduğu; aşkın varlıkla ona inanan kişi arasındaki ilişkiden doğan tecrübenin inananın hayatındaki yansımaları olarak tanımlanabilmektedir.⁸³

İnsanın bireysel ve toplumsal hayatı için önemli bir kurum olan din, eğitimin değindiği konulardan biri olmuştur. Bununla birlikte dinin planlı ve doğru bir şekilde öğrenilmesine gerek duyulmuştur. Bu sebeple de din eğitimi bilimi ortaya çıkmış ve sistemleşmiştir. Eğitimin birçok tanımı olduğu gibi din eğitiminin de birçok farklı tanımı yapılmıştır. Din eğitimi bir bilim olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Söz konusu kavramın bilim dalı olarak incelenmeye başlanması ülkemizde daha yakın tarihlere dayanmaktadır. Batı’da din eğitiminin bilimsel bir çatı altında değerlendirilmeye başlanması 19. yüzyılın sonlarına kadar sürerken, Türkiye’de 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamaktadır.⁸⁴ Bir bilim dalı olarak din eğitimi bilimi, dinin özüne uygun olarak insan varlığının bütünüyle ilgilenen, insanın yaşamını, yaşamın bütünlüğü içindeki yeri ile ele alan, yani insanla insan olarak ilgilenen bir bilim anlamına gelir.⁸⁵ Din eğitimi bilimini tüm yönleriyle esas alan bu tanım, özellikle insana vurgu yapmıştır. Din eğitimi genel hatlarıyla açıklayan bir diğer tanım da ise, bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı ve istendik yönde davranış geliştirme süreci olarak yapılmıştır.⁸⁶

⁷⁹ TDK, “Din” (Erişim 09 Ağustos 2023).

⁸⁰ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 6.

⁸¹ Mustafa D. Karacoşkun, “Dinî İnanç- Dinî Davranış İlişkisine Sosyo- Psikolojik Yaklaşımlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 23.

⁸² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 16.

⁸³ Zeki Arslantürk - M. Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 307.

⁸⁴ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 33.

⁸⁵ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 27.

⁸⁶ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 25.

Din eğitiminin eğitimden farklı olan yönü dini inanç, tutum, değer ve dini davranışları konu edinmesidir.

Din eğitiminin içerisinde var olan dini davranış değişikliği sürecini anlayabilmek için dini inanç, tutum ve davranış kavramlarını bilmek gerekir. Bunlardan ilki olan inanç kavramı sözlükte “bir fikre bağlanma, bağlılık” anlamını taşımaktadır.⁸⁷ İnançlar bireylerin bireysel ve toplumsal hayatlarını devam ettirmesinde büyük öneme sahiptir. Sosyal yönden ise inanç, kişilerin toplumsal hayatlarında tavırlarını şekillendiren, nasıl davranacaklarını öğreten işlevsel bir yapıdır. Bu yönüyle inanç, insan ilişkilerinde temel belirleyici olma özelliğini de taşımaktadır.⁸⁸ Dini inanç ise “insanın kendisi ve bütün kâinat üzerinde hâkimiyetini kabul ettiği duyular üstü, yüce, kudret ve kuvvet sahibi bir varlık ve bu varlıkla insan arasındaki ilişkileri düzenleyen birtakım esaslarla ilgili inançlar”⁸⁹ şeklinde tanımlanmıştır. İnsanoğlu tarih boyunca bir şeye inanmış ve gönülden bağlanmıştır. Dini inanç açısından bakıldığında ise insan doğuştan inanmaya yatkın olarak dünyaya gelir.⁹⁰ Bu doğuştan gelen yatkınlık, dini inanç yerine dilimizde iman kavramı da kullanılmıştır. İman kelimesi Arapça “emn” kökünden türemektedir. “Emn” güvenilir olmak, emin olmak gibi anlamlara gelir.⁹¹ Aslında dini inançlar ile bireysel ve toplumsal hayatta insan kendini güvende hissetmektedir. Güven temeli üzerine kurulan inanma sürecinde insan güvenmenin en üst sınırı olan ve asıl güveni veren varlığa dayanıp bağlanmaktadır.⁹² Bu şekilde dini inançlar insana dini tutum ve davranışlar konusunda güvenli bir yol haritası çizmektedir.

Dini tutum ve davranışlar ise dini inançların topluma bakan yönünü oluşturur. Dini davranış kavramını tanımlamadan önce tutum ve davranışları birbirinden ayırabilmek için davranış kavramının kapsamı bilmek gerekir. Davranış kavramına, sözlükte “davranma işi: tutum, davranım, muamele, hareket”⁹³ anlamı verilmiştir. Psikoloji ise davranışı “organizmanın uyarılar karşısındaki tepkilerinin tümü”⁹⁴ şeklinde açıklamıştır. Bu tanımlardan hareketle ise dini davranış “genelde dini inanç ve düşüncelerle beraber dışa vurulan dini belirtiler, fiil ve ibadetler”⁹⁵ şeklinde tanımlanabilir. Dini davranış amel kavramı ile de açıklanabilir. Amel kavramı sözlükte, “iş, çaba, fiil, çalışma”⁹⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Amel kavramı

⁸⁷ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 142.

⁸⁸ Karacoşkun, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, 26.

⁸⁹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1993), 47.

⁹⁰ Karacoşkun, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, 27.

⁹¹ Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 2.

⁹² Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din* (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994), 121-123.

⁹³ TDK, “Davranış” (09Ağustos 2023).

⁹⁴ Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK, 1980), “Psikoloji”, 55.

⁹⁵ Hüseyin Peker, “Suçlularda Dini Davranışlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4.

⁹⁶ Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 03 Ağustos 2023)

sadece ibadetler için değil, insanın niyetli ve bilinçli yaptığı, bütün faaliyetleri ⁹⁷ için kullanılabilir.

Dini davranış kavramı ile ilişkili olarak dini tutum kavramını da bilmek gerekir. Tutum ise görünmeyen ve doğrudan gözlenemeyen tepkiler için kullanılmaktadır. ⁹⁸ Tutum, “bir konu, şahıs ya da olayın lehinde veya aleyhinde tepki vermeye yönelik bir eğilim” ⁹⁹ olarak tanımlanabilir. Tutumları oluşturan üç öge vardır. Bu ögeler zihinsel tepkiler ya da inançlar, duygusal tepkiler ve davranışa yönelik tepkiler şeklinde açıklanabilir. ¹⁰⁰ Dini tutum ise, bireyin dini düşünce, duygu ve davranışlarını dengeli olarak belirleme tarzıdır. ¹⁰¹ Din ile ilgili kişinin iç dünyasında uyanan hisler, din ile ilgili yaşadığı heyecan ve duygular dini tutumun duygusal ögesini, ibadet, faaliyet ve pratiklerde dini tutumun davranışsal ögesini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle bireyin namaz, oruç, hac gibi dini ibadetleri yapması camiye gitmesi, dua etmesi, dini ayinlere katılması, dini kitaplar okuması, dini sohbetlere katılması, dini programları izlemesi gibi davranışlar dini tutumun davranışsal ögeleri olarak açıklanmaktadır. ¹⁰² Kaya ise daha genel bir açıklamayla, “dine ait devamlı ve düzenli duygu, bilgi ve davranış eğilimlerinin tümü” ¹⁰³ nü dini tutumlar olarak açıklamıştır. Bu tanımlardan da hareketle dini tutumlar, bireyin dini inançları etkisiyle verdiği görünen ve bazen de görünmeyen tepki ve eğilimler şeklinde anlaşılabilir. İnsanlar tutumlara ve davranışlara doğuştan sahip olmazlar. Tutumların ve davranışların oluşmasında sosyal çevrenin de önemli bir yeri vardır. Dini tutumların oluşumunda ve gelişmesinde öncelikle aile, sonrasında ise arkadaş grubu ve üye olunan dini cemaatler etkili olmaktadır. ¹⁰⁴ Araştırmamızda da ergenlik döneminde akranlarının etkisiyle ergenlerde oluşan dini tutum ve davranışların oluşumundan da bahsedilmektedir.

Din eğitimi öğretim ile ilişkili bir kavram olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan din eğitiminin bu kavramla ilişkili olarak tanımlanması önem arz etmektedir. Din eğitimi, ibadetlerin, dini davranışların öğretilmesini ifade etmektedir. Buna karşılık din eğitimi ise, dinin hem felsefi ve tarihi arka planı hem de bireye iç ve dış disiplinin kazandırılmasında dini bilginin işlevsel olmasını hedefleyen programları içermektedir. Din eğitimi, dinle ilgili genel bilgileri bireye öğretmek iken; din eğitimi ise öğrenilen bu bilgilerin bireyin davranış ve

⁹⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1993), 35.

⁹⁸ Karacoşkun, *Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar*, 29.

⁹⁹ Raymond J. Corsini - Alan J. Auerbach (ed.), *Concise Encyclopedia of Psychology* (New York: Wiley 1987), 96.

¹⁰⁰ Karacoşkun, *Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar*, 29.

¹⁰¹ Peker, *Din Psikolojisi*, 88.

¹⁰² Mevlüt Kaya, *Din eğitiminde iletişim ve dini tutum* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 46-47.

¹⁰³ Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 45.

¹⁰⁴ Rabia Büşra Çolak, *Dini Tutum, Davranışlar ve İslamofobi İlişkisi* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 12.

tutumlarına yansımaları sağlamaktır.¹⁰⁵ Din eğitiminde dinin her yönüyle öğrenilmesi esas alınırken, din öğretiminde daha dar kapsamlı bir öğrenmeden bahsedilmiştir.

Bireyin din eğitimi almaya ne zaman başlayacağı da önemli bir konudur. Her çocukta fitri bir inanma, bir inanca bağlanma yönelimi vardır.¹⁰⁶ Bu yönelim her insanda farklı zamanlarda ortaya çıkabilmektedir. Çocuğa dini bilgiler gelişim düzeyine uygun olarak verilmelidir. Zamanından önce çocuklar kendi düzeylerinin üzerindeki dini bilgilerle karşılaşmamalıdır. Bununla birlikte çocuklara verilecek olan din eğitimi, ilginin azalabildiği ileri yaşlara da ertelenmemelidir.¹⁰⁷ Burada dikkat edilmesi gereken önemli konu zamanlamadır. Eğitim ve din eğitimi için en önemli unsurlardan biri, doğru bilgi, beceri ve yaşantıların doğru zamanda verilmesidir.¹⁰⁸ Bu doğru zaman kritik dönem olarak da açıklanmaktadır. Bireyin, çevreden gelen etkilere karşı daha duyarlı olduğu, çevredeki öğrenme yaşantılarını diğer dönemlere göre daha hızlı kazanabildiği dönemlere kritik dönem adı verilmektedir.¹⁰⁹ Kritik dönem, bir konudaki bilgi, beceri konusunda kişinin olgunlaşması ve kabiliyet kazanması açısından önemli bir dönemi ifade etmektedir.¹¹⁰ Din eğitiminin verilmesi konusunda da kritik dönemler bulunmaktadır. Örneğin; çocukluk dönemi duyguların ortaya çıktığı ve duygusal gelişim yönünden hassas bir dönem olduğu için dini duyguların gelişimi konusunda kritik bir dönem özelliği taşımaktadır.¹¹¹ Bireyin sağlıklı bir din eğitimi alabilmesi için bu kritik dönemleri gelişim özelliklerine uygun olarak atlatması gerekir. Ergenlik dönemi de soyut işlemler dönemine girilmesi ve dini uyanışın yaşanması ile din eğitimi konusunda kritik bir önem taşımaktadır.

1.1.2.1. Ergenlik Dönemi Din Eğitimi

Din eğitimi açısından hassas olunması gereken dönemlerden biri de daha önce anlatılan gelişim özelliklerinin de etkili olduğu ve hızlı değişimlerin yaşandığı ergenlik dönemidir. Bu dönemde ergenin yaşadığı değişimleri bilmek ve sürecin farkında olmak, ergene verilecek din eğitiminin doğru ve yararlı olması için oldukça önemli gözükmektedir. Ergenlik dönemi gelişim özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde din eğitimi gencin zihinsel gelişimine uygun olarak, kalbine, duygularına dokunacak şekilde yapılmalıdır. Din eğitiminin

¹⁰⁵ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar* (Samsun: Aksi Seda Matbaası, 1998), 14.

¹⁰⁶ Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/22 (2006), 183.

¹⁰⁷ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 18.

¹⁰⁸ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya* (Ankara: Gazi Kitabevi, 1997), 11-12.

¹⁰⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, 14.

¹¹⁰ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 13.

¹¹¹ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 12.

önemli bir hedefi de olumlu davranış özellikleri kazandırmaktır. Ergenlik dönemi din eğitimi de bu hedefe uygun olarak planlanmalıdır.¹¹²

Birey ergenlik döneminin başlarında yani 12-13 yaşlarında, önceki dönemlerde kendisine öğretilen dini konuları gözden geçirir, değerlendirir ve bunlar hakkında sorgulamalar yapmaya başlar. Ergen daha çok dinin pratik yararları ve sosyal hayatla ilişkileri üzerinde düşünür ve bu konuda cevaplar arar. Ergen Allah inancı ve diğer inanç esasları konusunda birtakım deliller aramaya başlamıştır.¹¹³ Bu konuda soyut düşünme becerisinin kazanılması da etkili olmuştur. Bu deliller konusunda ergenin zihninde oluşan dini tasavvurlar önemlidir. Dini tasavvur, ergenin zihinde önceden oluşan, dini olay ve kavramların, tekrar zihinde canlandırılması, yeniden anlam kazanması şeklinde açıklanabilir.¹¹⁴ Dini tasavvur Allah, cennet, cehennem, melek, şeytan, peygamber gibi kavramların, dini olayların zihinde canlandırılması ve şekillendirilmesi olarak tanımlanmıştır. Ergenlik döneminde kişi, zihinsel olarak gelişimini devam ettirdiği için zihninde yeni dini tasavvurlar da oluşturmaktadır.¹¹⁵ Ergenlik döneminde bu zihinsel tasavvurlar, aile sosyal çevre vb. etkisiyle dini tutum ve davranışları oluşturur ve ergenin dini gelişimi bir seviyeye ulaşır.¹¹⁶

Dini şuurun uyanışında zihin kadar duyguların da önemi bulunmaktadır. Çünkü bu dönemde duygu hassasiyeti ve kapasitesi de gelişmektedir.¹¹⁷ Ergen dini hayatı anlamlandırmaya 12-13 yaşlarında başlamaktadır. Bu yüzden 12-13 yaşları, dini uyanış ve gelişim yaşları olarak kabul edilmiştir.¹¹⁸ Ergen birey bu dini uyanış ile metafizik alana ait konuları düşünme kabiliyeti geliştirir ve din olgusu hakkında düşünmeye başlar. Bu düşünceler neticesinde ergen dine ilişkin duyguları tecrübe etmeye ve dini bir kimlik geliştirmeye başlamaktadır.¹¹⁹ Ergen din hakkında hem zihinsel hem de duygusal tecrübeler geliştirmekte, dini tutum ve davranışlarını bu tecrübeler etkisiyle şekillendirmektedir. Ergenlik dönemindeki bu dini duygu ve tasavvurların sonucunda dini tutumlar gelişmekte, bu dönem zihinsel,

¹¹² Mehmet Emin Ay - Merve Gücen, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi*, ed. Hafsa Nur Aslanoğlu – Sibel Özel (İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği, 2018), 296.

¹¹³ Peker, *Din Psikolojisi*, 93-94.

¹¹⁴ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 159.

¹¹⁵ Peker, *Din Psikolojisi*, 97.

¹¹⁶ Üzeyir Ok, “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/2 (2011), 528-549.

¹¹⁷ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 35.

¹¹⁸ Fatma Gündüz, *Okulöncesi Dönem Çocuklarda Din Tasavvurları Psikolojik Bir Yaklaşım* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 2-3.

¹¹⁹ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 255.

duygusal ve davranışsal olarak ergenlerin gelecek yaşamındaki dini yaşantılarını oluşturmaktadır.¹²⁰

Ergenlik döneminde bireyin yaşadığı önemli problemlerden birisi de ergenin dine ilişkin şüphe duymasıdır. Zihinsel gerilim ve çelişkiler, din psikolojisi alan yazınında genellikle "dini şüphe" kavramıyla karşılık görmektedir.¹²¹ Dini şüphe konusunda batıda yapılan bir araştırma da 13-16 yaş arasındaki erkeklerin %75'inin kızların ise %50'sinin dini şüphe yaşadıkları tespit edilmiştir.¹²² Bu konu ile ilgili Mısır'da yapılan bir araştırma da ise Müslüman ergen erkeklerin %27'si kızların ise %21'inin dini şüphe yaşadıkları bulunmuştur.¹²³ Ülkemizde ergenlik döneminde yaşanan dini şüphe ile ilgili yapılan bir çalışmada ise ergenlerin %30'unun dini şüphe yaşadığı fark edilmiştir.¹²⁴ Bu çalışmalar tüm dünyada ergenlerin azımsanamayacak kadarının dini şüphe yaşadığını göstermektedir. Bu yüzden ergenlik dönemi din eğitiminde ergenlerin yaşadığı bu çelişki ve şüpheler konusunda ergenlere rehberlik etmek büyük önem arz etmektedir. Ergenlik dönemi dini şüphe ve problemleri konusunda aile ve din eğitimi veren kişilere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Ergenlik döneminde bireyin dini yaşantısı konusunda ailesinin etkisi büyüktür. Ebeveynlerin dini yaşantıları ne kadar tutarlı ve anlamlı olursa, ergen bireyin dine tutum ve davranışları o kadar olumlu gelişecektir. Bu konuda anne-babanın söz ve davranışlarının uyumu ergenin istenen davranışları yapmasını kolaylaştıracaktır.¹²⁵ Ferşatoğlu, yaptığı çalışmada ergenlerin dindarlık durumlarında ailenin büyük önemi olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹²⁶ Ergenler ile iletişimi güçlendirecek pedagojik bir aile din eğitimi verilmeli, anne babaların çocuklarına rol model olmaları sağlanmalıdır. Ailede başarılı bir dini iletişimin sağlanması için ailenin sevgi dili, rol-model yaşantı biçimleri ve kendi yaşamlarında örnek göstermeleri sağlanmalıdır.¹²⁷

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri de ergenlik dönemindeki bireylerin dini tutum ve davranışları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Yalnızca bilgi veren bir öğretmen değil öğrettiklerini yaşayan bir eğitimci öğrencilerin dini ve ahlaki gelişimi üzerinde olumlu etki

¹²⁰ Fatma Ulu Dikilitaş, "Ergen Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışları", *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (Aralık 2020), 45.

¹²¹ Üzeyir Ok, "Dini düşüncede yaşanan stresin (şüphe, uyumsuzluk çelişki vb.) boyutları", *Dini Araştırmalar*, 8/22 (2005), 11-40.

¹²² Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri* (Samsun: Etüt Yayınları, 2000), 136.

¹²³ Gülçin Koca, *Ergenlik Dönemi ve Din Algısı 17 Ağustos 1999 Depremini Yaşayan Ergenler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 20.

¹²⁴ Hayati Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *MEB Din Öğretimi Dergisi* 14 (1988), 78.

¹²⁵ Süleyman Gümrükçüoğlu, "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü", *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2017), 39-60.

¹²⁶ Saliha Ferşadoğlu, *15-18 Yaş Lise Öğrencisi Kızların Dini Tutum ve Davranışları (Yalova örneği)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013)

¹²⁷ Dikilitaş, "Ergen Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışları", 59.

eder.¹²⁸ Ergenlik döneminde birey bir önceki döneme oranla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinden dini tutum ve davranışlar konusunda daha az etkilendiği görülmüştür. Bu durum Piaget 'in bilişsel gelişim dönemlerinden somut işlemler döneminin özelliği olan öğretmenin model alınması ile açıklanabilir. Soyut işlemler dönemine karşılık gelen ergenlik döneminde ise 14-16 yaş öğrencileri öğretmenlerinin anlattıklarına sorgulayıcı yaklaşırlar, kendi dünyalarında anlamlı buldukları bilgilere ilgi gösterirler. Kohlberg 'in ahlak gelişimi ile ilgili yaklaşımı da bu doğrultudadır. Kohlberg ergenlik dönemi öncesinde iyi çocuk olmaya çalışmanın, yakınlarla, öğretmenlere karşı uyum ve bağlılık göstermenin yaşandığından bahsetmektedir. 14-16 yaşlarındaki ahlaki gelişim aşamasında ise sorgulayıcı bir bireyden bahsedilmektedir.¹²⁹ Araştırmamızın sonuçlarında da bu konulara değinilmektedir. Ahlaki gelişim ve bilişsel gelişim konusunda paralellik olduğunu gösteren bu durum ergenlerin din eğitimi konusunda önemli olduğu görülmektedir. Ergenlik dönemi din eğitiminde bu gelişimsel dönem özellikleri dikkate alınarak planlamalar yapılmalıdır.

Televizyon ve internetin bazı durumlarda ergenlerin dini tutum ve davranışlarını olumlu yönde desteklediği söylenebilir. Turan'ın yaptığı çalışmada ergenlik dönemi bireylerinin dini tutum ve davranışları konusunda televizyon ve internetin olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma da katılımcıların %79,7'si televizyondaki dini programların dini duygu ve davranışlar konusunda onları olumlu etkilediğini dile getirmiştir.¹³⁰ Ayaz ise yaptığı çalışmasında, ergenlerin dinî bir konuyla ilgili merak ettiği veya ihtiyaç duyduğu bilgi için akla ilk gelen kaynak olarak sunduğu kolaylıklar nedeniyle sosyal medyayı kullandığını ifade etmiştir.¹³¹ Ergenlik dönemindeki gençlerin üzerinde internet, sosyal medya ve TV etkilerinin yoğunluğu bilinen bir gerçekliktir. Bu araçlar gençleri her zaman olumlu etkilememekte olumsuz sonuçlara da neden olmaktadır. Bilhassa kimlik oluşumunun inşa edildiği ergenlik döneminde gençlerin sosyal medyadan olumsuz şekilde etkilendikleri görülmektedir. Sosyal medyada paylaşılan görsellerin verdiği mesajların etkisi aile ve okul tarafından verilmiş olan din eğitimiyle çelişebilmekte ve ergenlik dönemini yaşayan gencin din anlayışını etkileyebilmektedir.¹³² Sosyal medyanın eğitim, iletişim, bilgiye erişimdeki kolaylık, bilgi

¹²⁸ Dikilitaş, "Ergen Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışları", 59.

¹²⁹ İbrahim Gürses – Mehmet Akif Kılavuz "Kuşakların ahlâkî değerleri birlikte öğrenmesi: Kohlberg 'in ahlâkî gelişim kuramı açısından bir değerlendirme", *Küresel Diyalog Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı*, ed. Uysal Kerman vd.(Isparta: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,2009) ,113.

¹³⁰ İbrahim Turan, "Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2007), 231-233.

¹³¹ Orhan Ayaz, *Sosyal Medyanın Ergenlerin Dinî Sosyalleşmesine Etkileri (Sakarya/Akyazı örneği)* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), 57-59.

¹³² Handan Yalvaç Arıcı - Sümeyra Arıcan, "Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya", *Kalemname*, 12 (Aralık 2021), 70.

alışverişi, grup çalışması, evden çalışma, uzak çevreyle kolaylıkla iletişime geçme,¹³³ eğlence, ifade özgürlüğü, gelişmeleri takip ve uyum, ekonomik iletişim ve ticari avantajlar, örgütlenme gibi birçok olumlu yanı vardır.¹³⁴ Bununla birlikte güvensizlik, bağımlılık, bilgi kirliliği, sosyal ilişkilerin kaybı,¹³⁵ etik kaygılar, yalnızlık hissi, yüzeysellik, zaman kaybı gibi olumsuz yanları da bulunmaktadır.¹³⁶ Ergenlik dönemi din eğitimi açısından düşünüldüğünde ise her gün yüzbinlerce insan saatlerce sosyal medyaya maruz kalmaktadır. Gençlerin bu konuda yoğunlukta olduğu da bilinmektedir. Sosyal medyadaki bu paylaşımlar sonucunda küresel anlayışlar oluşmakta inanan inanmayan tüm gençlerin hayat tarzları birbirine benzemeye başlamaktadır. Bununla birlikte gençlerin hayatlarında dini referansların etkisi yerini modern dünyanın etkisi görülmeye başlamıştır.¹³⁷ Ergenlik döneminde ki gençler gelişim dönemlerinin özelliklerine bağlı olarak da sosyal medyanın yoğun etkisine açıktırlar.¹³⁸ Araştırmada katılımcıların da değindiği ve günümüzde gençleri dini tutum ve davranışlar konusunda yoğun etkileyen sosyal medya ve internetin öneminin farkında olunmalı ve olumsuz yanları konusunda önlemler alınmaya çalışılmalıdır.

Son olarak din eğitimi ve eğitim bazı amaçları bakımından farklılaşsa da ortak amacın bireyleri eğitmek olduğu bilinmelidir.¹³⁹ Ergenlik dönemindeki bireyin dini ve ahlaki gelişimi söz konusu olduğundan din eğitiminin konusunda gelişim özellikleri dikkate alınarak sağlıklı bir din eğitimi verilmeye çalışılmalıdır. Bu ortak amaç konusunda tüm kurumların aile, okul, öğretmen gibi birlikte tutarlı ve uyumlu hareket etmesinin de önemli olduğu görülmektedir.

1.2. Ergenlik Döneminde Akran/Arkadaşlık İlişkileri

Ergenlik dönemi gelişim özellikleri ile bireye ve topluma bakan yönleri açısından kritik ve önemli bir gelişim dönemidir.¹⁴⁰ Bu dönemde gençler çevrelerindeki diğer bireylerle çocukluk döneminden farklı bir şekilde yeni ilişkiler kurmaya başlarlar. Bu ilişkiler içerisinde kuşkusuz en özel ve etkili olanını akranlarıyla kurdukları ilişkiler oluşturmaktadır.¹⁴¹ Ergenlik

¹³³ Martina Drahošová - Peter Balco, "The analysis of advantages and disadvantages of use of social media in European Union", *Procedia Computer Science*, 109 (2017), 1008.

¹³⁴ Bayram Kaan Kara, *Bireylerin Kendini Gerçekleştirmesinde Sosyal Medyanın Rolü: Bir Alan Araştırması* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 47.

¹³⁵ Drahošová - Balco, "The analysis of advantages and disadvantages of use of social media in European Union", 1009.

¹³⁶ Kara, *Bireylerin Kendini Gerçekleştirmesinde Sosyal Medyanın Rolü: Bir Alan Araştırması*, 48.

¹³⁷ Simon Critchley, *İmansızların İmanı*, çev. Erkan Ünal (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 28.

¹³⁸ Muhammed Muhdi Gündüz, "Gelişim özellikleri doğrultusunda gençliğin din eğitimi.", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/4 (2020), 1101-1102.

¹³⁹ Ay - Gücen, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları", 297.

¹⁴⁰ Hüseyin Şimşek – Fırat Çöplü, Lise Öğrencilerinin Riskli Davranışlar Gösterme Düzeyleri ile Okula Bağlanma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/1(2018),18-30.

¹⁴¹ Pınar Bayhan – Sonnur Işıtan, "Ergenlik Döneminde İlişkiler: Akran ve Romantik İlişkilere Genel Bakış", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 5/20 (Ocak, Şubat, Mart, 2010) 33-44; Irene HA De Goede vd.

dönemindeki arkadaşlık ilişkileri çocukluk dönemi arkadaşlık ilişkilerinden kalıcılık ve devamlılık yönünden farklılaşmıştır.¹⁴² Akranlarla bu dönemde kurulan ilişkiler aynı zamanda ergenlerin karşılaşabileceği problemlerin üstesinden gelmesinde ve yetişkinliğe hazırlanmasında önemli rol oynamaktadır.¹⁴³

Ergenlik dönemin sosyal ilişkilerinin en önemli ağı akran ilişkilerinden geçmektedir. Bu yüzden akran ve arkadaş grupların nasıl oluştuğu yani arkadaş seçimleri de bu dönemin önemli konularındandır. Ergenlik dönemi tek başına gelişim özellikleri bakımından zorluklar taşıyorken ergen bu problemleri kimlerle geçirecek bu konunun da düşünülmesi gereklidir. Ergen ve ebeveynleri arasında da bu konu çok fazla gündeme gelmektedir. Zaten ergenlik döneminde gençlerin ebeveynleri ile yaşadıkları problemler arasında da harcama ve tüketim alışkanlıkları, eve gidiş-geliş saatleri, kıyafet ile birlikte arkadaş seçimi mevzusu öne çıkmaktadır.¹⁴⁴ Arkadaş seçiminin ebeveyn ve ergen arasında problem olmasının başlıca nedeni olarak ailenin hayatla yeni tanışan, tecrübesiz gencin karşılaşacağı problemlerin neler olabileceği endişesi gösterilebilir. Arkadaş seçimi konusunun önemli olmasının nedenlerinden biri de madde bağımlılığı, vücuda zarar verme gibi sapmış davranışların akran etkisinden çok arkadaş seçimine dayanması ile ilgilidir.¹⁴⁵ Ergenler akranları arasından kendi ilgi, özellik ve davranışlarına benzer arkadaşlar seçmeye eğilimindedir, bu yüzden akran gruplarına rastgele dâhil olmazlar. Daha çok benzer değer sistemleri ve davranış normları paylaştıkları arkadaşlarını seçerler. Bu durumda seçilen arkadaşlar ergenin özümlediği anne baba normlarını kuvvetlendirir ve destekler.¹⁴⁶ Anne babalar ergenlik dönemi öncesinde sağlıklı bir eğitim verebilirlerse ergen ve ebeveyn arasında bu konuda çatışma yaşanmayacaktır.¹⁴⁷ Bu yüzden ergenlik döneminde ergenler bireysel farklılıklarına, ailenin değer sistemlerine yönelik ölçütlere göre arkadaş seçerler. Her ergen arkadaş seçimi konusunda farklı ölçütleri dikkate alır ve bunun sonucunda benzer arkadaş grupları oluşmaktadır. Ergenlik döneminde ergenler arkadaşlarını seçerken ahlaki davranışlarına, konuşma tarzına, kafa dengi oluşuna vs. dikkat edebilirler.

“Developmental changes and gender differences in adolescents' perceptions of friendships”, *Journal of Adolescence*, 32/5 (2009), 1105-1123.

¹⁴² Haluk Yavuzer, *Gençleri Anlamak* (İstanbul: Remzi Yayınları, 2015), 146.

¹⁴³ Sanford M. Dornbusch, “The Sociology of Adolescence”, *Annual Review of Sociology*, 15/1 (1989), 233-259.

¹⁴⁴ Berrin Güner, *Günümüzde Gençlik Sorunları Tutum ve Davranışları: Tunceli Örneği* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 241; Emine Özmete - Sutay Yavuz “Türkiye’de Genç Bireyler ve Ebeveynleri Arasında Yaşanan Sorunların “Aile Yapısı Araştırması” Sonuçlarına Göre Değerlendirilmesi”, *Sosyal Politika Çalışmaları* 29 (2012), 24.

¹⁴⁵ John C. Coleman - Leo B. Hendry, *The Nature of Adolescence* (London: Routledge, 1999), 147-148.

¹⁴⁶ Bandura, “The Stormy Decade: Fact or Fiction”, *Reprinted from Psychology in The Schols*, 1/3 (Jully, 1964), 226.

¹⁴⁷ Çiğdem Gülmez, *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ahlak ve Din Eğitime Kuramsal Bir Bakış*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 74.

Ergenlik dönemi arkadaşlık ilişkileri diğer gelişim dönemlerinden farklı bir öneme sahiptir. Ergen bu dönemde karşı cinsle arkadaşlık kurma konusunda farklılaşmaktadır. Ergenlik dönemi gelişim özelliklerine bağlı olarak karşı cinsle ilgi duyulmaya başlanması ergeni karşı cinsle arkadaşlık kurma konusunda da etkilemiştir. Kız – erkek arkadaşlığı konusu toplumun değer yargıları değiştiği için bu tür arkadaşlık ilişkisinin şekli, zamana ve kültüre göre değişiklik gösterebilir.¹⁴⁸

Ergenlik dönemine gelince birey aile çemberinden sıyrılarak sosyal ilişkiler konusunda akranlarına yönelir. Öyle ki zamanının çoğunu akranları ile geçirmeye çalışır, görüşemediği zamanlarda saatlerce telefonda konuşabilir. Arkadaşlarının onun hayatındaki yeri fazladır. Hayatın hiçbir döneminde arkadaş edinme ihtiyacı ergenlik kadar büyük değildir. Ergenin arkadaşlara bu kadar ihtiyaç duymasının nedeni akranlarının da kendisiyle aynı problemleri yaşadığını görerek yalnız olmadığını anlama ihtiyacıdır. Ayrıca yaşadığı fiziksel değişimleri, yeni gelişen yeteneklerini, şüphe ve fikirlerini arkadaşlarıyla paylaşmak ister. Bazen ergen, aileye bu konularda soru sormaktan çekinebilir ya da aile ergeni anlama konusunda yetersiz kalabilir.¹⁴⁹ Bu yüzden ergen akran gruplarına yönelir ve dâhil olmaya çalışır. Akran grubu, birlikte hareket eden aşağı yukarı aynı yaştaki kimseler olarak tanımlanır.¹⁵⁰ Bu akran gruplarına dâhil olma kabul edilme, onaylanma, aidiyet hissini daha güçlü bir şekilde yaşama ve güven duygusunun gelişmesi açısından ergenler için önemlidir. Akran grubu ergen için toplumsal onay alma yeri olarak da söylenebilir.¹⁵¹

Ergenin anne babası ile olan ilişkisi daha çok otoriteye dayalı iken akran grubu içerisinde eşitlik esasına dayalı bir ilişki söz konusudur.¹⁵² Bu ilişki sayesinde akranlar görüşlerini rahatlıkla ifade edebilecekleri bir ortam bulurlar. Akran grubu içerisinde bir baskı söz konusu olduğunda ise gruptan ayrılmamak pahasına ifade özgürlüğünden vazgeçilebilir.¹⁵³ Ergenlikte akran grup ve ilişkilerinin olumlu yönleri olmasına rağmen ergenler için olumsuz etkileri de vardır.¹⁵⁴ Akran grubu içerisindeki olumsuzluklardan biri de şüphesiz akran baskısıdır.¹⁵⁵ Akran baskısı, bireyin görüş ve isteklerinin önemli olmamasına karşılık akranlarının görüş ve isteklerinin bir baskı aracı olarak birey üzerinde etkili olması olarak

¹⁴⁸ Orhan Demir, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 44-45.

¹⁴⁹ Robert S. Feldman, *Child Development* (New Jersey: Pearson Education, Inc, 2003), 486-487.

¹⁵⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 144.

¹⁵¹ Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 147.

¹⁵² Kurtman Ersanlı, *Davranışlarımız* (Samsun: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2016), 161.

¹⁵³ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 90.

¹⁵⁴ Binnaz Kıran Esen, “Akran Baskısı, Akademik Başarı ve Yaş Değişkenlerine Göre Lise Öğrencilerinin Risk Alma Davranışının Yordanması”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24/24 (2003), 79-85.

¹⁵⁵ Taylan Aktuğ, *Ergenlerde Akran Baskısı ve Benlik Saygısının İncelenmesi* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 24-28.

açıklanmaktadır.¹⁵⁶ Ergenlik dönemindeki akranlar daha önceki hayatlarından öğrendikleri normlarda uzaklaşabilmekte ve hatta vazgeçebilmektedir. Bu durumun nedenlerinden birisi yine akran baskısıdır. Bu açıdan bakıldığında akran baskısının çoğunlukla gruba ve grup normlarına bağlılıktan kaynaklandığı söylenebilir.¹⁵⁷

Gruba ve grup normlarına sıkı sıkıya bağlılık gencin grup içinde olma çabasının bir sonucudur.¹⁵⁸ Gruba aidiyet ve uyum konusuna önem veren ergen öyle ki grup arkadaşlarının uygun gördüğü fiziksel görünüme ulaşmaya çalışabilir ve giyim kuşamı ile gruba aidiyetini göstermek isteyebilir.¹⁵⁹ Grup dışına itilmek, grup arkadaşları tarafından kabul görmemek ergeni duygusal anlamda olumsuz etkileyen bir durumdur.¹⁶⁰

Sağlıklı bir arkadaş grubunda yer almamak ergenlik dönemi akran ilişkilerinin olumsuz yönlerindendir. Grup içerisinde lider olmaya çalışan ergenlerin yanlış tutumları, suç işleme potansiyellerinin olması gibi özellikler grup üyelerinin diğerlerini de olumsuz etkiler.¹⁶¹ Arkadaş grubunun etkisinde kalan ergen yapmayacağı şeyleri grubu istiyor diye yapabilir. Arkadaş grubu ile edinilen bazı deneyimler, aileden öğrenilen bazı sosyal tutum ve davranışlarla ters düşebilir.¹⁶² Bu yönden de ergenlik döneminde akran gruplarının ebeveynlere uymayan yönleri bulunmaktadır. Gruptan farklı düşünen bir ergen grup içerisinde karşı gelme noktasında zorluklar yaşayacağını bildiği için gruba karşı gelmekten vazgeçebilir.¹⁶³

Ergenler üzerinde akran gruplarının pek çok alanda olumsuz etkisinden bahsedilebilir. Zararlı alışkanlıklar konusunda da akran gruplarının olumsuz etkileri görülmektedir. Sigara, bali-tiner, alkol ve esrar gibi zararlı alışkanlıkların başlama ergenlik dönemine denk gelen 13-14 yaşları arasına düşmüştür.¹⁶⁴ Bununla birlikte riskli davranışlar da olarak adlandırılan bu davranışlar gençler açısından çeşitli riskleri barındırmaktadır.¹⁶⁵ Bu konu ile ilgili yapılan araştırmalarda ergenlik dönemi akranlarının alkol, sigara, uyuşturucu, intihar, okul terki, çeteleşme, zorbalık gibi birçok olumsuz davranışı benimsendiği görülmüştür.¹⁶⁶ Bu davranışları bir şekilde benimsemiş ergenler bu konuda diğer akranlarını da etkilemekte ve bu

¹⁵⁶ Donna Rae Clasen - Bradford B. Brown “The Multidimensionality of Peer Pressure in Adolescence”, *Journal of Youth and Adolescence*, 14/6 (1985), 451-468.

¹⁵⁷ Vander Zanden vd. “Adolescence: Emotional and Social Development.” ed.Vander Zanden, *Developmental Psychology*, (Boston: McGraw-Hill, 2000), 358-389.

¹⁵⁸ Ersanlı, *Davranışlarımız*, 160.

¹⁵⁹ Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 147.

¹⁶⁰ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 97.

¹⁶¹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 90.

¹⁶² Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, 179.

¹⁶³ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, (İstanbul: Özgür, 2016), 72-73.

¹⁶⁴ Mustafa Şen, “Türkiye’de Ergen Profili”, *Aile ve Toplum*, 7/27 (2011), 95.

¹⁶⁵ Vance L. Austin - Daniel T. Sciarra, “Çocuk ve Ergenlerde Duygusal ve Davranışsal Bozukluklar” çev. Gamze Sart “vd.”, ed. Mustafa Özkes (Ankara: Nobel Yayınları, 2017).

¹⁶⁶ Serdar Kenan Gül – İsmail Dinçer Güneş, “Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1 (Haziran 2009), 79-101.

konularda akranlarına baskı ve zorbaca davranışlar uygulayabilmektedir.¹⁶⁷ Akran gruplarında risk almayan bireylere korkak, ezik vb. ifadelerin kullanılması ve gruptan dışlanma kaygısı ergenlerin riskli davranışlara uymasının nedenleri olarak yorumlanabilir.¹⁶⁸

Ergenlik dönemi akran gruplarının gençleri olumlu etkileyen ve gençlerin gelişimine katkıda bulunan yanları da vardır. Ergenlik döneminde bir akran grubuna dâhil olmak, sosyalleşme açısından önemlidir. Ergen, akran grubunun etkisiyle insan ilişkilerinde kendini daha rahat hisseder ve iyi ifade etmeye başlar. Ergenler problemlerini akranlarıyla paylaştığında kendilerini daha rahat hissederler.¹⁶⁹ Ergenlik dönemi arkadaşlık ilişkileri ergene, tavsiyede bulunma, birlikte olma, davranış modeli oluşturma, destek ve geri bildirim sunma, kişisel özellik ve beceri konularında bilgi kaynağı olma bakımından katkı sağlar.¹⁷⁰ Bu yüzden akranlarının kendilerini daha iyi anladığını düşünür ve onların yanında mutlu hissederler. Bir grubun parçası olmak ve ortak paylaşımlarda bulunmak ergenlere iyi gelebilir. Dacey ve Travers'in akran gruplarına dair yaptığı çalışmada ergenlerin birbirlerinin saldırgan dürtüleri kontrol altına alma; duygusal ve sosyal destek ile birlikte bağımsızlığın artması; sosyal becerileri, mantıklı düşünme yeteneğini geliştirme ve duygularını ifade etmeyi öğrenme; cinsiyet rollerini öğrenme ve cinselliğe yönelik tutumları geliştirme; ahlaki yargılar ve değerleri güçlendirme; benlik saygısını artırma gibi olumlu etkilerinden bahsedilmektedir.¹⁷¹

Ergenlik döneminde akran etkisi bazen bu şekilde doğrudan görülebiliyorken bazen de dolaylı yollardan olabilmektedir. Ergenlik döneminde akranlar birbirlerine emir verme yoluyla doğrudan etkiliyorken, model alma ve özendirme yoluyla dolaylı etki edebilmektedir.¹⁷² Ergenlik döneminde bu akran etkisinin anlaşılabilmesi önemlidir. Doğrudan akran baskısı doğası gereği kolayca anlaşılabilirken dolaylı akran baskısını fark etmek zor olabilmektedir. Ergenlik dönemi gençlerinde doğrudan ve dolaylı akran baskısı cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Araştırmalar erkek ergenlerin akran baskısına daha çok uğradığını ortaya koymaktadır.¹⁷³ Yapılan bazı araştırmalarda zaman faktörüne dikkat çekilmiştir. Ergenlerin doğrudan akran baskısı gördüğü durumlarda akranlarıyla geçirdikleri zamanın fazla

¹⁶⁷ Ertuğrul Talu - Gökhan Gümüş, "Ergenlerde Akran Baskısı ve Riskli Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (2020), 391.

¹⁶⁸ Talu - Gümüş, "Ergenlerde Akran Baskısı ve Riskli Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 397.

¹⁶⁹ Esen, "Akran Baskısı Akademik Başarı ve Yaş Değişkenlerine Göre Lise Öğrencilerinin Risk Alma Davranışının Yordanması", 79-85.

¹⁷⁰ Hüseyin Gebeş, *Akran Eğitimi ile Desteklenen Öfke Kontrol Eğitiminin Lise Öğrencilerinin Öfke Kontrol Becerilerine Etkisi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 29.

¹⁷¹ Taylan Aktuğ, *Ergenlerde Akran Baskısı ve Benlik Saygısının İncelenmesi*, 26. ; John S. Dacey, vd., *Human Development-Across the Life Span* (New York: Mc Graw Hill Pup, 3. Edition, 1996), 325-327.

¹⁷² Clasen - Brown, "The Multidimensionality of Peer Pressure in Adolescence", 451-468.

¹⁷³ Necla Acun Kapıkıran - Ceren Fiyakalı, "Lise Öğrencilerinde Akran Baskısı ve Problem Çözme", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18/18 (2005), 11-17.

etkilemediği fakat dolaylı akran baskısı görülen durumlarda akranlar ile yakınlaştıldığı ve daha fazla vakit geçirildiği şeklinde yorum da çıkarılmıştır.¹⁷⁴ Akranlar gündelik olaylarda, modada, serbest zaman etkinliklerinde birbirleri üzerinde daha etkili görünmektedir.¹⁷⁵ Tüm bu bilgiler özellikle ergenlik döneminde akranlarla olan ilişkilerin ve bireylerin akranlarından etkilenme düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu da göstermektedir.¹⁷⁶

Ergenler ebeveynleri tarafından arkadaş gruplarının eleştirilmesini istemezler, bu tutum, onları eleştirilen arkadaşlarından uzak kalmak yerine daha da bağlayabilir.¹⁷⁷ Ergen ebeveyn arasında çıkan problemler konusunda, anne-babasının değerlerine uygun olarak değil akranlarının değerlerine göre hareket etmek isteyebilir.¹⁷⁸ Bu problemlere karşılık ergeni arkadaş grubundan koparmak yerine onların tümünü topluma faydalı olabilecekleri faaliyetlere yönlendirmek güzel sonuçlar verebilir. Gençler topluma hizmet çalışmalarına katılmaları sağlanabilir.¹⁷⁹ Sosyal bir varlık olan birey için arkadaş ortamının gerekli olduğu unutulmamalı ve arkadaş ortamı düşman gibi görülmemelidir.¹⁸⁰

Ergenlik döneminde akran ilişkilerinde aile desteği de önemlidir. Ergenlik döneminde ergen ne kadar akranlara bağlılık gösterse de ebeveynleri önemini yitirmemiştir. Ebeveynlere olan bağlılığın azalması ergenin davranışsal durumları açısından ebeveynin önem taşımadığını göstermez.¹⁸¹ Anne baba ile kurulan iyi ilişkiler ergenlikte psikolojik sağlığın en önemli temellerindendir.¹⁸² Ergenlerin hayata ilişkin önemli değerlerini ailelerinden aldığı sosyal ilişkiler konusunda ise hem ailelerine hem de akranlarına danıştığı bilinmektedir. Bununla birlikte birçok ergen de ailesinin yerine akranlarına danışmayı seçebilmektedir.¹⁸³

Ergenlik döneminde akran ilişkileri için önemli olan bir diğer kurum ise okuldur. Okul akranlar arası iletişimin yaşandığı önemli bir ortamdır. Akranların birlikte fazla zaman geçirmelerinde ve özellikle tanışmalarında okulun etkisi büyüktür. Okulda akranlar sürekli iletişim halinde bulunurlar. Bu iletişim bazen birbirlerini destekleyici bazen ise birbirlerine zarar verici şekilde görülmektedir. Bu yüzden akran ilişkilerinin kurulduğu ve devam ettirildiği

¹⁷⁴ Talu - Gümüş, "Ergenlerde Akran Baskısı ve Riskli Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 390-403.

¹⁷⁵ Coleman - Henry, *The Nature of Adolescence*, 147-150.

¹⁷⁶ Gebeş, *Akran Eğitimi ile Desteklenen Öfke Kontrol Eğitiminin Lise Öğrencilerinin Öfke Kontrol Becerilerine Etkisi*, 77.

¹⁷⁷ Ersanlı, *Davranışlarımız*, 162.

¹⁷⁸ Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 145.

¹⁷⁹ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 76.

¹⁸⁰ Osman Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım* (İstanbul: Adeda Yayıncılık, 2012), 128.

¹⁸¹ Gebeş, *Akran Eğitimi ile Desteklenen Öfke Kontrol Eğitiminin Lise Öğrencilerinin Öfke Kontrol Becerilerine Etkisi*, 23.

¹⁸² R. Chris Fraley - Keith E. Davis, "Attachment Formation and Transfer in Young Adults'close Friendships and Romantic Relationships", *Personal Relationships*, 4/2 (1997), 131-144.

¹⁸³ Gebeş, *Akran Eğitimi ile Desteklenen Öfke Kontrol Eğitiminin Lise Öğrencilerinin Öfke Kontrol Becerilerine Etkisi*, 2.

önemli bir yer olarak okul, bu ilişkilerin düzenlenmesi adına da büyük önem taşımaktadır. Okullar da öğretmenlerin rehberliğinde akranların iyi ilişkiler kurmaları sağlanmalı, akran eğitimi ve öğretimi esas alınmalıdır.

Akran ilişkilerinin ergenlik döneminde fazlaca önem kazandığı görülmektedir. Araştırma sonuçları, akranları tarafından kabul görmeyen ve ihmal edilmiş ergenlerin psikolojik problemler yaşadıklarını göstermektedir. Bu problemler, ergenlerin duygusal ve sosyal gelişimleri ile birlikte uyum düzeylerini de etkilemektedir.¹⁸⁴ Ergenlik döneminde bu problemlere önleyici bir yaklaşım geliştirilmelidir. Ergenlerin önemli sosyal becerileri kazanması sağlanmalıdır.

1.3. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akran Etkisi

Ergenlik dini uyanış ve bilinçlenme dönemi olarak bilinmekte ve bu dönemdeki diğer gelişimsel özellikler ahlaki-dini gelişimi etkilemektedir. Bu yüzden ergenlikte verilen din eğitimi konusunda hassas davranmak gerekir. Bu dönemde ilginin akranlara yönelmesi nedeniyle din eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de akran etkisi olmaktadır.

Ergenlik dönemi diğer gelişim dönemlerinden farklı olarak arkadaş ilişkilerinin daha yoğun olduğu ve akran etkisinin daha belirleyici olduğu bir dönemdir. Ergenler doğrudan ve dolaylı olarak birbirlerini etkilemektedirler. Birbirlerini etki ettikleri konular arasında din de yer almaktadır. Ailenin dine karşı tutumu ergenin din anlayışına şekil verir; ancak bu dönem de birey, din konusunda ailesinden çok arkadaşlarının etkisi altında kalmaktadır.¹⁸⁵ Ergenlik dönemi din eğitiminde akran etkisinin anlaşılmasına yönelik bir araştırmada, ergenlik dönemindeki bireylere arkadaş grubunun dini tutum ve davranışlara etkisi sorulmuştur. Ergenlerin %40,1'i nin “çok fazla, fazla” cevaplarını verdikleri görülmüştür.¹⁸⁶ Bu dönemde görülen bu akran gruplarının etkisiyle, dinî anlayış ve uygulamalarda önemli bir artış yaşanabileceği gibi, azalma da gerçekleşebilir. Anne babasının baskısına karşın dini tutum ve davranışlar konusunda umursamaz davranan ergen arkadaş grubunun etkisiyle ibadetlere yönelebilir ya da anne babası ile ters düşmesine rağmen dinden uzaklaşabilir, olumsuz dini tutum geliştirebilir. Din konusuna daha mesafeli bir ailede yetişmiş bir gençte, arkadaş grubunun etkisiyle olumlu dini tutum ve davranışlar geliştirebilir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Gebeş, *Akran Eğitimi ile Desteklenen Öfke Kontrol Eğitiminin Lise Öğrencilerinin Öfke Kontrol Becerilerine Etkisi*, 7.

¹⁸⁵ Morris Rosenberg, “Review: Adolescence and Religion: The Jewish Teenager in American Society”, *Social Forces*, 44/4, (1966), 588.

¹⁸⁶ Fatma Oluğ, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran, 2011), 46.

¹⁸⁷ Solmaz - Şahin, “Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik”, 154.

Akranlar birbirlerini dinin inanç, değer, anlayış ve davranış yönünden etkileyebilmektedirler. Din eğitimi de bireyin bu alanlardaki kasıtlı ve istendik davranışlarını konu edinmektedir. Bireyin din konusunda olumlu, olumsuz tutum geliştirmesi de din eğitimi ve öğretimi açısından incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü olumlu dini tutumlar din eğitimi için bir fırsat oluştururken, olumsuz dini tutumlar sağlıklı bir din eğitiminin önünde engeller oluşturabilmektedir. Dini tutum bireyin din ile ilgili durumlarda olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve davranış gösterme eğilimidir.¹⁸⁸ Olumlu dini tutum, din ile ilgili hususlarda olumlu duygu, düşünce ve davranış içinde olma durumudur. Olumsuz dini tutum ise din konusunda olumsuz duygu, düşünce ve davranış içinde olma eğilimi olarak tanımlanabilir.¹⁸⁹ Dini tutumlar, dini davranışın nasıl gösterileceğini de belirler. Olumlu dini tutuma sahipken dini davranışlar gösterilir, olumsuz tutumlara sahip birey ise dini davranış göstermez ya da bu konuda istekli olmaz. Tutumlar davranışa hazırlayıcı eğilimlerdir. Dini tutum her zaman doğrudan gözlemlenemez. Bireyin dine karşı olan tutumu, din lehinde ya da aleyhinde davranışlar sergilemesi ile ancak gözlemlenebilir. Bu da dini davranış ortaya koymakla mümkündür.¹⁹⁰ Dini davranıştan kasıt ise ibadet, dini etkinlik ve uygulamalardır.

Ergenlik döneminde genç, dini konular üzerine daha derinlikli düşünmeye başlar. İnancını mantıklı bir temele oturtmak ister. Bu süreç içerisinde ergenin görüşlerinde tatminsizlik, çatışma ya da şüpheler oluşabilir.¹⁹¹ Ergen bu dini şüphelere cevap ararken okuduğu kitaplar, akran grubunun dini tutum ve davranışları, arkadaşları ile dini konularda yaptığı tartışmalar gibi birçok faktörün etkisinde kalabilir. Bu faktörlerin ergenin inanç kararlarında, onun dini davranış ve tutumlarında yönlendirici bir rolü bulunmaktadır.¹⁹² Ergenin şüpheleri dindarlık parametreleri de denilen dinî inançlara ve değerlere bağlılık, cami ve kilise gibi mabetlere gitme, dinî içerikli kitaplar okuma veya ihtiyaç sahibine yardım etme gibi davranışlara yönelik olabilmektedir.¹⁹³ Bu şüpheler öncelikle ergenin dini davranışlarında yani ibadetleri üzerinde gözlemlenir. İbadet konusunda eleştirdiği konular sıcak havalarda oruç tutmak, anlamını bilmediği bir kutsal kitabı okumak ve her gün 5 vakitte namaz kılmak vs. olabilmektedir. Daha sonra ise dinin içeriğine yönelik öğretilerden şüphelenmeye başlar.

¹⁸⁸ Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 35.

¹⁸⁹ Hasan Kafalı, *Lise Öğrencilerinde İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi Ergani Örneği*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 35.

¹⁹⁰ Kafalı, *Lise Öğrencilerinde İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi Ergani Örneği*, 36.

¹⁹¹ Hayati Hökelekli, *Din psikolojisine giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 111.

¹⁹² Peker, *Din Psikolojisi*, 174-175.

¹⁹³ Feyza Nur Kaleci, *Ergenlik Dönemi Kimlik Oluşumunda Dinin Rolü: Konya Örneği*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 30.

Allah'ın varlığı, emir ve yasakları, kaza ve kader, ahiret hayatı gibi iman konularını da sorgular.¹⁹⁴

Ergenler kendileri gibi şüphe ve çelişki yaşayan arkadaş gruplarıyla din hakkında konuşurlar. Akranları ile tartışarak hayatı anlamlandırmaya çalışırlar. Bu bağlamda yapılan bir çalışma da ergenlik döneminde din konusunda akranlarına danışma ve yardım alma oranı %28 çıkarken, ebeveynlerinden yardım alma oranı %8, din adamlarında ya da psikologlardan yardım alma oranı ise %1 çıkmıştır.¹⁹⁵ Ergenler için akranları bu anlamda dini tartışmalarını yapabileceği bir kurtarıcı olmaktadır. Arkadaş grubunun değerleri artık ergen için ailesinin dini değerlerine karşı çıktığı noktada da kurtarıcı alternatif düşünceler haline gelmektedir.¹⁹⁶ Bu dönemde azalan aile etkisi de hesaba katıldığında ergenin arkadaşlarıyla tartıştığı dini konular ve onların dini tutum ve davranışları, ergen üzerinde fazlasıyla etki bırakacak unsurlar olmaktadır.¹⁹⁷ Bu bağlamda Schwartz'ın araştırmasında 14-18 yaş aralığındaki ergenlerin akranlarından gelen inanç desteğinin ebeveynlerin gelen inanç desteğinden daha kuvvetli bir şekilde dini inançları ile ilişkili olduğu görülmüştür.¹⁹⁸ Bu sonuç ergenlik döneminde dine yatkın olan gençlerin akranlarından inanç anlamında destek gördüklerini de ortaya koymaktadır.

Dinle ilgili bilgilerin paylaşıldığı, dinin onayladığı ve yapılmasını istediği uygulamaların olduğu bir akran ortamında sağlıklı bir dini gelişim görülebilmektedir. Gençler bu şekilde toplumun dini değerlerini koruma bilincini de kazanabilmektedir.¹⁹⁹ Akran grubuyla birlikte yapılan dini faaliyetler, ergenlerin ilgisini çeker ve bu şekilde birbirlerinin dini gelişimine de katkı sağlarlar. İbadetlerini yapma konusunda birbirlerini destekleyen bir arkadaş grubu, bireysel olarak da ergen de ibadeti yapmaya yönelik bir teşvik oluşturur.²⁰⁰ Dini inanç ve ibadetler konusunda desteklenen ergen onları sürekli ve kalıcı olarak yapmaya çalışacaktır. Desteklendiği bir ortamda bulunmak ergenin kişilik gelişimine de katkı sağlayabilir. Dini inancın ve ibadetlerin önemli olduğu bir akran grubunda olmaktan mutlu olan ergen, dine daha olumlu bir yaklaşım sergiler ve dini vicdani sorumluluk hissetmesi sebebiyle yanlış davranışlardan uzak olur.²⁰¹

¹⁹⁴ Peker, *Din Psikolojisi*, 199.

¹⁹⁵ Nilüfer Voltan Acar, vd., "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi" *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (1996), 51.

¹⁹⁶ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 87.

¹⁹⁷ Peker, *Din Psikolojisi*, 173-175.

¹⁹⁸ Dean Kelly Schwartz, "Transformations in Parent and Faith Support Predicting Adolescents' Religious Faith", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 16/4 (2006), 319.

¹⁹⁹ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 62.

²⁰⁰ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 58-59

²⁰¹ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 60.

Arkadaş grubunun ergen bireyin dini tutum ve davranışlarında etkileri yoğundur. Bu yüzden arkadaş seçimleri büyük önem taşımaktadır. Ergenlik döneminde gençlerin bir kısmı arkadaş seçimlerinde dini ve dindarlığı bir kriter olarak düşünmüştür. Önder'in ergenlik dönemi akranlarına yönelik araştırmasında arkadaş seçiminde dini ve dindarlığı bir kriter olarak benimseyen gençlerin dini tutum ve davranışlar bakımından akranlarından daha olumlu etkilendikleri görülmüştür.²⁰² Roman ise yaptığı çalışmada, ergenlerin dindarlık konusunda kendilerine benzeyen arkadaşlar seçip seçmediklerini ve arkadaş ortamlarının dindarlığından etkilenip etkilenmediklerini incelenmiştir. Araştırmada sonuçlarında, bazı ergenlerin, dindarlık konusunda kendilerine benzeyen arkadaşlar seçtiklerini ortaya koymaktadır.²⁰³

Ergenlik dönemindeki akranların dini tutum ve davranışlarını ortaya koymaya çalışan bir araştırmada ise ergenlerin çoğunluğunun, dini inanışa sahip olduklarını ifade etmelerine rağmen, din hakkındaki bazı sorulara cevap verme konusunda çok yetersiz kaldıklarını ve dini hayata pasif bir şekilde katıldıklarını ortaya koymuştur.²⁰⁴ Yapılan bir başka araştırmada ise ergenlik döneminde dindarlığın sonraki dönemlere oranla da az oranda yaşandığına yöneliktir. Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye’de Dini Hayat Araştırması’nda “oldukça dindar” olduğunu ifade edenlerin oranı 18-24 yaş aralığındaki gençlerde %14,5 iken, bu oran 65 yaş ve üstündeki yaşlılarda ise %28,3 olarak belirlenmiştir. Aynı çalışmada, “ne dindarım ne değilim” ile “dindar değilim” diyenler 18-24 yaş aralığındaki gençlerde daha yüksek çıkmıştır.²⁰⁵

İslam dininde gençlik dönemine ve bu dönemdeki arkadaşlık ilişkilerine önemli vurgular yapılmıştır. Arkadaşların birbirlerine karşı sorumlu olduğunu ve birbirlerine etki edecekleri anlatılmıştır. Gençlerin olumsuz etkilere karşı güçlü bir karakter sahibi olmaları gerektiği ancak bu şekilde çevrelerinin olumsuz etkilerinden korunabilecekleri de önemli bir gerçekliktir. Gençler arkadaş grupları içerisinde asimile olmadan dini değerlerini kaybetmeden varlıklarını koruyabilmelidirler.²⁰⁶ Hz. Peygamber’in sözlerinde bu konu çok güzel açıklanmıştır. Hz. Peygamber iyi arkadaş ve kötü arkadaşını misk satanla, körük üfüren kimseye benzetmiştir.²⁰⁷ İyi arkadaşların misk (güzel koku) satan da olduğu gibi arkadaşını olumlu etkileyeceğini, kötü arkadaşın ise olumsuz etkileyeceğini dile getirmiştir. Burada dikkat çeken bir vurgu ise olumlu ya da olumsuz etkinin kaçınılmaz olduğudur. Bu yüzden gençlerin arkadaş

²⁰² Esmâ Nur Önder, *Ortaöğretim Dönemi Öğrencilerinin Din Eğitiminde Akran İlişkilerinin Rolü (Amasya Örneği)*, 70.

²⁰³ Sara Roman, *Friendship Dynamics Among Adolescents* (Stockholm: Stockholm University, Faculty of Social Sciences, Department of Sociology, Doctoral Thesis, 2016), 37.

²⁰⁴ Arthur T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N. Özgür (İstanbul: Gün Matbaası, 1974), 394.

²⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması* (PDF: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014).

²⁰⁶ Ümit Horozcu, “Aynaya İyi Bak: Arkadaş Arkadaşın Aynasıdır”, ed. Elif Erdem - Hale Şahin, *Peygamberimiz ve Gençlik* (İzmir: DİB, 2019), 123-124.

²⁰⁷ Müslim, Birr, 146.

seçimi ve bulunulan akran grubu konusunda seçici olması gereklidir. Hz. Peygamber'in bir başka hadisinde ise, kişinin dostunun dini üzere olduğu ve arkadaşlık edilen kişilere dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁰⁸

İslam dini açısından gençlik büyük bir nimettir ve çevreden gelebilecek olumsuzluklara karşı iyi yetiştirilmesi gereklidir. Gençler bu dönemde kendisine verilen nimetlerin kalıcı olmadığının bilincinde olarak ve inancının gerekliliklerini yerine getirecek şekilde yaşayabilmelidir.²⁰⁹ Bu da ancak iyi bir din eğitimi verilmesi ile mümkün olabilir. Ergenlik döneminde din eğitimi açısından planlı bir akran etkisi sağlamaya çalışılmalıdır.

1.4. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Etki ve Uyma Davranışları

Birey toplumun içerisinde yaşarken toplumun normlarını kabul ederek onlara uyarak yaşamına yön vermektedir. Bir topluluk içerisinde yalnız olmayan insan, o toplumun etkisine her zaman açık haldedir. İnsanın bu etkiye yön vererek topluma uyum sağlaması gerekir. Hayatın içerisinde varlığını ortaya koyabilmek için insanın bu uyumu sağlamasına da ihtiyaç vardır. Uyum bireyin inanç ve davranışlarını topluma veya yaşadığı çevreye göre uyarlamasıdır.²¹⁰ Sosyal çevresi içerisinde onu en çok etkileyen gruplar olan akran gruplarına da uyum gösterilmektedir. Grup içerisinde bireyler birbirine etki etmekte ve uymalar göstermektedir. Sosyal Psikolojinin konusu olan bu etki sosyal etki kavramı ile açıklanmıştır. Sosyal etki ve uyma birbirleri ile sıkı ilişkili kavramlardır. Burada bu iki kavramın iyi anlaşılması gerekmektedir.

1.4.1. Sosyal Etki ve Uyma Kavramları

Sosyal etki, bireyin çevresindeki kişilerin tutum ve davranışları tesiriyle doğrudan veya dolaylı olarak davranışlarında değişim gerçekleşmesi şeklinde tanımlanabilir. Başka bir tanımda ise, kişinin çevresindeki kişi veya gruplar tarafından bilinçli ya da bilinçsiz baskıları neticesinde davranışlarının etkilenmesi şeklinde açıklanmıştır.²¹¹ Sosyal Psikolojinin önemli konularından biri olan sosyal etki, insanlar arası ilişkileri ve davranış değişikliklerini anlayabilmek adına kavranılması önemli bir konudur. İnsanların farklı çevreler edindiklerinde davranışlarında görülen değişiklikler de sosyal etki kavramının bir neticesi olmaktadır.

²⁰⁸ Tirmizi, Zühd, 45.

²⁰⁹ Mahmut Öztürk, "İdeal Bir Gençlik İçin Kur'anî Referanslar", ed. Elif Erdem - Hale Şahin, *Peygamberimiz ve Gençlik*, (Ankara: DİB, 2019), 37.

²¹⁰ Sezen Ünlü, (ed.) *Sosyal Psikoloji* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 55.

²¹¹ Sedat Dumlu, *Kişilerarası İletişimde Sosyal Etki ve Uyma Bağlamında Okyanus Aşırı Çalışan Gemi Adamları Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 35.

Sosyal etki günlük hayatta her zaman karşımıza çıkan da bir olgudur. Bireylerin davranışları incelendiğinde hem birbirlerinde çok farklı olduğu aynı zamanda da önemli benzerliklerin görüldüğü anlaşılmaktadır. Bireyler karakter ve kişilik olarak farklı olsalar da aynı ülkede yaşamaları, aynı dil ve dine sahip olmaları nedeniyle olaylar karşısında benzer tutum ve davranışlar sergilerler. Kişilerin bu benzer tutum ve davranış sergilemelerinin temelinde sosyal etki yatar.²¹² Sosyal Psikoloji ile ilgilenen birçok araştırmacı bu konuda deneyler yapmıştır. Bu deneyler arasında en çok bilinenleri: Asch 'in Uyma Deneyi ve Sherif'in Grup Normunun Oluşturulması Deneyi' dir.

Asch deneyinde insanın karar verme sürecinde çevrenin etkisinin oldukça fazla olduğunu gösteren önemli tespitler yapmıştır. Bu deneyde bireylerin kendi kararlarının doğru olmasına rağmen grubun yanlış kararlarına dahi uyum sağladıkları görülmüştür.²¹³ Asch'a göre uymanın nedeni ortadan kaldırıldığında uyum davranışı da ortadan kalkmalıdır. Deneyin katılımcıları arasında bir grup gönüllü deneklerden oluşmaktadır. Bu deneye katılmış tüm bireylere üzerinde tek ve üç çizgi bulunan kartlar gösterilmiştir. Katılımcılara bu kartlar ile ilgili sorular yöneltilmiştir. İlk kartta bulunan tek çizginin diğer karttaki üç çizgiden hangisi ile aynı olduğu sorulmuştur. Kartlar öncelikle denek rolünde olan gönüllülere gösterilmiş, denekler önceki turlarda yöneltilen sorulara doğru cevaplar vermiş ve asıl deneğin güvenini kazanmışlardır. Fakat sonraki turlarda sorularda hep yanlış cevaplar vererek asıl deneği yanıltmışlardır. Deneyin sonucunda her üç denekten birinin diğerinin söylediğine uyduğu görülmüştür.²¹⁴

Sherif'in Grup Normunun Oluşturulması Deneyinde grubun bireyin fikirleri üzerine olan etkisi incelenmiştir. Hiç ışık olmayan bir odaya sabit bir ışık gönderip ışık hareket ettirilmediğinde dahi hareket ediyormuş gibi algılanmasından faydalanmıştır. Bu deneyde birbirini tanımayan kimseler bir araya getirilmiş ve öncelikle laboratuvara tek tek kişiler götürülerek karanlık odada küçük bir ışık kısa kısa aralıklarla gösterilmiştir. Işığın hangi yönde ve ne kadar hareket ettirildiğine dair sorular yöneltilmiştir. Öncelikle farklı farklı cevaplar verilmiş fakat daha sonra aynı sayılar söylenmeye başlanmıştır. Denekler daha sonra bir araya getirilerek laboratuvara gruplar halinde alınmış ve cevapların yüksek sesle verilmesi

²¹² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991), 75.

²¹³ Ali Murat Alparslan "vd.", "Bireylerin Uyma Davranışlarında Kişisel Değerlerin Rolü: Bir Deney Çalışması", *IV. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitabı*, (Adana: Çukurova Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 4-5 Kasım 2016), 607.

²¹⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı - Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Evrim Yayınları, 2017), 71.

istenmiştir. Birbirinden farklı cevaplar veren bireylerin gruplar halinde alındıklarında birbirlerine uydukları ve tek bir cevaba yöneldikleri görülmüştür.²¹⁵

Uyma davranışı kavramı da sosyal etkinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uyma kişinin kendi düşünceleri içerisinde bulunduğu toplumun görüş ve fikirleri doğrultusunda çoğunluğa uyacak şekilde doğruluğuna dikkat etmeden kabul etmesine denir. Buradaki asıl amaç, bu fikrin doğruluğundan ziyade gruba aykırı davranarak dikkatleri üzerine çekmemektir.²¹⁶ Tolan'a ise uyma davranışını "bir kişinin duygu, düşünce, davranışlarını sosyal etki yani varsayımsal bir baskı aracılığı ile değiştirmesi ve uyum göstermesidir." şeklinde tanımlamıştır.²¹⁷

Uyma davranışı göstermenin altında genellikle yatan iki neden bulunmaktadır. Bu nedenlerden birisi doğru davranmak birisi ise beğenilmek üzerinedir. Uyma davranışı grubun bilgisine yönelik kazanılabilir ya da gruptan dışlanmamak, küçük düşmemek için gösterilebilir. Uyma davranışı bu şekilde sosyal etkiyi sağlarken grup üyelerinin ortak bir fikirde karar kılmalarını da ortam oluşturur. Uyma yanlış bir tutum, düşünce ve ortak kanının devamlılığına neden olurken diğer taraftan da farklı fikir ve düşüncelerinin doğmasına engel olmaktadır. Uyma davranışı göstermenin bu nedenleri bilişsel ve normatif etki şeklinde açıklanmıştır.

Bilişsel etki yani doğru olma isteği bireyin sosyal etkiyi bilgi kaynağı olarak almasını öngörür. Birey grubun içerisindeki ortak kanıyı araştırma, inceleme, tartışma gibi düşünsel basamaklardan geçirir. Gruba duyulan güven de uymanın derecesini etkilemekte, güven arttıkça uyma davranışı da çoğalmaktadır.²¹⁸ Gruba uyum gösterme bireyin bilgisinin yetersizliği ile ilgili de olabilmektedir. Birey kendi bilgisine tam olarak güvenmediğinden de gruba uyum sağlayabilmektedir.

Normatif etki ise sevilme ve beğenilme isteği olarak açıklanabilir. Bu tür uyma davranışının gösterilmesinde grup üyelerinin yaşadığı psikolojik süreç etkilidir. İnsanlar takdir edilmek ve ayıplanmaktan çekindikleri için gruba uyum sağlarlar. Bireyler genellikle ilişkilerinde kabul edilme ve beğenilme ihtiyacı hissederler. Normatif etki de bu istekten kaynaklanmaktadır. Örneğin, sağlıklı beslenen bir arkadaşımızla zaman geçirdiğimizde sevmesek de sağlıklı besinler tüketirken yalnız kaldığımızda isteklerimizden vazgeçemeyebiliriz. Grubun normlarına uyum gösterdiğimizde davranışlarımızla birlikte

²¹⁵ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, 69.

²¹⁶ Filiz Orhan, *Ergenlerin Dini Kimlik Kazanmalarına Sosyal Öğrenmenin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 60.

²¹⁷ Barlas Tolan vd., *Sosyal Psikoloji* (Ankara: Adım Yayıncılık, 1991), 281.

²¹⁸ Dumlu, *Kişilerarası İletişimde Sosyal Etki ve Uyma Bağlamında Okyanus Aşırı Çalışan Gemi Adamları Üzerine Bir Araştırma*, 39.

inançlarımızda da değişiklikler görülebilir. İnsan yaratılış olarak da uyumsuzlukları ortadan kaldırma eğilimindedir.²¹⁹ Grup içerisinde alay edilme, ezikleme, küçük düşürme gibi baskılarda normatif etki ile ilgilidir.

Uyma davranışı göstermeyi etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bunlardan birisi kültürel faktörler şeklinde kategorize edilebilir. Kültürel olarak bazı toplumlar daha toplulukçu olabiliyorken bazı toplumlar ise daha bireyseldir. Toplulukçu kültürün yaşandığı toplumlarda grup içerisinde kişisel sorumluluk ve uyum üzerine odaklanılmaktadır. Bu açıdan, üyesi oldukları kültürlerin değerlerini olduğu gibi kabul etmekte, geleneklerine sadık kalmaktadır.²²⁰ Bu kültürün içerisinde yaşayan bireyler için uyma davranışı göstermek daha doğal görünmektedir. Özgürlükçü ve bireyciliğin hakim olduğu toplumlarda ise kültürel olarak da topluma uyum çok fazla görülmemektedir. Bireyler bağlı oldukları gruptan ziyade kendi düşüncelerine göre hareket edebilirler. Bu nedenle bireyci kültürde yetişen bireylerin grup davranışlarına daha az uyum göstereceği düşünülmektedir.²²¹

Uyma davranışı gösterme ile ilgili bireysel faktörler de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde benlik etkisi, birey olma ihtiyacı ve cinsiyet etkisi sayılabilir.²²² Benliğin etkisi şu şekilde açıklanabilir. Bazı bireylerin sosyal ilişki yönleri benliklerinde daha ağırlıklı iken bazılarında ise bireyci yönler daha ağırlıktadır. İlişkisel benliğe sahip olan kişiler gruplarının ne istediğiyle daha ilgilidirler ve gruba daha fazla uyum sağlarlar. Bireyci olanlar ise daha çok kendi fikirlerine göre karar verir ve gruba uyum sağlamazlar.²²³ Grup içerisinde kendine özgü, bireysel olma ihtiyacı hisseden, herkesin yaptığını yapmayan, herkesin giydiğini giymeyen, farklı olmaya çalışan bireyler olabilir. Bu bireylerin grup içinde uyma davranışını daha az gösterebilirler.²²⁴ Sosyal etki ve uyma üzerine cinsiyetin etkisi ile ilgili yapılan ilk çalışmalar kadınların erkeklere oranla daha fazla uyma gösterdiklerini tespit etmiştir. Fakat son yapılan araştırmalar bu denli bir bilginin tam da doğru olmadığını göstermektedir.²²⁵ Grubun büyüklüğü ve bütünlüğü de uyma davranışını etkileyen faktörler arasındadır. Grup büyüdükçe ve grup içindeki görüş birliği arttıkça uyma davranışları da artmaktadır.²²⁶

²¹⁹ Ünlü, *Sosyal Psikoloji*, 57.

²²⁰ Alan P. Fiske, “vd”, *The Cultural Matrix of Social Psychology*, ed. Gilbert, Daniel T. (New York: Graw-Hill, 1998), 923.

²²¹ Alparlan vd., “Bireylerin Uyma Davranışlarında Kişisel Değerlerin Rolü: Bir Deney Çalışması”, 608.

²²² Dumlu, *Kişilerarası İletişimde Sosyal Etki ve Uyma Bağlamında Okyanus Aşırı Çalışan Gemi Adamları Üzerine Bir Araştırma*, 41.

²²³ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, 86.

²²⁴ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, 86.

²²⁵ Dumlu, *Kişilerarası İletişimde Sosyal Etki ve Uyma Bağlamında Okyanus Aşırı Çalışan Gemi Adamları Üzerine Bir Araştırma*, 41.

²²⁶ Ünlü, *Sosyal Psikoloji*, 57.

1.4.2. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Uyma Davranışı Gösterme

İnsan hayatının her evresinde sosyal etkiye ve onun sonucu olarak uyma davranışlarına maruz kalmaktadır. Her gelişim döneminde insanın hayatında farklı bir kurumun etkisi görülmektedir. Bebeklik döneminde aile, çocukluk döneminde okulun etkisi yoğunlaşırken, ergenlik döneminde ise yoğun bir akran etkisi söz konusudur. Bu dönem de ergen akran grubunun etkisine ve akran grubuna uyma göstermeye daha yatkındır. Bu bağlamda ergenlik dönemi akran gruplarının işlevleri ve etkileri dikkatlice izlenmelidir. Ergenlik döneminde genç sosyalleşmeye ve kimlik inşa etmeye çalışır. Gencin dini inanç, tutum, değer ve davranışları da bu sosyal etki ve uyma davranışlarının konusu olmaktadır. Bu yüzden ergenlik döneminde akran gruplarının etkisinin yönü ve grup içi yaşanan uymaların bu konularda nasıl değişikliklere neden olacağı da din eğitiminin konusu olmalıdır.

İnsanın sosyal etkilere açık olması eğitim ve din eğitimi için bazen bir fırsat bazen ise eğitimin önünde bir engel oluşturabilmektedir. Uyma davranışı grubun niteliğine göre din eğitiminin sağlanması için bir fırsat oluşturabilir. Akran grubuna uymanın etkisiyle dini inanç ve dini davranışların öğrenilmesi sağlanabilir. Bireylerin ergenlik döneminde yoğun akran etkisiyle dini konularda akranlarından öğrenmeleri de sağlanabilmektedir. Diğer taraftan grup içerisinde yanlış bir dini bilgi konusunda bir sosyal etki gerçekleşebilir ve akranlar yanlış bilgi konusunda da uyma davranışı geliştirebilirler. Bu durum ergenlik dönemi din eğitimi açısından bir eğitim engeline de neden olabilmektedir.²²⁷

Akran grubu içerisinde sosyal etki ve uyma davranışlarını yönlendirmek için ergenin seçtiği grubun nitelikleri büyük önem arz etmektedir. Olumlu dini tutum ve davranışlara sahip olan bir akran grubu gencin din eğitimine de katkı sağlayacaktır. Olumsuz dini tutum ve davranışların hakim olduğu bir akran grubunda ise ailesi onu olumlu dini tutumlar içerisinde yetiştirmiş olsa dahi ergen bu konularda değişikliğe uğrayabilecektir. Grubun içerisinde bu duruma ne kadar direnç gösterse dahi sosyal etki ve uymaların gerçekleşebileceği göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden gençlerin bir kısmı bu konularda kendilerine benzer arkadaşlar seçmeye meyillidir.

Din ve ahlak eğitimi sosyalleşme süreci içerisinde doğal bir şekilde gerçekleşmektedir. Birey çocukluktan itibaren sosyal çevresindekileri gözlemler ve onların dini davranışlarını hatırlar. Yavaş yavaş büyüme ve gelişmenin etkisiyle de dini öğrenmeleri gerçekleşir. Sosyal öğrenme teorisi de çevredekilerin davranışları ve bu davranışların sonuçlarının gözlenmesi yönelik dolaylı öğrenmeler üzerinde durmaktadır. İnsanlar sosyal varlıklar olarak

²²⁷ Demir, “Din Eğitiminde Sosyal Beceri Eğitimi”, 562.

çevresindekilerin davranışlarını ve bu davranışların sonuçlarının gözlemler. Hangi davranışın ödüllendirildiğini hangi davranışın ise cezalandırıldığını kavramaya çalışırlar. Deneyimleri ile birlikte bu yöndeki gözlemlerinden de faydalanmaktadırlar.²²⁸ Dini inanç ve onların dışa vurumu olan ibadetlerin öğrenilmesi de bu şekilde gerçekleşmektedir. Ahlaki değerler de bu yollarla öğrenilmektedir.

Ergenlik döneminde gençlerin en çok üzerinde durdukları dini konulardan biri olan ibadetler ile ilgili de sosyal etki gerçekleşmektedir. İbadetler din ile ilgili yapılan etkinlik ve pratikler olarak ergenin hayatında yer tutmaktadır. Bireyin grup halinde yaptığı sosyal etkinlikler motive etme ve davranış geliştirme konusunda oldukça etkilidir. Kişilik gelişimi noktasında sosyal etkinliklerin önemli bir yeri vardır. Karşılıklı etkileşim içeren bu etkinlikler bireye sosyalleşmesi için gerekli olan sosyal deneyim ve sosyal etki ortamını oluşturmaktadır.²²⁹ Kuruç ve Bayar'ın araştırmalarında bireyin grupla etkileşimde bulunabilecekleri etkinliklerin yapılmasının iş birliğinin artmasına, sosyal ilişkiler kurarak bunları yönetebilmesine, sosyal sorumluluklarını yerine getirmesine katkı sağladığını ortaya koyulmuştur.²³⁰ Bu durum dini etkinlikler olan ibadetler için de bu şekildedir. Birlikte ibadet etme akranlar arasında olumlu dini tutum geliştirilmesine ve dini davranışların sürekliliği ile kalıcılığına etki etmektedir. Birlikte ibadet eden akran grubu içerisinde ilişkiler güçlenir ve zamanla ibadetler konusunda da uymalar gerçekleşebilir.

Kur'an-ı Kerim'de uyma konusu üzerinde durmuş ve bu konularda bazı uyarılarda bulunmuştur. Ayetlerde "Allah'ın emirlerine uyun denildiğinde" 'hayır biz yalnızca atalarımızdan gördüğümüze inanırız' diye cevap verirler."²³¹ "Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve elçisine gelin' denildiğinde, 'Atalarımızdan gördüğümüz inanç ve filler bizim için yeterlidir' diye cevap verirler."²³² gibi açıklamalar ile insanların çevrelerinden gördükleri inanç kalıplarına uymanın daha kolay bir davranış olduğu vurgulanmış ve burada çevreye ki bu çevre akran grubu da olabilir, körü körüne taklit eleştirilmiştir. İslam dini yanlışa uyulmasından, bu kuru taklitçilik anlayışından ziyade bireyin aktif katılımın olduğu düşünce esası üzerine kurulu model alma davranışını öngörmektedir.²³³

Uyma davranışı grup içerisinde paylaşılan dini bilgilere yönelikte olabilmektedir. Grup içerisinde din derslerinden, aileden, sosyal çevreden, internetten, sosyal medyadan vs. öğrenilen

²²⁸ Albert Bandura, "Behavior Theory and Models of Man", *American Psychologist*, 29/12 (1974) 860.

²²⁹ Anthony Laker, *Beyond the Boundaries of Physical Education* (New York: Routledge Falmer, 2000), 82.

²³⁰ Emin Kuru - Gülsüm Baştuğ, "Futbolcuların Kişilik Özellikleri ve Bedenlerini Algılama Düzeylerinin İncelenmesi", *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6/2 (2008), 101.

²³¹ *Kur'an Yolu*, (17 Ağustos 2023), el-Bakara 2/170.

²³² *Kur'an Yolu*, (17 Ağustos 2023), el- Maide 5/104.

²³³ Gülmez, *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ahlak ve Din Eğitime Kuramsal Bir Bakış*, 60.

dini bilgilerin paylaşılması durumunda grubun niteliğine de bağılı olarak bu bilgiler konusunda uymalar da sağlanabilir. Akranlar din derslerinde ilgi çekici buldukları konuları aralarında tartışmaktadır. Bu tartışmalar sonucunda grup içerisinde bazı akranların bilgilerine duyulan güven bazen de grup içerisinde dışlanma korkusu nedeniyle dini bilgiler konusunda da uyma davranışları görülmektedir. Bazen akranlar ailesinden öğrendiklerinin zıttı bir bilgi olmasına rağmen gruba uyma göstermesinin etkisiyle inandığından farklı davranış ve tutumlara yönelebilmektedir. Bu durum sadece din dersinden öğrenilen bilgiler için değil diğer kanallardan öğrenilen dini bilgiler için de geçerli olduğu düşünülebilir. Sosyal medya da akran grubunun paylaşımlarında görülen bir bilgi yanlış olduğu bilinse dahi gruptan dışlanmamak, alay edilmemek adına doğru kabul edilebilir. Ergenlik dönemi akran etkisi düşünüldüğünde bu sosyal etki ve uyma davranışı gösterme konusunda önlem alınması gerekliliği doğmaktadır.

İbadetler konusunda akranlar ibadet eden arkadaş gruplarında ahlaki değişikliklerin görüldüğünü fark ettiklerinde olumlu izlenimler edinirseler bu konuda uymalar gösterebilirler. Bu yüzden ibadetlerin bilinçli yapılarak amacına uygun olarak ahlaka da etki etmesi önemlidir. Diğer kuşakların ergenlere bu konuda örnek olması gerekmektedir. Ergenler de bu bağlamda birbirlerine etki ederek ahlaki anlamda değişikliklere gidebilirler.

Akran grubu içerisinde dini inanç, değer tutum ve davranışlar konusunda zıt fikirlerle karşılaşıldığında grupta baskın olan kişilerin bilgileri kabul edilip bu bilgilere yoğunlaşılabilir. Uyma davranışını etkileyen faktörlerde de bahsedildiği gibi daha bireyci ve ikna kabiliyeti yüksek kişilerin görüşleri daha baskın olabilmektedir. Araştırmalar grup içerisinde dindar olarak kendini anlatan kimselerin gruba daha fazla uyum gösterdiğini de ortaya koymuştur.²³⁴

Bu şekilde din konusunda daha bilgili olduğu düşünülen bireye güvenilerek uyma davranışındaki bilişsel etkiye uygun olarak bireyler akran grubuna uyum sağlamaktadır. Ergenlik dönemi akran gruplarında sosyal etki ve uyma davranışlarının yoğunluğu din alanında da görülmektedir. Din eğitimi için de bu durum önem arz etmektedir. Din eğitiminde bu durum sosyal öğrenmenin kullanılabileceği gerçeğini de ortaya koymaktadır. Sınıflarda grup odaklı, akran aracılığıyla öğrenme ve iş birlikçi öğrenme yöntemleri işe koşulmalı, daha planlı, kasıtlı öğrenmelerin gerçekleşmesine rehberlik edilmelidir.

²³⁴ Kafalı, *Lise Öğrencilerinde İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi Ergani Örneği*, 120.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama, veri toplama araçları, veri toplanma süreci, verilerin analizi, araştırmacının sürece etkisi ve güvenilirlik geçerliliğe ilişkin alınan önlemler bu başlık altında sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim/fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Nitel araştırma; insanın karmaşık yapısının anlaşılabilmesi için görüşme, gözlem ve doküman inceleme gibi yöntemleri kullanarak, olaylara daha gerçekçi ve bütünsel olarak açıklamaya çalışan bir araştırma yöntemidir.²³⁵ Olgubilim/fenomenoloji deseni, günlük yaşantımızda karşılaştığımız fakat derinlemesine bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara yöneliktir.²³⁶ Araştırma da ergenlik dönemi akran ilişkileri ve uyma kavramı gibi gözlemlediğimiz, tanıdık olgulara değinilmekte ama bu olguların üzerine derinlemesine bir anlayış kazandırılmaya çalışılmaktadır. Olgubilim/fenomenoloji deseni tercih edilmesiyle akranların birbirlerinin dini tutum ve davranışlarını etkilemeleri ve uyma davranışı göstermeleri hakkındaki detaylı yaşantıları ile bu durumun nedeni ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu; öğrencilerin akran ilişkilerinin din eğitimi bağlamında incelenmesine olanak sağlaması, araştırmacının kolay ulaşım sağlaması ve görüşmelerin daha sağlıklı yürütülebilmesi için amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme tercih edilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili Etimesgut ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı aynı bölgedeki bir İmam Hatip Lisesi ve bir Anadolu Lisesinde öğrenim gören iki yıl ve üzeri arkadaşlık etmiş olan 22 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunda ulaşılmak istenen arkadaş/akran grubu olduğu için öğrenciler gönüllülük esasına göre grup şeklinde seçilmiştir. Katılımcıların demografik özellikler Tablo 1’de sunulmuştur.

²³⁵ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 41.

²³⁶ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 69.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Katılımcıların Demografik Özellikleri		F	Toplam
Okuduğu Lise	İmam Hatip Lisesi	7 kişi	22
	Anadolu Lisesi	15 kişi	
Cinsiyet	Erkek	8 kişi	22
	Kadın	14 kişi	

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama sürecinde yöntem olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Olgubilim/fenomenoloji araştırmalarında en yoğun olarak kullanılan yöntem görüşme tekniğidir.²³⁷ Görüşme tekniği bir tür konuşma tekniğidir fakat onu günlük konuşmadan ayrı tutmak gerekmektedir. Araştırma sürecinde katılımcıların yaşamlarında araştırma amacına yönelik görüşlerini daha derinlemesine öğrenebilmek için kullanılmaktadır.²³⁸ Görüşme tekniği durum çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Görüşmeler grupla veya bireysel olarak yapılmaktadır.²³⁹ Araştırma sürecinde araştırmacıların fikirlerinin birbirinden etkilenmemesi adına bireysel görüşme tekniği tercih edilmiştir. Araştırmacı tarafından araştırmanın amacına uygun olarak; uzman görüşleri de alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış sonrasında katılımcılara uygulanmıştır. Veri toplama aracı oluşturulurken 1 akademisyen ve 2 uzman öğretmenin görüşüne başvurulmuştur. Görüşme sürecinde katılımcılardan daha derinlemesine ve sağlıklı cevaplar almak için; araştırmacı katılımcı cevaplarına göre daha ayrıntılı sorularda yönelmiştir. Bu bağlamda kavramsal çerçeveyi oluşturmak ve görüşme sorularını nitelikli bir şekilde hazırlayabilmek için 9 tema ve 9 maddelik yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması için Milli Eğitim Müdürlüklerinden ve üniversitenin etik kurulundan resmi izinler alınmıştır. Veriler 2021-2022 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde toplanmış ve verilerin toplanma süreci yaklaşık 3-4 hafta sürmüştür. Görüşmeler yüz yüze ve sınıf ortamında bireysel olarak görüşme sorularının cevaplanmasıyla gerçekleştirilmiştir.

²³⁷ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 71.

²³⁸ Steinar Kvale, *Interviews (Sage Publications, 1996)*, 27.

²³⁹ Dawson R. Hancock, Bob Algozzine, *Doing case study research: A practical guide for beginning researchers (Teachers College Press, 2006)*, 39.

Katılımcılara görüşme öncesinde gerekli açıklamalar yapılmıştır. Görüşmenin gönüllülük esasına dayandığı, kişisel bilgilerin saklı tutulacağı ve verilerin tez çalışmasında kullanılacağı bilgisi verilmiştir. Görüşmeler katılımcılardan alınan onay sonucu ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan veriler, yazıya geçirilerek betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analiz sonucu elde edilen bulgular, değerlendirilerek yorumlarıyla sunulmuştur.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz sosyal bilimlerde en yaygın kullanılan analiz yöntemlerinden bir tanesidir. Olgubilim araştırmalarında verilerin analiz edilmesi genellikle yaşantıların ve bu yaşantıların anlamlarının ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Verilerin kavramlarla açıklanmasına ve araştırılan olguyu açıklayabilecek temaların oluşturulmasına çabalanmaktadır. Bulgular betimsel bir anlatımla sunulmakta ve sık sık doğrudan alıntılara yer verilmektedir. Ortaya çıkan temalar bağlamında bulguların açıklanması ve yorumlanması sağlanmaktadır.²⁴⁰ Betimsel analizi; verilerin (metinler, resimler, iletişimsel verileri vb.) fiziksel temsilleri değil, anlamlarının okunması, anlaşılması ve yorumlanması olarak tanımlanmaktadır.²⁴¹ Bu araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen verilerin analizinde betimsel analizi gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz aşamaları;

1. Belirli bir çerçeve oluşturma,
2. Tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi,
3. Bulguların tanımlanması,
4. Bulguların yorumlanması olarak sıralanmaktadır.²⁴²

Katılımcılardan elde edilen veriler analiz için hazırlanmış ve belirli bir çerçeve oluşturulmuştur. Hazırlanan verilerin tamamı incelenerek verilerden kodlar ve kodlardan temalar elde edilmiştir. Temalar ve kodlar bulgular kısmında yorumlanmıştır. Araştırmanın bulguları araştırma sorularına uygun şekilde gruplanarak sunulmuştur. Betimsel analizde katılımcı görüşlerinden alıntılara sıklıkla yer verilmektedir. Bulguların sunumunda katılımcılardan alınan alıntılar katılımcı isimleri verilmeden İK1,AK1,...AK12 şeklinde paylaşılmıştır.

²⁴⁰ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 72.

²⁴¹ Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An introduction to its methodology*, (Sage Publications, 2004), 17.

²⁴² Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 240.

2.6. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Nitel araştırmalar nicel araştırmalara kıyasla geçerlik ve güvenilirlik konusunda eleştirilmektedir. Eleştirilere karşın bazı geçerlik ve güvenilirlik önlemleri alınması araştırmanın daha sağlam bir temel üstüne oturtulmasına olanak sağlamaktadır. Nitel araştırmaların geçerliği; araştırmada elde edilen bulguların araştırmacının bir etkisi olmadan olduğu gibi gözlemlemesi ve aktarması olarak tanımlanır.²⁴³ Nitel araştırmalarda güvenilirlik; araştırmanın başka araştırmacılar tarafından tekrarlanabilmesi için kullanılan bir terimdir.²⁴⁴ Bu araştırma kapsamında durum çalışmalarında geçerlik sağlamak için iç geçerlik ve dış geçerliğe yönelik önlemler alınmıştır. Bunun yanında güvenilirliği sağlamak için alınması gereken önlemler bu kısımda sunulmuştur.

Araştırmanın geçerliğini sağlamak için alınan önlemler sıralanmıştır. İç geçerlilik önlemleri;

1. Araştırmacının rolünden veri toplama süreci kısmında detaylıca bahsedilmiştir.
2. Verilerin toplandığı görüşme formu oluşturulurken 1 akademisyen ve 2 uzman öğretmenin görüşlerine başvurulmuştur.
3. Elde edilen veriler 1 uzman öğretmen tarafından tekrar kodlanarak kod tema oluşturulması açısından son haline getirilmiştir.
4. Katılımcılardan gönüllülük esasına bağlı olarak veri toplanmıştır.
5. Katılımcıların verecekleri bilgilerin gizli bir şekilde paylaşılacağı ve etik ilkelere uygun davranılacağı hakkında bilgilendirilmiştir.
6. Katılımcılara ait kod ve temalarla birebir ilişkili alıntılara sıklıkla yer verilmiştir.

Dış geçerlilik önlemleri;

1. Araştırmanın örnekleme seçilirken amaca uygun örneklem seçilmiştir.
2. Katılımcılardan kendi aşına oldukları ortamda veri toplanmış ve bu ortam hakkında bilgi verilmiştir.
3. Katılımcıların özellikleri ve araştırma bakımından önemli olan özellikleri etik kurallara dikkat edilerek paylaşılmıştır.

Güvenirlik önlemleri;

1. Araştırma sonuçları 1 akademisyen ve 1 uzman öğretmen tarafından incelenmiş doğruluğu kontrol edilmiştir.
2. Katılımcılardan elde edilen veriler ses kayıt cihazı ile alınmıştır.

²⁴³ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 269.

²⁴⁴ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 269.

3. Bulgular olduğu gibi paylaşılmıştır.
4. Araştırmanın yöntemi ve araştırmacının rolü detaylı anlatılmıştır.
5. Geçerliğe etkisi bulunan verilerin üçgenlenmesi de bu başlık altında tekrarlanabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3.1. Ergenlik Dönemi Akran İlişkilerine Yönelik Bulgular

3.1.1. Ergenlik Dönemi Gençlerinin Arkadaş Seçimlerindeki Ölçütler

Yaptığımız yüz yüze görüşmelerde, öğrencilerin “Arkadaş seçimlerinde nelere dikkat edersin?” sorusuna verdikleri yanıtlara dair yapılan kodlamalarda, birbirinden farklı temalar ortaya çıktı. Öğrencilerin görüşleri verdikleri cevaplara uygun olarak kategorize edildi. Öğrencilerin yakın arkadaşlarının sahip olmasını istedikleri özellikler konusunda verdikleri cevaplar, “Ahlaki Değerlere Sahip Olmalı, Üslubuna ve Konuşmalarına Dikkat Etmeli, Akademik Anlamda Başarılı Olmalı, Kafa Dengi Olmalı, Kişiliği ve Karakteri Bana Uygun Olmalı, Destek Olmalı ve Yalnızlığımı Gidermeli” başlıkları altında analiz edilmiştir.

3.1.1.1. Arkadaşlarım Ahlaki Değerlere Sahip Olmalı

Görüşme yapılan öğrencilerin bir kısmı, arkadaş seçimleri konusunda birbirinden farklı birçok özelliğin birlikte olması gerektiğini ifade ettiler. Bu özelliklerin içerisinde çoğunlukla saygı, sadakat, sıcakkanlı ve cana yakın olma, güven verme, samimi olma, dürüst olma, bencil olmama gibi ahlaki değerlerden bahsettiler.

Katılımcılardan AK3, arkadaş seçimlerinde öncelikle sadakatine bakacağını, zor zamanlarında onu terk eden değil, yanında olan arkadaşlar istediğini şu sözleri ile belirtti.

“Arkadaş seçiminde önce sadakatine bakarım. Beni zor zamanlarımda yalnız bırakacak biri mi? O önemli. Duygusal boşluğa düştüğümde yanımda olacak mı o önemli.” (AK3)

Bir başka katılımcımız ise, ben merkezli, bencil insanlardan hoşlanmadığını, etrafındakilere merhametle yaklaşan kişilerle arkadaşlık edebileceğini ifade etti.

“Çok fazla ben merkezli insanlardan hoşlanmam. Ona bakarım yani. Etrafımızdakilere yardım edebilecek biri mi? Merhametli mi? Bunlara da dikkat ederim...” (AK4)

Katılımcılarımızdan biri ise, ahlaki davranışlar ve terbiye konusunda daha duyarlı olduğunu ve arkadaş seçimlerinde bu konunun etkili olduğunu şu sözleriyle dile getirdi.

“Davranışlarımızın uyduğu, iyi aile terbiyesi alan insanlarla daha çok anlaşıyorum. Terbiyesiz insanlarla uğraşmak istemem...” (AK5)

Bir diğer katılımcı ise arkadaşlarında olması gereken nitelikleri sıralayarak, en yakın arkadaşının bu özelliklere sahip olduğunu söyledi.

“Cana yakın, sıcakkanlı kişiler olması önemli benim için. Şu an daha çok İ... ile yakın arkadaşım. İ... öyle birisi benim için. Hem ahlaklı da dini hassasiyetleri de olan birisi. Ailelerimizde ahlak anlayışları ve dini hassasiyetleri konusunda benziyor. Bu da önemli benim için...” (AK6)

Katılımcılarımızdan AK8 ise birçok ölçüte değindi. Ahlaki değerlerler sahip olması ile birlikte diğer kodlamalarımıza da cevaplarında yer verdi. Bu yüzden cevabının bir kısmına burada yer verdik. Arkadaş seçiminde etkili olan başlıca özelliğin samimiyet olduğunu ise şu sözleri ile dile getirdi.

“Samimi bir insan olmasına dikkat ederim. Samimiyeti bana geçmeli. Arkadan konuşan, yüzüme gülen biri olmamalı...” (AK8)

Ahlaki değerlerden samimiyet ve dürüstlüğe başka katılımcılarda arkadaş seçimlerinde önemli bir ölçüt olarak yer verdi. Katılımcımız AK11 arkadaşının kendisine karşı samimi ve dürüst olmasının önemli olduğunu şu sözleriyle ifade etti.

“... Çoğunlukla bana karşı samimi mi, dürüst mü bunlara da bakıyorum...”(AK11)

Arkadaş seçimlerinde dikkat ettiği ölçütlere bir diğer katılımcımız ise saygı ve güveni ekleyerek cevap verdi. Bu özelliklere sahip kişilerle daha samimi olduğunu da şu sözleri ile belirtti.

“Arkadaş seçimlerimde saygıya dikkat ederim. Saygı en önemli şeydir benim için. Bir de güvene çok dikkat ederim. Bu ikisi oldukça onlarla samimi olurum. Diğer kriterler çok da önemli değil benim için...” (AK12)

3.1.1.2. Arkadaşların Üslubuna ve Konuşmalarına Dikkat Etmeli

Katılımcılarımız yakın arkadaşları olarak değerlendirdikleri kişilerin üslubuna ve konuşmalarına dikkat etmesi gerektiği konusunda da görüş belirtmişlerdir. Katılımcılarımız kendilerine -onların ifadeleri ile- “kanka” seçerken argo, küfür kullanan, nerede ne konuşacağını bilmeyen kişilerden ayırdıklarını ifade ettiler. İmam hatip lisesinde okuyan katılımcılarımızdan birisi bu konuyu bağımlılıklar ile birlikte değerlendirerek şu sözleri ile açıkladı.

“Arkadaş grubumuzun aslında bu şekilde oluşması, bir araya gelmemiz seçimlerimiz ile ilgili oldu. Bizim sınıfımızda başka arkadaş grupları da var. Onlarla bir şekilde ayırdık yani. Bizim muhabbetimizle uymadı onların kafaları. Belki de sıkıcı geldik onlara. Onlar genelde bel altı muhabbet yapıyorlardı. O yüzden onlardan ayırdık kendimize daha seviyeli bir arkadaş grubu topladık... Sınıftaki diğer arkadaşlar birbirlerini bağımlılıklara teşvik ediyorlar. Hatta

ben o gruptan bir kısmının da bağımlılıklardan uzak olması için onlarla da çok konuştum ama yine de başladılar. Aralarında küfür etmeyenler vardı. Sonra arkadaşlarının yanında küfre de alıştılar. Böylece de bizden ayrıştılar. Sadece dini konular kötü konuşmalar değil, bu bağımlılıklar da ayrışmamıza neden oldu.” (İE1)

Yine aynı arkadaş grubunda yer alan katılımcılarımızdan bir diğeri ise argo ve küfürlü konuşmaların arkadaş seçiminde etkili olduğunu şu sözleri ile dile getirdi.

“Konuşmasına, üslubuna, duruşuna bakarım. Argo, küfür falan seven birisi değilim. İki cümlesinden biri küfür olanı sevmem ben.” (İE2)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir kız öğrenci ise önce arkadaş olabileceği kimseleri gözlemlediğini ve kişilerin bir ortamdaki konuşmalarının seçimlerinde etkili olduğunu şu sözleri ile anlattı.

“Önce ortamdaki tavırlarına bakarım beni rahatsız edecek bir şeyler var mı diye. Karşısındakilerle nasıl konuşuyor ona bakarım. Ondan sonra beni rahatsız edecek durumlar varsa muhatap olmam yani. Seçici bir insanım zaten her insanla arkadaş olamam... Genelde sınıftaki diğerleri ile yakın olmamamın nedeni onlar böyle patavatsızca konuşuyorlar. Konuşmaları, hareket ve tavırları beni uzaklaştırdı onlardan bu yüzden bu arkadaş grubunu seçtim.” (İK2)

Aynı sınıfta diğer arkadaş grubunda yer alan bir diğer erkek katılımcımız ise genelde arkadaşlarını seçerken çok fazla dikkat etmediğini söyledi, ancak sözlerinin devamında konuşkan olanları sevdiğini de sözlerine ekledi.

“Genelde dikkat etmiyoruz yani. Bir arkadaş olsun yeter bizim için. Takılacak birisi olsun yeter. Şimdiye kadar pek bir kriterim olmadı. Çok sessiz olanlarla pek anlaşamıyorum. Konuşkan olanları seviyorum o kadar.” (İE4)

Aynı arkadaş grubunda olan bir diğer erkek katılımcımız ise üslup ve konuşmalar konusunda kendisine karşı nasıl tavır takınıldığına önem verdiğini dile getirmiştir. Argo ve küfürlü konuşmalarının ona karşı olmadığı sürece olabileceğini söyledi.

“Bana karşı saygısızca konuşuyor mu ona bakarım. Argo, küfür falan konuşabilir ama bana karşı söylemezse arkadaş olurum. Herkes söylemiyor mu yani...” (İE5)

Anadolu lisesinde okuyan, farklı bir arkadaş grubunda yer alan bir katılımcımız ise bu konuya farklı bir açıdan baktığını, arkadaşlık sürecinin başlangıcında muhabbet ve konuşmaların önemli olduğunu belirtti.

“Tabi ki ilk başta birbirini tanımadığın için onunla kurduğun muhabbete dikkat ediyorsun. Onu kendine yakın hissettiğinde sonradan yavaş yavaş tanımaya başlıyorsun. Ona göre daha yakınlaşıyorsun ya da uzaklaşıyorsun...”(AE1)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcı ise kendini rahat ifade edebileceği, kendi konuşmaları konusunda rahat olacağı bir arkadaş grubu seçtiğini söyledi. Arkadaş seçiminde kendini ifade edebileceği bir ortamın oluşması gerektiğini, bunu sağlayabilecek arkadaşlar seçtiğini şu sözlerle açıkladı.

“Öncelikle kendimi rahat hissetmeliyim. Arkadaş grubum içerisinde. Kasıntı içerisinde olmamalıyım. Zaten sosyal anksiyetesi olan biriyim. O yüzden bir arkadaş grubu içerisinde en önemli şey kendimi rahat hissetmem. Şu an ki arkadaş grubumda paylaşacağım şeyleri istediğim gibi söyleyebiliyorum. Beni yanlış anlarlar, yanlış görürler diye bir korkum yok, stresim yok. Biz birbirimizle çok samimiyiz. Ben ne dersem deyim, beni anlarlar alınmazlar sözlerimden...” (AE2)

3.1.1.3. Arkadaşlarım Akademik Anlamda Başarılı Olan Kişiler Olmalı

Katılımcılarımız içerisinde çoğunlukla lise üç ve dördüncü sınıf öğrencileri yer aldığı için bir kısmı üniversite sınavına hazırlık yapan gençlerden oluşmaktadır. Sınava hazırlanan katılımcılarımızın birkaçı da arkadaş seçimlerinde akademik anlamda daha başarılı kimseleri seçtiklerini dile getirdiler. Arkadaş seçiminde akademik başarıyı ölçüt olarak gören bir katılımcımız ders çalışabilmek için bu arkadaş grubunda yer aldığını şu sözleri ile ifade etti.

“Daha çok akademik başarı için, ders çalışmak için seçtim bence bu arkadaşlarımı... Aslında çok az zaman şöyle oluyor. Ders zamanları okulda hep bu arkadaşlarımlayım. Ama ders zamanları, sınav haftaları dışında bazen diğerleri ile de takılıyorum. Onlarla eğleniyorum bazen. Diğerleri de arkadaşlarım yani. Ama bunlar kankalarım. (Şu an içinde bulunduğu arkadaş grubu için söylüyor. İE1, İE2, İK1,İK2) Bu ikisi farklı benim için. Davranışları farklı, onlar okula uymayan şeyler de yapıyorlar aslında. O yüzden onlarla arkadaşım ama kanka değilim. Disipline gidebilecek işler yapıyorlar. Ahlaki anlamda da bana uzaklar aslında.”(İE3)

Katılımcılarımızdan AK2 ise şu an üniversite sınavına hazırlandığı için çevresindeki arkadaşlarını başarılı kimselerden seçtiğini, bu anlamda olumsuz etkileneceği kimseler ile arkadaşlık etmediğini şu sözleriyle dile getirdi.

“Arkadaş seçimlerimde öncelikle bana benzeyen kişilerle arkadaş olurum. Şu an üniversite sınavına hazırlandığımız için beni kötü etkileyecek değil de çalışabileceğim arkadaşlarım da olsun isterim...”(AK2)

Anadolu Lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise en yakın arkadaşıyla dersler konusunda birbirlerine çok destek olduklarını ifade etti. Aslında çok farklı olduklarını ama ders başarısı için bir araya gelmelerinin arkadaşlıklarında etkili olduğunu şu sözleriyle açıkladı.

“Şu an okuldaki en yakın arkadaşım... Çok yakın arkadaşız. Onun üzerinden anlatabilirim bu soruyu. İlk başta biz çok yakın değildik. Bir arkadaşımız yakınlaştırdı bizi aslında. Sonra çok iyi anlaştığımızı fark ettik. Daha sonra ise hiç kopmadık. 9. Sınıftan beri devam ediyoruz arkadaşlığımıza. Aslında kişiliklerimiz birbirine o kadar zıt ki. Tamamen farklıyız. Ama şunu fark ettik. Birbirimize çok güzel arka çıkıyoruz okulda. Dersler konusunda birbirimizi gazlıyoruz...” (AK7)

3.1.1.4. Arkadaşlarım Kafa Dengi Olmalı

Katılımcılarımızın bir kısmı arkadaşlarının kendileri gibi düşünen, kafa dengi olan kişiler olması gerektiğini ifade ettiler. Bu katılımcılardan biri olan AK11 bu ifadeyi “kafa yapımız uyuşan arkadaşlar” şeklinde kullandı. Bu konuyu şu ifadeleri ile dile getirdi.

“Arkadaş seçimlerinde genellikle kafa yapımız uyuşan arkadaşlar seçiyorum. Hayata nasıl baktığı, görüşleri vs. de önemli benim için...” (AK11)

Bir diğer katılımcımız ise kafa dengi olması gerektiğini ve görüşlerinin birbirine uyması gerektiğini şu sözleriyle ifade etti.

“Kafa dengi olması çok önemli. Birbirimizle anlaşıyoruz, görüşlerimiz aynı. Farklı düşüncelerimiz de oluyor. Ama genellikle birbirimizi destekleyen görüşlerimiz var...” (AE3)

Katılımcılarımızdan AK4 arkadaş seçimlerinde diğer bölümlerde yer alan ölçütleri de saydıktan sonra, kafa dengi olmasının da önemli olduğunu belirtti.

“Kafa dengim mi o da önemli tabi.” (AK4)

Katılımcılarımızdan İE3 akademik anlamda başarı ile birlikte arkadaş grubundakilerin kafa dengi olduklarını, onlarla iyi anlaştığını da sözlerine ekledi.

“...Kafa dengimler aslında. İyi anlaşıyoruz birbirimizle. Çok farklı fikirler ileri sürmüyoruz. Birbirimizle çok zıtlaşmıyoruz da...” (İE3)

3.1.1.5. Arkadaşlarımın Kişiliği ve Karakteri Bana Uygun Olmalı

Katılımcılarımızın bir kısmı arkadaşlarının kişilik ve karakterlerinin kendilerinininkine uygun olması gerektiğini ifade ettiler. Arkadaş seçimlerinde kişilik ve karakter açısından benzerliğinde önemli olduğunu vurgulayan açıklamalarda bulundular. Bu kişilerden birisi olan İmam Hatip Lisesi öğrencisi bu konudaki görüşlerini şu sözleriyle ifade etti.

“Açıkçası herkesin yetiştirilme tarzı farklı. O yüzden böyle davranış olarak, karakter olarak bana yakın olan insanlarla daha iyi arkadaşlık kurabiliyorum. Bir süre sonra tam olarak bilmiyorum yetiştirilme tarzımızdan dolayı mı ama bazı şeyleri görünce ters gelmeye başlıyor. Yanlış olduğunu düşünüyorum, hem İslami açıdan hem ailemin bana öğrettikleri açısından. Sonra o tarz insanları görünce uzak dur diyorum kendime, hiç bulaşma.”(İK1)

Yine aynı grupta yer alan katılımcılardan İK2 ise, arkadaş grubunu bu konu da değerlendirerek arkadaş olmalarının bir sebebini de karakter ve kişilik benzerliğine olduğunu söyledi.

“Aslında şimdiki arkadaş grubumuz için şunu söyleyebilirim. Karakterlerimiz de uydu bence.”(İK2)

Katılımcılarımızdan biri de ahlaki değerler ile birlikte karakterinin uygunluğuna da dikkat ettiğini ifade etmiştir.

“...Karakterimizin uygun olup olmamasına dikkat ederim...”(AK8)

Anadolu Lisesinde okuyan katılımcılarımızdan biri de arkadaş seçimlerindeki ölçütlerini sıralarken kişiliğine, karakterine önem verdiğini bununla birlikte güven vermesi gerektiğini de dile getirmiştir.

“ Kişilik, karakter ve en önemlisi güven...”(AK10)

3.1.1.6. Arkadaşlarım Bana Destek Olmalı ve Yalnızlığımı Gidermeli

Katılımcılarımızın bazıları ise arkadaşlarının kendisine destek olması gerektiğini ve yalnızlık duygusunu yaşamamak için arkadaşlar edindiklerini dile getirdiler. Arkadaş seçerken onlara destek olabilecek, zor zamanlarında yanlarında olabilecek arkadaşlar olmasına dikkat ettiklerini de eklediler. Arkadaşlarının kendisine destek olmasını isteyen, fikirlerini desteklemesi gerektiğini savunan katılımcılarımızdan birisi ise bu konuyu şu ifadelerle açıkladı.

“Diyelim ki bir ortamda bir şey söylediğimde yanımda duran, karşı gelmeyen insanlarla arkadaş olurum. Bir kişi ile ilgili bir düşüncemi söylediğimde yanımda olan benim gibi düşünen birisi olsun isterim. Bana zıt olmasın. Bana destek olsun isterim her ortamda. Teke tek olduğumuzda farklı fikirler dile getirebilir. Ama başkalarının yanında benim söylediklerimi desteklesin isterim. Farklı fikirleri olabilir tabi ama başka ortamlarda beni bozmasın yani. “

(AK1)

Katılımcılarımızdan AK3 te arkadaş seçimlerinde sadakatine bakacağını dile getirmişti. Onu ahlaki değerler kısmında ele almıştık. Fakat devamında duygusal boşluklar yaşadığında yanında olan, destek olan arkadaşlar istediğini ekledi. Yine Anadolu lisesinde okuyan

katılımcılarımızdan birisi arkadaşlarında aradığı özelliklere ahlaki değerler ile birlikte kendisine destek olabilecek arkadaşlar da aradığını şu sözler ile belirtti.

“... Benimle bir yolda yürüyebilecek mi? Bana destek olabilecek mi? Ona bakarım...”
(AK8)

Katılımcılarımızdan bir diğeri ise arkadaş seçimlerinde eskiden farklı şeylere dikkat ettiğini ama lisede bu dikkat ettiği ölçütlere artık önem vermemeye başladığını dile getirdi. Artık onun için gerekli olanın ona destek olan, onu bozmayan arkadaşlar olduğunu belirtti.

“Önceden olsa dinine cinsel yönelimine, tarzına, kıyafetine çok dikkat ediyordum. Ama liseye geçtikten sonra artık insanların farklı dinlere, cinsel yönelimlere sahip olabileceklerini düşünmeye başladım. Aslında bu yüzden sadece beni bozmayacak, benim yanımda olabilecek arkadaşlar seçmeye çalışıyorum...” (AK9)

3.1.2. Arkadaş Seçimlerinde Dinin Etkisi

Katılımcılarımız “Arkadaş seçimlerinde nelere dikkat edersin?” sorusunun içerisinde sonda bir soru olarak “ Arkadaş seçimlerinde din ve dindarlık etkili midir?” sorusuna da cevaplar vermişlerdir. Katılımcılarımızın bazıları bu soruya dinin ve dindarlığın arkadaş seçimlerinde etkili olduğunu, bir kısmı etkili olmadığını bir kısmı ise arkadaşlık süreci içerisinde etkili olduğunu söylediler.

3.1.2.1. Arkadaş Seçimlerinde Dinin ve Dindarlığın Etkili Olduğunu Düşünenler

Dinin ve dindarlığın arkadaşlarını seçerken onun için önemli olduğunu dile getiren İE1, içinde bulunduğu arkadaş grubunu bu yönde değerlendirerek açıklamalarda bulundu.

“... Diğer arkadaşlarımızla dine yönelişlerimiz, dine bakışlarımız da farklı idi. Onlar da bizim gibi ailelerden geliyorlar aslında. Onlar da muhafazakâr bir çevredenler. Ama ailelerindeki yaşantıya pek de uymuyorlar. (Sınıftaki diğer arkadaş grubu için söylüyor.) Bizim gruptakilerin hepsinin de aileleri birbirine yakın dini görüşteler. Bu yüzden bazen ayrışmamızda dini nedenler de etkili oluyor. Bununla birlikte biz bağımlılıklara sigara, alkol gibi şeylere olumsuz yaklaşan bir arkadaş grubuyuz. Sınıftaki diğer arkadaşlar ise birbirlerini bağımlılıklara teşvik ediyorlar. Hatta ben o gruptan bir kısmının da bağımlılıklardan uzak kalması için onlarla da çok konuştum. Ama yine de başladılar. Sadece dini konular kötü konuşmalar değil, bu bağımlılıklar da ayrışmamıza neden oldu.” (İE1)

Aynı arkadaş grubu içerisindeki bir diğer katılımcımız ise “Arkadaş seçimlerinde nelere dikkat edersin?” sorusuna verdiği cevap içerisinde, dini açıdan arkadaşlar arasında yapılan bazı

davranışların kendisine uzak olduğunu, bu yüzden o insanlardan uzak durduğunu ve arkadaş seçimlerinde dinin etkisinin olduğunu şu ifadeleriyle değindi.

“... Bir süre sonra tam olarak bilmiyorum yetiştirilme tarzımızdan dolayı mı ama bazı şeyleri görünce ters gelmeye başlıyor. Yanlış olduğunu düşünüyorum, hem İslami açıdan hem ailemin bana öğrettikleri açısından. Sonra o tarz insanları görünce uzak dur diyorum kendime, hiç bulaşma.” (İK1)

Anadolu Lisesinde okuyan katılımcılarımızdan birisi ise arkadaş seçimlerinde dinin ve dindarlığın onun için önemli olduğunu, özellikle bu kişilerle yakın arkadaşlıklar kurabildiğini şu sözleriyle ifade etmeye çalıştı.

“... Şu an daha çok İ... ile yakın arkadaşım. İ... öyle birisi benim için. Hem ahlaklı da dini hassasiyetleri de olan birisi. Ailelerimizde ahlak anlayışları ve dini hassasiyetleri konusunda benziyor. Benim inanmayan bir arkadaşım da var çok yakın değiliz aslında. Çünkü o bu konuda şansını biraz zorluyor. O yüzden böyle insanları pek tercih etmiyorum. Bu konu beni rahatsız ediyor çünkü. Dini yönü dindarlığı bu anlamda benim için bir kriter arkadaş seçimlerinde. En azından yakın arkadaş olduğum kişiler açısından. ” (AK6)

Katılımcılarımızdan biri de arkadaş seçimlerinde daha çok ahlaki değerlere önem verdiğini ifade ettikten sonra, dinin insanların hayatındaki etkilerinden dolayı arkadaş seçimlerinde önemli bir ölçüt olduğunu belirtti.

“... Bence arkadaş seçimlerinde dini konular da önemli. Çünkü arkadaşlarımızla uzun süre vakit geçiriyoruz. İster istemez birbirimizi etkiliyoruz. Bu yüzden dini konularda da hassas birbirine zarar vermeyecek arkadaşlıklar seçmeye çalışıyorum.” (AK10)

Yine aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcımız ise arkadaşının hayata bakışının, dini yaşayışının onun için önemli olduğunu ama başkasının dini yaşantısına karışmayacağını şu sözleri ile dile getirdi.

“... Hayata nasıl baktığı, dinini nasıl yaşadığı da çok önemlidir benim için. Çoğunlukla bana karşı samimi mi, dürüst mü bunlara da bakıyorum. Dini yaşayışına karışmıyorum. Bu biraz hadsizlik olurdu zaten. Sadece bana ve diğer dinini yaşamaya çalışan insanlara karşı tavrının nasıl olduğu önemli benim için.” (AK11)

3.1.2.2. Arkadaş Seçimlerinde Dinin ve Dindarlığın Etkili Olmadığını Düşünenler

Katılımcılarımızın bir kısmı ise dinin ve dindarlığın arkadaşlarını seçerken, arkadaşlık kurarken etkili olmadığını dile getirdiler. Bu konudaki görüşlerini dile getirirken arkadaşlarının

dine bakışlarını vs. de değerlendirdiler. İmam Hatip lisesinde okuyan katılımcılarımızdan birisi bu konuyu farklı bir inanişsa sahip olan bir arkadaşı ile örnekleyerek açıkladı.

“...Bence kişinin dini arkadaş seçimlerinde etkili değil. Bir satanist arkadaşım var benim. Onunla aslında aramız iyi. Onunla din anlamında çatışmaya girmemeye karar verdik. O satanist, bende Müslüman. Birbirimizi bu anlamda uyarmamak için söz verdik. Ben söylüyorum da o aslında pek dinlemiyor beni. Ama iyi birisi. O yüzden devam ediyor arkadaşlığımız. Ama sınıftaki bu arkadaş grubumla aynı kafadayız.” (İE2)

Bir başka İmam Hatip Lisesinde okuyan katılımcımız ise arkadaşının dindar olup olmadığını onun için çok da önemli olmadığını şu sözleriyle anlattı.

“...Dindar da olursa olsun, olmazsa da pek önemli değil yani.” (İE5)

Katılımcılarımızdan biri ise arkadaş seçimlerinde dinden bağımsız olarak yalnızca ahlaka dikkat ettiğini şu sözleri ile ifade etti.

“...Dini değil de ahlaki olarak dikkat ederim çoğunlukla. Ateist ve deist arkadaşlarım da var. Dini konular değil de ahlak ve görgü kurallarına uyuyor mu? O önemli tabi. Din arkadaş seçimlerimde öncelikli bir konu olmadı yani.” (AK4)

Anadolu Lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise arkadaş seçerken dini konuların etkili olmadığını ve aynı dini yaşayan bir arkadaşının kişiyi olumlu etkileyebileceğini şu sözleri ile dile getirdi.

“...Arkadaş seçerken dini konular etkili olmuyor bence. Müslüman olan biri ile arkadaş olmak iyi etkileyebilir belki ama ona seçerken bakacağımı pek düşünmüyorum. Ben dindar bir aileden geliyorum ama arkadaşlarımın öyle bir çevreden gelmesi şart değil bence.” (AK7)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcımız ise arkadaşlarının dinin ve dindarlığının onun için önemli olmadığını böyle durumlardan etkilenmeyeceğini eski ve şu an ki arkadaşlıklarını örnek göstererek açıkladı. Kendi ailesinin de bu konudaki tutumunu şu sözler ile ifade etti.

“...Dini, dindarlığı benim için önemli değil. Ben zaten böyle şeylerden etkilenmem. Ortaokulda Hristiyan bir arkadaşım vardı. Dini aramıza koymadan çok iyi devam ettirebiliyorduk. Mesela Kader tesettürlü, dindar bir aileden ama bu benim için arkadaşımı seçerken etkili olmadı yani. Annem tesettürlü değil ama annem de babam da dini konularda hassaslar. Ama arkadaş seçerken böyle konulara dikkat etmemi söylemezler. Kaderle olan arkadaşlığımı destekliyorlar ama o tesettürlü ve dindar diye değil. Ama biz dini kendi içimizde

yaşadığımız için arkadaşlık konusunda etkili olmuyor. Şu ana kadar da bir sıkıntı yaşamadım bu durumdan.”(AK8)

Arkadaş seçimlerinde etkili olan nedenler konusunda ahlaki değerleri sıralayan Anadolu Lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise arkadaş seçimlerinde dinin etkili olmadığını, kimsenin dini yaşayışına karışmayacağını söyledi.

“... Arkadaş seçimlerimde din etkili değil. Dinine de dini yaşantısına da bakmam, karışmam da aslında.”(AK12)

3.1.2.3. Dinin ve Dindarlığın Arkadaşlık Sürecinde Etkili Olduğunu Düşünenler

Katılımcılarımızdan bir kısmı ise dinin ve dindarlığın arkadaş olurken, arkadaşlarını seçerken değil, arkadaş olduktan sonra süreç içerisinde etkili olduğunu ifade ettiler. Bu katılımcılardan biri olan AE1 arkadaş seçimlerinde kurduğu muhabbete baktığını ve daha sonra arkadaşlık süreci içerisinde bu yönlerini tanıdığını değindi.

“ ... İlk başta dinine, dindarlığına bakmıyorsun. Daha sonra süreç içerisinde tanıyorsun o özelliklerini de. Şu anki arkadaşlarımda da bana uymayan şeyler olsa bile onları kabullendim. Mesela sigara ve alkol kullananlar var. Ama onlar kendilerini bağlar, beni ilgilendirmiyor. Bu konular dışında pek uyuşamadığımız şeyler yok. A... dışında. A... bize biraz daha karşı dini konularda, o biraz baskıcı. Ailelerimizde birbirinden farklı. Benimkiler daha düzgün arkadaşlar seçmemi istiyorlar. Onlarınkiler o kadar baskın değil. Ama beni zorlamıyorlar bu konularda.”(AE1)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcımız ise başta dini konuların etkili olmadığını ve arkadaşları ile dini konuları konuştuklarını belirtti. Daha sonra arkadaşlarının dini tutumları konusunda ona garip gelen şeylerin olduğunu da şu sözleri ile belirtti.

“... Dini yaşantıları konusunda sık sık aramızda konuları dönüyor. Ama dini yaşantıları beni ilgilendirmiyor. Başta da etkili olmadı bu konu. Sonradan anlattıklarında biz böyle yapıyoruz diye. Şaşırdım aslında. Başka bir arkadaş grubumda da şöyle olmuştu. Aileleri ile içki içenler vardı. Ben muhafazakâr bir ailenin çocuğu olduğum için ilk başta tuhaf gelmişti. Arkadaş arkadaşına iken böyle şeyler normal geliyordu ama bana aslında. Anne-baba karşısında biraz garip gelmişti. Ben o tarz yetiştirilmedim.”(AE2)

Aynı fikirde olan bir diğer Anadolu Lisesinde okuyan katılımcımız ise arkadaşlık seçimlerinde kimsenin böyle şeylere dikkat etmediğini fakat daha sonra çatışmalar yaşandığını şu sözleri ile dile getirdi.

“... Arkadaş olurken dini değerleri öncelikle etkili olmuyor ama arkadaş olduktan sonra, bir şeyler paylaşırken daha çok dini çatışmalar oluyor gibi. Hayat şekilleri farklı olunca hayatlarına da etki ediyor. Seçimi yaparken namaz, oruç gibi şeyler düşünmüyor insan. Daha sonrasında konuşuluyor bunlar.” (AK2)

Anadolu Lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise arkadaşlarının dini hassasiyetlerinin seçim yaparken etkili olmadığını bunların daha sonra konuşulan konular olduğunu şu sözleri ile ifade etti.

“...Arkadaşlarımın dini hassasiyetleri seçim yaparken pek etkili olmuyor. Sonrasında konuşuluyor. Ama öncelikli bir etkisi yok yani.”

Katılımcılarımızdan biri ise arkadaş seçimleri ile ilgili önemli gördüğü ölçütleri saydıktan sonra arkadaşlarının dini yönelimlerinin başta etkili olmadığını ama daha sonra arkadaşlar arasındaki olayları etkilediğini söyledi. Bununla birlikte farklı aile yapılarının da olmasının bu konuda etkili olduğunu ekledi.

“... Din ilk başta arkadaş seçiminde önemli değil. Ama sonradan etkili olabiliyor. Arkadaşlarımın aileleri benim aileme göre biraz daha rahat ama yine de benzer aile yaşantılarımız. Benim ailem biraz daha dindar. Beni ilgilendirmiyor onların dini yaşantısı, herkesin kendine yani.” (AE3)

Yine aynı okulda okuyan bir katılımcımız arkadaş olduklarında dinin önemli olmadığını ama daha sonrasında aralarında bazı anlaşmazlıklara neden olduğunu ifade etti. Arkadaşlarını sevdiğini, ama dine dair yaptıkları açıklamaların onu üzdüğünü de anlattı.

“... Aslında arkadaş olmaya başlarken pek dini yaşantısını falan sorgulamıyorum. Benim ailem dindar bir aile. Diğer dinlere karşı saygılılar ama benim diğer dinlere yönelmemi asla istemezler. Doğru olanın İslam dini olduğunu söylüyorlar. Ben de öyle olduğunu düşünüyorum. Ama arkadaşlarım arasında deist olanlar var. İsim verebilir miyim? Mesela A... Aslında Allah inancı var ama diğer şeylere inanmıyor. Peygamberlere, meleklerle falan. Ben üzülüyorum bu duruma. Arkadaş olarak seviyorum. Ben onu bu konuda yargılamıyorum. Ama inanmayınca ben kötü oluyorum. Mesela geçen Peygambere kötü bir şey dedi. Ben üzülüm. Savunmaya geçecektim. Bir an ses tonum fazla çıkmış. Ben zaten deistim deyince geri çekiliyorsun. Aslında savunmanı yapamıyorsun. Onu nasıl ikna edeceksin. O yönde olduğu için sadece üzülüyorum. Başka da yok bir şey yapamıyorsun.” (AK9)

3.2. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akran Etkisine Yönelik Bulgular

3.2.1. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akranlardan Etkilenme Boyutu

Yaptığımız yüz yüze görüşmelerde katılımcıların “Arkadaşlarınızdan dini konularda etkilenir misiniz?” sorusuna yönelik verdiği cevaplar kategorize edildi. Alınan cevaplar eşliğinde iki farklı temaya ulaşıldı. Katılımcıların bir kısmı “Evet, etkilenirim” derken, bir kısmı ise “Hayır, etkilenmem” cevabı üzerinde durdular.

3.2.1.1. “Evet, etkilenirim” Diyenler

Katılımcılardan on bir tanesi yani yarısı, arkadaşlarından dini konularda etkilendiğini dile getirmiştir. Katılımcılarımız bu etkilenmeleri farklı durumlar üzerinden açıkladılar.

Katılımcılarımızdan birisi bu konuda önce kendi arkadaşları ile benzer oldukları için bu etkilenmenin daha az olduğunu dile getirse de daha sonra hangi konularda etkilendiklerini açıklamaya çalışmıştır.

“Bazı konularda tartışıyoruz, konuşuyoruz ama çok farklı olmadığımız için büyük bir etkilenme olduğunu söyleyemem. Belki şu konu olabilir. Birimiz Cuma’ya gitmeyecek olsa onu kolundan tutar götürürüz. Mesela S... arkadaşımız evren-enerji gibi meseleler ile çok uğraşır. Bu konuda da onu çok uyarıyoruz. Dinimize uygun olmadığını ona anlatmaya çalışıyoruz. Ama S... nın yaşamını, inancını olumsuz etkilediğini düşünmüyoruz. Sadece merak ediyor, araştırıyor. Çevresinde o alana istekli, meraklı birkaç tane daha arkadaşı olsa, o konuları doğru bulan kişiler daha farklı olabilirdi. Çünkü biz onu bu konuda desteklemiyoruz. Kızıyoruz da. Onunla olan bağımızı bunun için koparacak değiliz. Genel anlamda ben arkadaşlarımızla dini konularda etkilendiğimizi düşünüyorum. Birlikte iftarlar düzenledik. Arkadaşlarımızla yardım konularında da birbirimizi destekliyoruz. Mesela dün bir arkadaşımızın eline top çarptı. Telefonu düştü. Camı parçalandı. Onu kırmadan ona destek olmaya çalışacağız. Kendi aramızda para toplayıp ona destek olacağız. Babam gönderecek dedi ama biz yine de onun yanında olacağız bu işin takipçisi olacağız.” (İE1)

Aynı arkadaş grubundan olan bir diğer katılımcımız ise arkadaşının anlattığı olay, verdiği örnek üzerinden açıklamalar yaptı.

“Dini konularda etkileniyoruz birbirimizden. Cuma için uyarıyoruz birbirimizi mesela. F... ve B...l Cuma’ya gitmiyor olsaydı ben götürürdüm onları. İsteksiz oldukları bir zaman oldu aslında. Biz sinemaya gidiyorduk. Cuma günü gitmiştik bir ara. Sinema saatimiz Cuma saatine geliyordu. O zaman birlikte sinemaya gidiyorduk. Cumaya gitmiyorduk. Ama şimdi çok daha dikkat ediyoruz.” (İE2)

Aynı arkadaş grubundaki bir diğer katılımcımız ise birbirlerini iyi yönde etkilendiklerini dile getirdi. Özellikle konuşma dili açısından birbirlerine etki ettiklerini açıkladı.

“İyi yönde etkilenirim. Kötü yönde etkilediğimizi düşünmüyorum. Yanlış yapsam uyarır arkadaşlarım beni. Özellikle küfür ve argo sözler konusunda değiştirdik birbirimizi bence. Artık kullanmıyoruz. Bu konuda etkilendim diyebilirim. Sınıfta çok oluyordu. Bazı arkadaş gruplarında bu yanlış görülüyor. Herkes birbirine bakarak devam ediyor bu sözleri kullanmaya. Ama bizde bu konuda çok değişme oldu. Herkes yanlış olduğunu biliyor bunun. Ama arkadaş ortamında öyle ifade ediyorlar kendilerini.” (İE3)

Anadolu Lisesinde okuyan bir katılımcımız ise bu soruyu cevaplarken daha önce dini anlamda etkilendiği yalnızca bir arkadaşı olduğunu ve ondan etkilendiği yönleri açıklayarak cevapladı.

“Şu ana kadar fazla etkilendiğim bir kişi oldu. O arkadaşım imam oğlu idi. Samimi idi bana karşı ve A... (aynı arkadaş grubunda görüşmeye katılmayan bir öğrenci) gibi radikal düşünceleri yoktu. Herhangi bir sıkıntımda olduğunda onun yanına giderdim. Beni çok rahatlatırdı. Dini konularda da diğer konularda da söylediği sözler beni rahatlatıcı sözlerdi. Mesela sıkıntımın geçici olduğu, Allah’a dua ve teslimiyet gösterirsem o sıkıntının kalmayacağını söylerdi. Dini sorularımı da cevaplardı. Yalnız olmadığımı Allah’ın her an bizimle olduğunu söylerdi.” (AE2)

Anadolu Lisesinde okuyan bir kız katılımcımız ise arkadaşlarının onun düşüncelerini etkilediğini ve içinde yer aldıkları dönemden dolayı onların düşüncelerini önemseydiğini, daha sonra düşündüğünü şu sözleri ile ifade etti.

“Etkilenirim. Şu an yeni yeni karakterlerimiz oluştuğu için onların düşünceleri onların düşünceleri beni tabi ki etkiler. Benim düşüncelerim de onları etkiler. Dini konularda da başka konularda da onların düşüncelerini önemseydiğim için sonrasında düşünüyorum. ‘Bunun doğrusu böyle mi?’ diye düşündüğüm çok şey oluyor. Onlardan da öğreneceğim çok şey olabilir.” (AK1)

Aynı arkadaş grubunda olan bir diğer kız katılımcımız ise etkilendiğini, içinde bulunduğu arkadaş grubunda dini konularda onu en çok etkileyen arkadaşının ismini vererek anlattı. İbadetler konusunda ondan etkilendiğini dile getirdi.

“Etkilenirim. Şu an daha çok E...’dan etkileniyorum. E... Ankara’da değil dışarıda büyüdüğü için daha çok ailesi ile iç içe olmuş. Daha çok dini bir şeyler almış. Dinini daha iyi öğrenmiş. Mesela Ramazan’da otuz günün hepsinde oruç tutmaya çalıştı. Biz biraz tutmaya çalışıyoruz. Ama o hepsini tutuyor. O yüzden o daha çok etkiliyor bizi bence.” (AK2)

Anadolu Lisesinde okuyan ve aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer kız öğrenci ise öncelikle etkilendiklerini dile getirdi. Daha sonra ise kendisine sorulan bir diğer soru üzerine, kendindeki etkilerini özellikle tesettür konusu üzerinden açıklamaya çalıştı. Kendisinin bazı durumlarda etkilenmediğini dile getirdi. Ortaokul ve lisede bu etkilenmeler arasında farklar olduğunu da söyledi. Arkadaşları ile aralarında giyim, kuşam vs. bazı davranışlarda birbirlerine uymaların olduğunu da sözlerine ekledi. Araştırmamızın konuları içerisinde yer alan sosyal etki ve uyma davranışları konusundan da sözlerinde bahsetti. Sözlerini açıklarken sosyal medyada yer alan bir videoya da değindi.

“Mutlaka etkileniyoruzdur fark etmesek bile. ‘Peki, şöyle sorsam. Sen lise birinci sınıfta arkadaşların ile tanışmadan önce ilk geldiğinizde tesettürlü idin, yanlış hatırlamıyorsam? Bu konuda yani tesettür konusundaki kararından vazgeçmende bir etkisi olduğunu düşünüyor musun arkadaşlarının?’ Evet, ben tesettürlüydüm. Onların bir etkisi yok bence bu konuda. Yine de alırdım ben bu kararı yani. Bizim okulda şu an çok az kapalı öğrenci var zaten. Bence o lisede değil de ortaokulda öyle oluyor. Ortaokulda bir kapanma furyası vardı. Bir arkadaş kapanıyordu peşinden de birçok kişi kapanıyordu. Ortaokulda fazlaydı ama lisede düşüncelerimiz oturduğu için bu konuda arkadaş etkisi değil de herkes kendine göre karar veriyor bence. Ama şöyle bir şey oluyor zamanla fark etmeden aynı kıyafetleri falan aldığımız oluyor. Bence bir algı geliştiriyoruz. Mesela yüksek bel pantolon güzeldir diyoruz. Ona yakışıyorsa bana da yakışır diye düşünüp taklit edebiliyoruz. Mesela kapalılar da şalın üzerine bandana takıyorlar. Onlarda birbirlerine uyuyorlar bence. Bazen arkadaş ortamında din ile ilgili şakalar da yapabiliyoruz. Seviyesi kaçmadığı sürece birbirimizi uyarmıyoruz tabi ki. Ama bu seviye bazı arkadaşlıklarda aşıyor. Mesela geçenlerde Anadolu Lisesindeki bir öğrenci Kur’an-Kerimi tekmeye akıllı tahtanın üzerine atmaya çalışıyordu. Diğer arkadaşları da onu videoya çekiyordu. Sosyal medya da paylaşmışlar biz de orada gördük. Arkadaşlar arasında konuştuk arkadaşları neden onu uyarmadı diye. Bir kerecik şaka ile yapmakla bir şey olmaz deniliyor olabilir dedik kendi aramızda. Bizim mesela arkadaş grubumuzda durduracak birileri oluyor şakanın dozu aşılnca.” (AK4)

Anadolu Lisesinde farklı bir arkadaş grubunda yer alan bir diğer kız katılımcımız ise etkilenmelerin olduğunu ve bunun kişinin sosyalleşmeye ne kadar açık olduğuna da bağlı olduğunu da söyledi. Özellikle kişilerin konuşmalarına daha çok etki ettiğinden bahsetti.

“Kimi zaman evet. Sosyalleşmeye ne kadar açık olduğuna da bağlı. Ben tesettürlü öğrencilerin de açık olanlarında birbirini etkilediğini düşünüyorum. Ailem dinine bağlı bir aile ama biz bunu daha göstermeden içte yaşamaya çalışıyoruz. Bazen aileden aldığımız bilgiler ve ahlakla yadırgadığımız bazı şeyler yaşanabiliyor arkadaş ortamında. Ama bir süre geçtikten

sonra o yadırgadığımız işi biz de yapmaya başlıyoruz. Ben bunu biraz büyük konuşma ile de açıklıyorum. En korktuğum şeylerdendir. Ben bu yüzden hep konuşurken, inşallah, Allah izin verirse falan derim böyle olunca. K... de etkilendi benden böyle söylüyor artık. Geçen aramızda da bu konuyu konuştuk.” (AK8)

Bir diğer katılımcımız ise kendisinin dini konularda etkileneceğini ve en yakın arkadaşını seçmesinin nedeninin de bu olduğunu şu sözleri dile getirdi.

“Ben etkileneceğimi düşünüyorum. İ... ile arkadaş olmamın nedeni de bu. O bu anlamda olumlu birisi. Beni olumsuz etkilememesi de önemli. Biz ikimiz de muhafazakâr bir çevreden geliyoruz dikkatliyiz bu konularda. Ben tesettürlü olmasam da genellikle giyimime kuşamıma dikkat ederim. Ben mesela çevredeki arkadaşlarda görüyorum. Okulumuza kapalı gelip diğerleri ile arkadaş olduktan sonra açılanlarda. Dini konularda olumsuz düşünmeye başlayanlarda. Bence okulumuzda da ortam bu yönde çok değiştiriyor bence. Mesela geçenlerde sosyal medyada gördüğümüz olay bizim sınıfta yaşansaydı biz çok sinirlenirdik. Hatta buna benzer bir olay olmuşu. Sınıfta birisi öğlen arası Allah’a küfretmiş. İ... çok sinirlenmişti. Onu zor tuttum. Orada o öğrenciyi uyaran bir çevresinin, arkadaşlarının olmaması da çok üzücü bence.” (AK6)

Bir arkadaşının yaşamını ve kendine örnek olduğu yönlerini anlatarak, etkileneceğini dile getiren bir katılımcımız ise bu soruyu şu şekilde cevapladı.

“ Bazıları çok etkileyebiliyor. Düşüncelerinin altı boş olunca pek beni etkilemiyor. Ama altını doldurabilmişse bu konuda bilgili ise benim için ancak bu şekilde etkili olabiliyor. Mesela Y... diğer arkadaşlarıma göre beni daha çok etkiliyor. O dinini yaşamaya çalışıyor. Her anında Allah’ın varlığını düşünerek ihlaslı bir şekilde yaşamaya çalışıyor. Bu beni etkiliyor. Y... yapabiliyorsa ben de yaparım diyorum.” (AK10)

Arkadaşlarından dini konularda etkilediğini ifade eden bir diğer katılımcımız ise bunu bir örnekle açıklamaya çalıştı. Arkadaşlarının söylemleri ile de hayatını fazla değiştirmediğini de ekledi.

“Etkilenirim. Mesela arkadaşlar arasında Peygamber Efendimiz ’in neden çok eşli olduğu ile ilgili bir muhabbet geçmişti aramızda ondan sonra gidip araştırmıştım bu konuyu. Onların dediği gibi mi? diye. Ama onların söylemleri, yaşantıları ile hiç dini düşüncelerimi ve yaşantımı değiştirmedim.” (AK11)

3.2.1.2. “Hayır, etkilenmem” Diyenler

Katılımcılarımızın diğer yarısı ise “Arkadaşlarından dini konularda etkilenir misin?” sorusuna “hayır, etkilenmem” cevabını verdiler. Bu konudaki görüşlerini ve sebeplerini farklı cümleler ile açıkladılar. Bu konuda fikir belirten ilk katılımcımız etkilenmeyi iyi ya da kötü olarak değerlendirmiştir. Kötü anlamda arkadaşlarının onu etkilemeyeceğini, bu konuda arkadaşları ile tartıştığını ama fikirlerinde bir değişimin olmadığını şu sözleri ile dile getirdi.

“Kötü anlamda hayır, etkilenmem. Benim babam din ile iç içedir. Diyanette çalıştığı için çocukluktan beri beni de din ile iç içe büyüttü. Çok mükemmel şekilde biliyorum diyemesem de temelde neyin doğru neyin yanlış olduğunu biliyorum. Bu yüzden beni olumsuz etkileyecek bir arkadaşım olursa ki bu zamana kadar olmadı onunla da arama keskin bir mesafe koyarım. İyi anlamda da arkadaşlarım aşırı dindar hassas kişiler değiller ama din ile ilgili olumsuz görüş ve tavırları da yok. Mesela S... evren, yaşam enerjisi, yoga gibi konulara meraklıdır. Bunun da yanlış olmadığını düşünüyor. Ben doğru olmadığını biliyorum. Aramızda bu konuyu epey tartıştık. Hatta o konuyu öğretmenlerimize taşıdı. Din dersi öğretmenimizle de konuyu tartıştık.” (İK1)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcımız ise çok net bir şekilde etkilenmeyeceğini şu sözleri ile ifade etti.

“Tabi ki etkilenmem. Sonuçta hepimiz aynı dine inanıyoruz. Başka bir dine sahip olan arkadaşlarımda olsa onlardan etkileneceğimi kesinlikle düşünmüyorum.” (İK2)

Aynı okulda okuyan fakat farklı bir arkadaş grubunda yer alan bir katılımcımız ise ibadetlerini vs. yapmasa da dinine bağlı olduğunu, dini yaşamak konusunda alışkanlıkların etkili olacağını söyledi.

“Elhamdülillah hepimiz Müslümanız da bizim pek namazla alakamız yok. Tamam, Allah’a inanıyoruz da ne bileyim görevleri yerine getiremiyoruz. Allah affetsin yani. Arkadaşlarım ateist olsalardı da o yöne kaymazdım öyle bir düşüncem olmazdı. Her şeyimi değiştirirdim ama dinimi değiştirmedim. Arkadaşlarım namazlarını ibadetlerini tam yerine getiren dindar kişiler olsaydı, ben onlarla ibadetlerini yapan biri olacağımı da sanmıyorum. Yani ne bileyim çocukluktan beri bir alışkanlık kazanmadığım için olmazdı zor geliyor bana. Arkadaş gruplarında zaten kimse birbirini zorlamıyor da bu konularda. Mesela biz Cuma namazını okulda kılmayıp camiye gidiyoruz kılmaya diye. Gizlice kaçıyoruz bizim grup. Ama bu aramızda kalsın. ” (İE4)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcı ise etkilenmeyeceğini hayatından örnekler ile açıkladı.

“Etkilenmem, diye düşünüyorum. Sigaram falan var ama içki içmem. Daha önce haftada birkaç gün içen bir arkadaşım vardı o beni de götürmeye çalıştı ama ben gitmedim. Kur'an Kursunda yurtta da kaldım. Herkes saflara diziliyordu ben kılmıyordum. Saflara geçip pislik yapıyordum. O ortamda da etkilenmedim yani.” (IE5)

Anadolu Lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise hayatında kendi kararlarının etkili olduğunu, ibadetlerini vs. yapan bir arkadaşı olsa da ondan etkilenmeyeceğini bunun sadece teşvik edici olduğunu dile getirdi.

“ Ben çok etkilendiğimi düşünmüyorum. Onlar bir şey söylese de sonuç olarak o konuyu kendim düşünüp karar veririm. Ama mesela benim arkadaş grubumda ibadetlerini yapan birisi yok. Ben de ibadetlerimi yerine getiremiyorum. Belki olsa ben de onlarla ibadetlerimi yapardım. Ama bu sadece teşvik olabilir.” (AE1)

Anadolu Lisesinde okuyan farklı bir katılımcımız ise bu soruyu farklı dinlere sahip olan arkadaşlıklar üzerinden açıklamaya çalıştı. Zorlama ve baskı olmadıkça arkadaş kalacağını söyledi. Etkilenen kişilerin ise dinine kesin bir teslimiyet göstermediği için etkilendiğini söyledi.

“Mesela Hristiyan biri ile de arkadaş olabilirim ama bana dini konusunda baskı yapmadıkça. Ben Müslümanım bana Hristiyan ol diye diretmedikçe arkadaş kalırım. Ben ondan etkileniyorsam gerçekten Müslüman değilimdir. Etkilenmemem lazım onun dışında da hepimiz Müslümanız. Yaşayış olarak birbirimizi pek etkilemiyoruz bence.” (AK3)

Anadolu Lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise ailesinin daha etkili olduğunu dile getirdikten sonra ibadet ve tesettür konuları üzerinden bu durumu açıklamaya çalıştı.

“Hayır etkilenmem. Ailem daha etkili bence. Ama arkadaş grubumda olumlu anlamda dinini yaşayan, ibadetlerini yapan kimseler olsaydı ister istemez etkilenebilirdim bence. İbadet konusu daha fazla konuşulurdu aramızda en azından. Tesettürlü bir çevrem de oldu daha önce ama onların arasında kapanmayı düşünmedim.” (AK5)

Daha önceki arkadaşlarından ve şimdiki en yakın arkadaşından örnek vererek etkilenmediğini söyleyen bir katılımcımız ise bu konuyu şu sözleri ile dile getirdi.

“Dini konularda etkilenmem. Ortaokulda ateist bir arkadaşım da vardı böyle konularda da sohbet ediyorduk. O bana anlatıyordu. Ben ona anlatıyordum ama hiç ondan etkilenmedim. Şu an da Büşra'dan din konusunda etkilendiğimi düşünmüyorum.” (AK7)

Anadolu Lisesinde okuyan bir başka katılımcımız ise etkilenmenin değil birbirlerine destek olma ve uymaların olduğunu şu sözleri ile açıklamaya çalıştı.

“Yok etkilenmem. Ama şöyle devamlı ibadetlerini yapan bir arkadaş grubum olsaydı bende onlardan etkilenip ibadetlerimi daha kontrollü daha düzenli yapabilirdim. Aynı görüşteysen destekleniyoruz aslında. O desteği hissetmek güzel. Ama farklı dinden farklı görüşten olan birisinden etkileneceğimi düşünmüyorum aslında. Benim hiçbir zaman düzenli bir ibadet hayatım olmadı ama arkadaşlarım da öyle olanlar oldu. Bu okula gelince değişenler oldu ortaokuldan sonra yani. Çevre etkiliyor fikri olmasa da alışkanlıkları birbirlerine uyup uymamalarına göre. Lise de birçok kişi birbirine uyup yanlış işler yapabiliyor tabi ki. Ama benim çevrem o kadar problemlili değil. Sadece arkadaşlarıma uyup kız arkadaş yaptım diyebilirim.” (AE3)

Anadolu lisesinde okuyan katılımcılarımızdan birisi ise etkilenmediğini ve onun insanları dini konularda etkilemeye çalıştığını söyledi. Bu etkilenmelerin nedenlerinin ne olabileceğine ve arkadaş grupları arasında dini konuların nasıl karşılandığını da açıklamaya çalıştı. Bu konudaki fikirlerini şu sözler ile ifade etti.

“Aslında etkilenmiyorum da onları ben etkilemeye çalışıyorum diyebilirim. Daha önce bir ateistle de sohbet ettim bu konularda. Ona dinimizi anlattım. Aslında onların çevreye bakarak bilmeden yöneldiklerini düşünüyorum. Dinden soğumalarının nedenini de siyasi olduğunu düşünüyorum. Dini siyasete alet etmeleri de bu konuyu etkiliyor bence. Siyasi fikirleri de dinden uzaklaşmalarına neden oluyor olabilir. Bence bu insanların bahanesi. Genellikle bizim kuşakta yurtdışına kaçmak istiyor. Orada onlar gibi yaşamak istemiyorlar. Bunu ben doğru bulmuyorum. Mesela ben kandillerde ibadetlerimi yapıyorum. Namazımı kılıyor, Kur'an okuyorum. Annem de böyle. Babam kılmadığı zaman annem hiç yoktan iki rekât namaz kıl diye onu uyarıyor. Dedemler geldiğinde topluca dua ederiz de hoca dua okur, biz âmin de deriz. Bu beni mutlu ediyor. Allah'a yakın hissettiriyor. Bu yüzden çevremdeki deist, ateist vs. kişilerden etkilenmemeye çalışıyorum. Yani onların yaptığını yapmamaya çalışıyorum. İbadet edenlerde genellikle arkadaş grubunda yargılanıyor. Bu yüzden bu konuda arkadaşlarımla yanında pek konuşmuyorum. Onların yanında ibadet etmiyorum.” (AK9)

Etkilenmediğini ifade eden son katılımcımız ise arkadaşlarının fikirlerini aldığını fakat bu konularda değişikliğe gittiği, onlara uyduğu pek bir şey olmadığını da sözlerine ekledi.

“Fikirlerini alırım ama kendi kararlarım daha önemlidir. Hayatımda onların söylemleri değiştirdiğim onlara uyduğum pek bir şey olmadı.” (AK12)

3.2.2. Ergenlik Dönemindeki Gençlerin Akranları ile Yaptığı Etkinlik ve Tecrübelerde Dinin Yeri

Yaptığımız yüz yüze görüşmelerde, katılımcılarımızın “ Arkadaşlarınızla yaptığınız bir dini etkinlik vs. var mı? Arkadaşlarınızla yaşadığınız dini tecrübe var mı?” sorusuna verdikleri yanıtlar üzerine yapılan analizlerde “birlikte ibadet etme, birlikte bir iyilik hareketine katılma, dini sohbetler etme ve arkadaşlarıyla din hakkında olumsuz tecrübelerle sahip olma” gibi farklı temalar derlenmiştir.

3.2.2.1. Birlikte İbadet Etme

Katılımcılarımızdan bir kısmı bu soruya verdikleri cevaplarda beraber ibadetler ettiklerini ve birlikte yaptıkları ibadetlerin onlar üzerinde bıraktığı etkileri farklı cümleler ile açıklamaya çalıştılar. Bunlardan birisi olan İmam Hatip Lisesi Öğrencisi İE1 arkadaşları ile yaptığı tüm etkinliklerin onun için çok değerli olduğunu ifade ettikten sonra birlikte yaptıkları ibadetlerin vs. daha zevkli olduğunu dile getirdi.

“Arkadaşlarımla normal etkinlikler olsun, dini etkinlikler olsun yapmak çok güzel ve önemli de benim için. Hayatımın her alanında beraber olmak iyi hissettiriyor. Unutamayacağım anılarım oluşuyor. Normalde ibadetler bizleri rahatlatıyor ama arkadaşlarla yapınca aslında daha zevkli ve daha anlamlı geliyor bence.” (İE1)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcımız ise birlikte yaptıkları ibadetlere örnekler vererek, bu ibadetleri birlikte yapmakla yalnız olmadığını hissettiğini şu sözleri ile ifade etti.

“Cuma namazları mescitteki sohbetler falan var bunların dışında ben yurttan kaldığım için çok şeyler yapamadık. Ama ibadetleri iyilikleri onlarla birlikte yapmak bu yolda yalnız olmadığımı bilmek iyi hissettiriyor.” (İE2)

Yine aynı arkadaş grubunda olan bir katılımcı ise okulunun ve arkadaşlarının bu anlamda ona çok şey kattığını ve iyi hissettirdiğini şu sözleri ile belirtti.

“Dini ve ahlaki olarak İmam Hatibe geldikten sonra güzel tecrübeler edindim. Birlikte ibadetler de ettik, sınıfta dini konuları da konuştuk. Bu konularla hemhal olmak bize hep iyi geldi. Aslında böyle değişik olaylar yaşamadık ama.” (İE3)

Aynı arkadaş grubunda yer alan bir diğer kız öğrenci ise okul dışında arkadaş grubu ile fazla görüşemediklerini bu yüzden bu tür fazla etkinlik yapmadıklarını söyledi. Daha sonra ise okul dışındaki arkadaşları ile yaptığı ibadetleri örnekler vererek bu soruyu şu sözler ile cevapladı.

“Okul dışında aşırı görüşebilen bir arkadaş grubu değiliz. O yüzden bu tarz pek bir yaşanmışlıklarımız yok ama okul dışındaki arkadaşlarım ile var. Ramazan da iftarı birlikte yapıp, sonrasında beraber teravihe gitmek o işlerde beraber olmak huzur veriyor. Özellikle beraber namaz kılmak aşırı güzel hissettiriyor. Evde tek kıldığımda o hazzı, o lezzeti alamıyorum.” (İK1)

İmam Hatip Lisesinde okuyan fakat farklı bir arkadaş grubunda yer alan diğer katılımcımız ise daha önce birlikte ettikleri bir ibadeti örnek olarak verdi. Burada birlikte ibadet etmekten şikâyet etmediğini de şu sözleri ile ifade etti.

“9 veya 10. Sınıfta bir kez birlikte bir camiye gitmiştik sınıftakilerle. Hocalar da vardı. O gün güzeldi aslında. Hiç şikâyet etmemiştim namaz kılmaktan. Rahatsız olmadım yani. Tek başıma yapmazdım belki de.” (İE4)

Bir önceki katılımcımız ile yakın arkadaş olan bir diğer katılımcımız ise yurttaki kaldığını orada beraber ibadetler edildiğini ve arkadaşlarla beraber olmanın yurt hayatının en güzel yönü olduğunu şu sözleri ile dile getirdi.

“Yurtta hatim falan yapıyorduk. O günleri hatırlıyorum. Ama yurt hayatı çok da güzel değildi. Yurtta arkadaş ortamı güzeldi sadece.” (İE5)

Anadolu Lisesinde okuyan bir katılımcımız ise teravih ve bayram namazlarına birlikte gittiklerini söyledi. Birlikte gitmenin, bu ibadetleri yapmak adına itici bir güç olduğunu ve bayram sevincini birlikte yaşadıklarını şu sözleri ile ifade etti.

“Birlikte teravih ve bayram namazlarına katıldık. O gün görüşmek birlikte gitmek aslında bizim için itici bir güç oldu diyebilirim. Beraber yapmak hem Allah katında değerli olduğumuzu hem de birlikte iyi işler de yapabildiğimizi görmek, bayramdaki sevinci birlikte yaşamak hepimize iyi gelmişti.” (AE1)

Aynı okulda okuyan bir diğer katılımcımız ise şimdiki arkadaşları ile dini etkinliklere katılmadıklarını ama daha önceki bir arkadaşı ile daha çok ibadet ettiklerini bu durumun ona iyi hissettiğini ve şu anki arkadaşlığında bu duyguları hissetmediğini şu sözlerle söyledi.

“Şu an ki arkadaşlarımla böyle bir ortam olmuyor. Birlikte dini bir etkinlik, ibadet vs. yapmadık. Ama o imam oğlu olan arkadaşım ile okuldan çıkınca ikindi oluyordu. Koşarak ikindiye yetişiyorduk. Benim için oldukça eğlenceli oluyordu. Beraber arkadaşlarla bir ibadet yapmak benim için açıkçası zevkliydi. Tabi ne kadar ciddi oluyorduk orası ayrı bir soru. Ama benim için farklı bir deneyimdi, şu an öyle bir şey hissetmiyorum.” (AE2)

Anadolu lisesinde okuyan bir kız öğrenci ise beraber ibadetler ettiklerini birçok örnek vererek açıkladı. Ortaokulda bu konularda daha hevesli olduklarını zaman geçtikte bu heveslerini kaybettiklerini şu cümleleri ile ifade etti.

“Biz S... ile yazları Kur'an Kursuna giderdik. O günlerde çok eğlenirdik. Beraber Kur'an da öğrendik. Okula da beraber geliyoruz. Ama yazın kurstaki zamanlarımız çok güzel geçirdi. ... Ortaokulda çok hevesliydik. Beraber abdest alıyor. Namaz kılıyorduk. Ama liseye geçince ne S... da ne de bende aynı heves devam etmedi. O zaman sınıftaki herkes kapanıyordu falan. S... kapalı idi. Ortaokulda ve 9. Sınıfta mesela. 10. Sınıfa geçince açılmak istedi. S... kendi karar verip kapandı kendi kararı ile açıldı. Kimsenin tavrını önemseydiğini sanmıyorum.” (AK1)

Aynı arkadaş grubunda olan bir diğer katılımcımız ise bu Ramazan'da birlikte oruç tutup iftar yaptıklarını ve en güzel Ramazanını yaşadığını söyledi.

“Ramazan'da 3 hafta boyunca iftar çadırına gitmiştik. İlk defa arkadaşlarımla iftarda birlikte olduk bu Ramazan. En güzel ramazanımdı diyebilirim.” (AK2)

Anadolu lisesinde okuyan aynı arkadaş grubunda yer alan bir katılımcımız ise yazın birlikte Kur'an Kursu'na gittiklerini ve o dönemde çok mutlu olduklarını şu sözleri ile dile getirdi.

“Yazın Kur'an Kursuna birlikte gidiyorduk. Çok huzurluyduk. Böyle depresif değildik. İnsan mutlu oluyor tabi iç huzuru sağlıyor bence.” (AK3)

Birlikte Ramazan'da iftar yaptıklarını ve bu ibadetle hissettiklerini dile getiren bir katılımcımızın ise sözleri şöyleydi.

“İftar çadırına gitmiştik bu sene. Etimesgut belediye başkanını görmüştük o davet etmişti iftar çadırına. Başka zamanlarda da oruç tuttuk. İlk orucumuz değildi ama beraber tuttuk, beraber açalım fikri bile hoşumuza gitmişti. Çok heyecanlı oldu bizim için. İftarlarda da beraber olmak hoşumuza gitmişti. Tutmayacak olsak bile birlikte iftar yapacağımızın sevinciyle birlikte oruçlarımızı tutmaya karar vermiştik.” (AK4)

Aynı arkadaş grubunda yer alan diğer katılımcımız ise yine beraber iftar yaptıklarını dile getirdi.

“İftar çadırına gitmiştik beraber eminim diğer kızlar da onu anlatmıştır. Hep beraber oruçlarımızı tutmuştuk.” (AK5)

Aynı okulda farklı bir arkadaş grubunda yer alan bir diğer katılımcımız da oruç ibadetini birlikte yaptıklarından bahsetti. Birbirleri için dua ettiklerini ve bu ibadetlerin onlar için daha sonra yapmak adına teşvik edici olduğunu dile getirdi.

“Birlikte iftar da yaptık beraber oruçta tuttuk. Birbirimizin evlerine iftarda konukta olduk. Kadir gecesinde ya da diğer kandillerde birbirimize dualar da ettik. Genelde aslında bunları yapmak insanlara huzur veriyor. Arkadaşlarımızla yapmakta ayrı bir keyifli oluyor. İnsan daha sonra da tekrarlamak istiyor. Teşvik edici oluyor.” (AK6)

Aynı okulda farklı bir arkadaş grubunda yer alan erkek öğrenci ise daha önce birkaç kere birlikte Cuma namazına gittiklerini ve bu ibadeti birlikte yapmanın zevkli olduğunu söyledi.

“Birlikte Cuma namazına gitmiştik. Daha zevkli olmuştu.” (AE3)

Bir diğer katılımcımız ise bir arkadaşının ondan etkilenecek ibadet etmeye başladığını ve bunun ikisi içinde ibadetleri yapmak konusunda teşvik edici bir davranış olduğunu söyledi. Arkadaşına bu anlamda destek vermiş olmanın onu mutlu ettiğini ise şu sözleri ile vurguladı.

“Geçen sene bu okulda olan bir arkadaşım vardı. O namaz kılmıyordu, oruçta tutmuyordu. Çünkü çok zorlanıyordu oruç tutarken. Ben oruç tutmayı çok seviyorum. Hep de birlikte takılıyoruz falan. Sonra bana şey dedi ben de keşke tutabilsem senin yanında yemek istemiyorum. Bende onunla konuştum neden olmasın. Sen de tutabilirsin diye. Ben onu destekleyince yaparsın deyince o da oruç tutmaya başladı. Sonra namaz kılmaya da başladı. Ben ona şey demiştim sen bütün sureleri biliyorsun namaz da kılabilirsin diye. Onun için de benim için de güzel bir teşvik olmuştu bu durum. Aslında küçük bir etkim olması beni de mutlu etmişti. Bana da katkı sağlayan bir duruma dönüştü bu durum ibadetlerimi devamlı yapmak adına.” (AK11)

3.2.2.2. İyilik Hareketine Katılma

Katılımcılarımızdan bir kısmı ise beraber iyilikler ve salih ameller yaptıklarını dile getirdiler. Burada iyilik olarak özellikle sokak hayvanlarına yemek ve mama vermek konusu üzerinde durdular. Beraber sokak hayvanlarına yemek verdiklerini söyleyen ilk katılımcımız bu yaptıkları iyiliğin ona hissettirdiklerini de şu sözleri ile açıklamaya çalıştı.

“Hayvanlara birlikte yemek vermiştik. Onların da hayvanlara merhamet duyması beni sevindirmişti. O anlar benim için çok kıymetli. Bu yalnızca dini değil, ahlaki bir tecrübe bence.” (İK2)

Hem birlikte ibadet ettiklerini, hem de sokak hayvanlarına iyilikte bulunduklarını söyleyen katılımcımızın bu konudaki sözleri ise şöyleydi.

“S... sokak hayvanlarına karşı çok duyarlıdır. Harçlıklarının çoğunu onlara mama falan alır. Sokak sokak gezer onlara verir. Bize de bu yönü etki ediyor. Bizde hep beraber sokak hayvanlarına mama veriyoruz. O anlarda onlara yardım edince kendimizi çok iyi hissediyoruz.”(AK1)

3.2.2.3. Dini Sohbetler Etme

Yapılan yüz yüze görüşmelerde bu soruya cevap veren katılımcılarımızın bir kısmı ise birlikte dini sohbetler ettiklerini ifade ettiler. Bunu dini tecrübe ve yaşanmışlıklarına dâhil ederek açıkladılar. Bu kısımda görüş belirten ilk katılımcımız da arkadaşları ile ibadet, etkinlik vs. katılmadıklarını ancak çok istediklerini yalnızca dini sohbetler ettiklerini söyledi.

“Aslında yapmayı çok istedik, planladık. Ama hiç bir etkinliğe de katılamadık. Birlikte ibadetlerde etmedik. Yalnızca aramızda bazı dini sohbetler ediyoruz kimi zaman.” (AK7)

Dini sohbetler ettiklerini söyleyen bir diğer katılımcımız ise birlikte ibadet etmediklerini yalnızca okuldaki din derslerine katıldıklarını ve onların dışında aralarında din konusunda konuştuklarını dile getirdi. Bu tür ibadet ve etkinliklere ailesi ile katıldığını, arkadaşları ile yapınca da eğlenceli olacağını düşündüğünü şu sözler ile belirtti.

“Arkadaşlarımla böyle şeyler yapmadım. Aslında okuldaki din dersleri dışında ibadetler konusunda ya da diğer konularda pek paylaşımda bulunmuyoruz. Ailemle yaptım böyle şeyleri. Ama arkadaşlarla eğlenceli oluyordur herhalde.”(AK8)

3.2.2.4. Olumsuz Tecrübeye Sahip Olma

Katılımcılarımızdan iki tanesi arkadaş grupları içerisinde birlikte ibadet etme, iyilikler gibi etkinlikler yapmadıklarını ve arkadaşları ile ettikleri sohbetler de dini konularda olumsuz yargıların var olduğunu dile getirdiler. Tam dersi dinin karşı çıktığı, yasakladığı bazı işleri yaptıklarını söylediler. Arkadaşların bu konulardaki olumsuz yargılarının onları üzdüğünü dile getirdiler. Bu konuda görüş belirten katılımcılarımızdan ilki arkadaşlarıyla dinen yanlış olduğunu düşündüğü bir şeyi yaptıklarını ama inançlı bir insan olduğu için daha sonra bu yaptığı şeyden çok etkilendiğini ve arkadaşlarının dini konularda ona olan tavırlarından şu sözleri ile bahsetti.

“Var, biz mesela fal bakıyorduk. Doğal taşlar, enerji verme vs. spiritüalizm gibi şeyleri konuşuyorduk. Havin elimizi tutup enerji verdiğini söylüyordu. Kötü enerjiyi aldığını söylüyordu. Ben de internetten araştırdım bunları. İnsanın bu enerji durumu bozulduğunda

rüyasında karabasan görüyormuş. Benim sürekli öyle olmaya başladı. Ben fal bakmanın çok günah olduğunu biliyorum. Dinime düşkün olan biri olduğum için beni korkutuyorlar. Onlar inanmadığı için fal bakmanın da günah olmadığını düşünüyorlar. O yüzden onları korkutmadıklarını düşünmeye başladım. Söyle düşünüyorum Allah benim bunlardan uzak durmamı istiyor ve uyarıyor. Rüyamda başörtülü bir kadın gördüm. Çok iyi bir kadındı. Falla ilgili bir şeyler anlatıyordum. Bana dokundu ve artık hiç bir şey söyleyemedim. Bana Karabasan geldi. Arkadaşıma anlattım arkadaşım senin içinde inanç var ama atalarından kalma aldığın alma verme enerjisi yeteneğin de var dedi. O yüzden o Müslüman kadın senin onlara yönelmeni istemiyor dedi. Böyle bir yorum çıkardı. Bende o yüzden uzaklaştım. Arkadaşıma çok garip geldi. Cevşen takmıştım ben dualı. Çok salak saçma falan dedi. O inanmıyor. Onu da teyzesi etkilemiş. Kısacası ben üzülüyorum bu konuya.” (AK9)

Bu konuda diğer görüş belirten katılımcımız ise arkadaşları ile yaptıkları bir konuşmada arkadaşlarının kulaktan dolma bilgiler ile dinini kötüleyen sözler ettiklerini ve bu durumun onu üzdüğünü şu sözleri ifade etti.

“Biz bir konuşma ortamındaydık. İslam dünyasında kadının değersizleştirildiği ile ilgili. Ben arkadaşlarımla orada söylediklerine çok üzülmüştüm. Ben acayip üzülmüştüm. Çünkü onlar dönemi bilmeden, kulaktan dolma bilgiler ile açıklıyorlardı bu konuyu. Onlara anlatmama rağmen ısrarla kendi bildiklerini iddia ettiler. Aslında bu olumsuz bir dini tecrübe idi benim için. Benim kıymet verdiğim bir şeye aslında hakaret ediyorlardı.”

3.2.3. Akranların Din Dersinden Öğrendikleri İle İlgili Konuşmaları

Yaptığımız yüz yüze görüşmelerde katılımcılarımızın tamamı “Derste öğrendiğiniz dini bir bilgiyi arkadaşlarınızla konuşur musunuz? sorusuna “Evet, konuşuyoruz.” cevabını verdiler. Daha sonra bu sorunun bir devamı olarak sorulan “DKAB dersinde sizi en çok etkileyen ve arkadaşlarınızla en çok üzerinde durduğunuz konu ne oldu?” sorusuna ise her arkadaş grubu farklı cevaplar verdi. Öğrenciler ilk soruda kendilerini ve arkadaş gruplarında yer alan kişileri tanıtmışlardı. Bu bilgilerden yararlanarak, bu sorudaki kodlama ve temalar grup içerisindeki öğrencilerin verdiği bilgilere göre yapılmıştır. Katılımcılardan bir kısmı din dersinden öğrendiği ve arkadaşları ile tartıştığı konuların ismini belirtirken bir kısmı ise konuştuklarını ama buna örnek bir başlık hatırlamadığını dile getirmiştir. Öğrencilerin üzerinde durduğu başlıkların ise Kur’an-ı Kerimden Ayetler ve Hz. Peygamber’in Sünnetleri, Farklı İnançlar ve İnançla İlgili Felsefi Yaklaşımlar, İman Esasları (Cennet- Cehennem, Peygamberler, Melek ve Cinler gibi inanılması gereken konular), Sosyal Hayatla İlgili Meseleler, Sünnet vb. konular olduğu görülmüştür.

3.2.3.1. Örnek Bir Başlık Hatırlamadığını Dile Getirenler

İmam Hatip lisesinde okuyan katılımcılarımız iki farklı arkadaş grubunda yer almaktadır. Bu gruplardan birincisinde yer alan katılımcılar İE1, İE2, İE3 ve İK1, İK2 olarak kodlanmıştır. Bu grupta yer alan beş öğrencinin hepsi derslerden sonra öğrendiklerini arkadaşları ile konuştuklarını ifade ettiler. Ama katılımcılardan ikisi hangi konuları konuştuklarını pek hatırlamadıklarını dile getirdiler. Bu iki katılımcılardan İE1 çok konuştuklarını ama şimdi bir örnek hatırlayamadığını şu şekilde ifade etti.

“Bizim Ş... hocamız var. Onun anlattıkları hiç aklımızdan çıkmaz genelde. Onun anlattıkları üzerine çok konuşuruz. Onun dersinden çıktıktan sonra derste söylediklerini aramızda çoğunlukla konuşuruz. Şu an aklıma konu olarak gelmiyor ama bu çok oluyor.” (İE1)

Aynı grupta yer alan İE3 ise tam tersi fazla konuşmadıklarını ve zaten anlatılanların ona pek farklı gelmediğini, bununla birlikte hatırlayamadığı konuların olabileceğini de belirtti.

“Çok konuşmadık ama hatırlamadığım bir şeyler olabilir. Çoğu hocamızın anlattıkları yeni bilgiler değil benim için C... için. Çünkü biz yurtta çok kapsamlı öğrendik. O yüzden hocalarımızın anlattıkları bana pek farklı gelmiyor.” (İE3)

İmam Hatip Lisesinde yer alan diğer öğrenciler ise din dersinde öğrendikleri ve arkadaşları ile tartıştıkları konular için örnek başlıklar söylediler. Anadolu Lisesinde okuyan katılımcılarımız ise beş farklı gruptan oluşmaktadır. Bu gruplarda yer alan katılımcılardan yalnızca AK5 ve AK7 konuştuklarını ama konuyu hatırlayamadığını şu sözler ile dile getirmiştir.

“Evet konuşuyoruz. Ama derste öğrendiğimiz konulardan konuştuklarımıza örnekler hatırlamıyorum. Derste öğrendiklerimiz değil de arkadaşlarım oruç tutmuyorken ben onlara destek olmaya çalıştım. Ben hepsini tutmaya çalıştım. Birlikte tutabileceğimizi zor olmayacağını söyledim.” (AK5)

“Tam olarak ne olduğunu hatırlamıyorum ama konuşmuştuk.” (AK7)

3.2.3.2. Kur'an-ı Kerim'deki Ayetler ve Hz. Peygamber'in Sünnetleri

Katılımcılarımızın bir kısmı din derslerinde ilgilerini çeken ve daha sonra arkadaşları ile konuştukları konular için Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetleri konuştuk şeklinde cevapladılar. İmam Hatip Lisesinde okuyan öğrencilerden ilk grupta yer alan İE2 bu konuda konuşmalar yaptıklarını şu sözler ile ifade etti.

“Geçenlerde Ş... Hoca'nın dersindeydik. Kur'an-ı Kerim'den bir ayet okuduk. Zina yapan kişiler ile ilgili idi. Benim anlam veremediğim bazı kısımları vardı. 'Zina yapan kişilerin

birbirleri ile mi evlenmesi gerekiyordu?’ sorusu benim kafamı baya kurcaladı. Onlara da sordum onlar da bu konuyu tam anlayamamıştı. Aramızda bu konuyu epey tartıştık. Sonra Ş... hocaya sorduk. Ayetin yorumunu anlamadığımızda birbirimize açıklamaya çalıştığımız yerler oluyor tabi” (İE2)

Yine aynı arkadaş grubunda yer alan bir kız öğrenci ise din derslerinde konuşup tartıştıkları konuların olduğunu söyledi. Bununla beraber Kelam dersinden sonra konuştukları konuların olduğunu ama ismini hatırlamadığını dile getirdi. Kur’an dersinin içinde ayetlerin tefsir ve yorumlarını yaptıklarını o konuyla ilgili sorularını derste çözmeye çalıştıklarını söyledi. Ders dışına pek fazla bırakmadıklarını da ifade etti.

“Din derslerimize giren H..., Ş... ve Y... hocalarımız var. H... hocanın girdiği Kelam dersinde bir kaç kez tartıştığımız konular olmuştu arkadaşlarla ama konunun ne olduğunu hatırlamıyorum. Ş... hocanın Kur’an derslerinde Arapçasını okuduktan sonra hocamız bize mealini ve tefsirini de okuyor. Ayetlerin indiriliş sebebini açıklıyor. Ayette geçen olayı ve o dönemde yaşanmış olayları da anlatıyor. Bize de Kur’an da geçen bu olaylar hakkında yorumlarımızı soruyor. Ders içerisinde aramız da bu konuları tartışıyoruz. Ama derste bu konuyu çözümlendiriyoruz daha çok. Ders dışında pek bunun tartışmalarını yapmıyoruz. Ders dışında konuştuğumuz ayet vs. olmuştur ama çok fazla diyemem.” (İK1)

Aynı sınıfta okuyan fakat farklı bir arkadaş grubunda yer alan diğer katılımcımız ise evrenin oluşumu ve haramlar ile ilgili ayetleri daha önce arkadaşları ile ders dışında da konuştuklarını söyledi.

“Evet, mesela daha önce derste evrenin oluşumuyla ilgili ayetler geçmişti. Ders çıkışında uzun süre nasıl oluştuğunu konuştuk yorumlar yaptık. Derste haramlar ile ilgili şeyler öğrenmiştik. Alkol konusu konuşulmuştu. Arkadaşlar arasında M... diye bir çocuk var o sadece içiyor onunla içmemesi gerektiğini konuşmuştuk derslerden sonra. Bizde sigara içiyoruz başka yanlışıımız yok Allah’a şükür. Bir ara birlikte bırakmayı denedik.” (İE4)

Katılımcılarımızdan biri ise grup arkadaşları ile Hz. Peygamber’in sünnetleri üzerine konuştuklarını anlattı. Derste işledikleri Takrir-i Sünnet başlığının arkadaşları arasında tartışıldığını ve arkadaşlarının bu konuyu çarpıttığını, olumsuz yorumlar yaptıklarını şu sözleri ile dile getirdi.

“Y...’le çok tartışırız bu konularda. Peygamber efendimizin sünnetlerini konuşmuştuk. Peygamber efendimizin sessiz kalıp onayladığı işleri anlatmıştınız, takrir-i sünnetleri. Arkadaşlarla tartıştığımızda hemen çarpıtmaya başladılar. Her şeyin takrir-i sünnet

olabileceğini söylemişlerdi. Takrir-i sünnet konusunu aslında çok gerçek olmayacağını ileri sürmüşlerdi.” (AK10)

3.2.3.3. Farklı İnançlar ve İnançla İlgili Felsefi Yaklaşımlar

Katılımcıların bazıları daha çok farklı inançlar ve onlarla ilgili farklı felsefi yaklaşımları merak ettiklerini, o konuda birbirlerine sorular sorduklarını, tartışmalar yaptıklarını dile getirdi. İmam hatip lisesinde okuyan görüşme sırasına göre ilk grupta yer alan katılımcılardan İK2 bu konudaki görüşlerini şu sözleri ile ifade etti.

“Evet konuşuyoruz. Mesela derste arkadaşlarla satanistlerin kedi kestiğini konuşmuştuk. Ama satanist birisi ile konuştuğunda kedi falan kesmediklerini söyledi. Daha sonra ise bu konuyu araştırdığımda kedi kesenlerin olduğunu öğrendim. Her satanist kedi kesmesede kesenlerde oluyormuş.” (İK2)

Anadolu Lisesinde okuyan, görüşme sırasına göre ikinci grupta yer alan bir diğer katılımcımız ise Yahudilik konusunu işledikten sonra aralarında bu konu ile ilgili konuştuklarını ifade etti.

“Evet, çok oluyor hocam. Mesela en yakın Yahudiliği anlattığınız da konuşmuştuk. Musa Peygamber’in Allah ile konuşması ve başından geçen olaylar ilgimizi çekmişti. Bir de 9. sınıftaki hocamız eğitime giderken attığınız her adım sevaptır demişti. Onu çok konuşmuştuk.” (AK2)

Anadolu Lisesinde bir diğer grupta yer alan katılımcımız ise diğer din ve inançları aralarında konuştuklarını hatta öğrendiklerini ailesine de anlattığını dile getirdi.

“Tabi. Konuşuyoruz. Dinleri söylüyoruz. Abime de anlattım. Dinleri anlattım ona da. O da öğrendi. Hristiyan arkadaşlarım vardı. Derste konuştuklarımızı ona da anlattım. Mesela onlar şey diye görüyor. Kadınlar saçlarını kapatıyor. Erkekler açık geziyor. Onlar niye saçlarını kapatmıyor falan diyorlar. Hani bende Kur’an’da bunun nasıl anlatıldığını ayeti açıp göstermiştim. Derste de konuşmuştuk onu sizinle. Mealini okumuştuk. Ben de göstermiştim ona.” (AK3)

Anadolu Lisesinde aynı grupta yer alan bir diğer katılımcımız ise İnançla İlgili Felsefi Yaklaşımları konuştuklarını ve grup içerisindeki en yakın arkadaşı ile bu konudaki görüşlerinin birbirine uyduğunu şu sözleri ile ifade etti.

“Tabi. Felsefi yaklaşımlar konusunu işlediğimizde aramızda çok konuştuk. İ...’le bu konudaki fikirlerimiz birbirine uyuyordu.” (AK6)

Bir başka katılımcımız ise Yahudilik ve Milenyum tarikatları konusunu işledikten sonra o konuyu konuştuklarını söyledi.

Evet, sürekli tartışırız. Mesela Yahudiliği ya da milenyum tarikatlarını konuşmuştuk en son. Milenyum tarikatları konusu hakkında daha çok konuşmuştuk.” (AK12)

3.2.3.4. İslam İman Esasları

Katılımcılarımızdan bir kısmı ise İslam dininde inanılması zorunlu olan imanın şartları olarak da bilinen “Ahiret, Cennet, Cehennem, Melek, Cin, Peygamberler ve Kader gibi” konuları aralarında tartıştıklarını ve konuştuklarını dile getirdiler.

İmam Hatip Lisesinde ve görüşme sıramıza göre ikinci grupta yer alan İE5 ilgilerini çeken, merak ettiklerini bir konu olursa daha sonra aralarında da konuştuklarını en sonda ‘Cin’lerle ilgili konuştuklarını şu sözleri ile ifade etti.

İlgimizi çeken bir konu olursa konuşuyoruz bazen. Cinlerle ilgili konuları konuşmuştuk mesela.” (İE5)

Katılımcılarımızdan bir diğeri de Cennet ve Cehennem ile ilgili konuştuklarını şu sözleri ile dile getirdi.

“Konuşuyoruz. Konuştukça aslında yeni bilgilerde öğreniyoruz. Cennetle, cehennemle ilgili mesela. Çok aklımıza takılanları ders sonrasında da konuşuyoruz.” (AK1)

Bu konuda görüş belirten bir diğeri Anadolu Liseli katılımcımız ise küçükken oynadıkları oyunlarda dini anlatan biri olduğunu ve peygamberlerin hayatları ile ilgili öğrendiklerini arkadaşlarına anlattığını dile getirdi. Şimdi de bu konulara ilgi duyduğunu dile getirdi. Bazen bu konuları konuşsalar da grup içerisindeki diğeri arkadaşlarının pek din konuşmak istemediğini, bu yüzden arkadaşları ile bu sohbetlere girmediğini söyledi. Akran kuzenleri ile bu konuları daha çok konuştuklarını da sözlerine ekledi.

“Ben küçükken öğretmencilik oynadığımızda hep din kültürü öğretmeni olur, Peygamberimizin hayatını ve hadislerini anlatmayı çok severdim. Hoşuma gidiyordu mesela mucizeleri falan. Siz mesela bize Hz. Yusuf olsun, Hz. Musa olsun peygamberleri anlattığınızda heyecanla dinliyorum. Aynı şekilde küçükken de anlatırdım ama arkadaşlarım dediğim gibi okullarda din çok konuşulmuyor. Hatta kaldırılmasını düşünenler de var. Çok sohbete girmiyorum. Girersem de genelde kuzenlerimle falan peygamberimizin hayatını anlatmayı seviyorum.” (AK9)

Anadolu Lisesinde okuyan bir diğeri katılımcımız ise Peygamberler ile ilgili konuları daha çok konuştuklarını ve daha sonra bu konuları araştırdıklarını şu sözleri ile anlattı.

“Çok. Tartışırız araştırırız. Hazreti Musa ve peygamberler konusunda oldukça tartışmıştık. Hayatları, varoluşları, mucizeleri aramızda konu olarak geçmişti.” (AE3)

3.2.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Meseleler

Katılımcılarımızın çoğu arkadaşları ile din dersinden sonra dini konuları konuştuklarını özellikle de sosyal hayatta karşılaştıkları bazı olaylar üzerine arkadaşları ile bu konular hakkında dini tartışmalar yaptıklarını dile getirdiler. Bu konuda görüş belirten Anadolu Lisesinde okuyan ilk grupta yer alan katılımcımız grup arkadaşlarından birisinin din dersinde öğrendiği ve kabul ettiği bir bilgiye devamlı muhalefet ettiğini ve yalnızca kendi söylediğinin doğru olduğunu ileri sürdüğünü dile getirdi. Kendisine “grup arkadaşının bu dini konular ile ilgili sana öğrettiği bir bilgi oldu mu?” sorusunu yöneltildiğin de ise arkadaşının fikirlerinin kendisine uygun olmadığını şu sözler ile dile getirdi.

“Evet, özellikle bu aralar bu çok oluyor. Din dersinden çıkıp bir araya geldiğimizde derste geçen konular aramızda hep konu olmaya başladı. Mesela şöyle de oluyor aramızda herhangi bir konu geçiyor. Ben onu din dersinde söylediğiniz şeylerle destekliyorum. A... da dışarıdan öğrendiği şeyleri söylüyor. Özellikle A... karşı çıkıyor. Siz farklı bir şey söylüyorsunuz. Ben farklı bakıyorum. A... geliyor apayrı şeylerden bahsediyor. A... dini konularda hep kendisinin doğru olduğunu söylüyor. Asla başka doğru kabul etmiyor A...’ın fikirleri gruptaki diğerlerine ve bana pek uymuyor. Ben onun çok aşırıya kaçtığını düşünüyorum. Doğru bir şey söylesede aşırı baskıcı bir din anlatımının olduğunu düşünüyorum.” (AE1)

Aynı grupta yer alan diğer katılımcımızda yine aynı arkadaşının ismini vererek din ile ilgili tartışmalarına muhalefet eden kişinin genellikle o olduğunu dile getirdi. Aslında isimlerini verdikleri arkadaşları daha çok dinini yaşamaya çalışan, dini sorumluluklarını hatırlatan birisi olduğunu söylediler. Ama onun anlattığı dili ve söylemlerini baskıcı, sert buldukları için onu dikkate almadıklarını da eklediler.

“Bazen din dersinde gördüğümüz konular ile ilgili tartıştığımız oluyor. Gelip size soruyorum. Sonra gidip tekrar onlara anlatmaya çalışıyorum. Genellikle A... karşı çıkıyor. Hocalardan duyup tekrar üzerine gittiğim dini konular oldu. Ama öğrenmeye çalıştım ben. Direkt A... gibi yanlış olduğunu iddia etmedim.” (AE2)

Anadolu Lisesinde okuyan ikinci grupta yer alan bir diğer katılımcımız ise hayatları ile ilgili konuşurken konuşmalarına inançlarının konu olduğunu, derste de konuşulan ve ona garip gelen arkadaşları ile de tartıştığı bu konuya örneği de şu sözleri ile anlattı.

“Oturup aslında konuştuğumuz oluyor. Ama nasıl oluyor. Bazen oturup bir şeyler konuşurken işin içine inançlarımızın da girdiğini fark ediyoruz. Tabi hepimizin hayatının belli bir yerinde inançlarımız var. O zaman işte oturup baştan araştırmıyoruz. Dersten bile aklımıza gelenler oluyor. AA bu geçen din dersinde de geçmişti diyoruz. Dersten sonra ben araştırmıştım diye söylemeye başlıyoruz. Birbirimizle bu şekilde paylaştığımız oluyor. Peki, bunlar arasında size farklı gelen yanlış ya da doğru gelen örnek verebileceğin konular var mı? Şu örnek vardı bana çok garip gelmişti. Derste de konuşmuştuk sizinle. Erkeklerin Müslüman olmayan bir kadınla evlenebilmesine izin veriliyorken neden kadınların Müslüman olmayan bir erkekle evlenemiyor oluşu. Dersten sonra da biz bu konuyu aramızda uzun uzun konuştuk. Bir de erkeklerin dört kadınla birden evlenme meselesi derste de sorulmuştu. Dersten sonra da biz aramızda konuştuk. Hatta internetten ayet meallerine de bakmıştık.” (AK4)

Anadolu lisesinde okuyan bir diğer katılımcımızda dövme yaptırmak konusunu dersten sonra da konuştuklarını ve anlamaya çalıştıklarını söyledi.

“Evet, aramızda tartışıyoruz. Dövme konusunu konuşmuştuk. Neden böyledir diye konuşmuştuk kendimiz de nedenini yorumlamıştık. Sizin anlattıklarınızdan şaşırdığım bazı şeyler olmuştu. Neden böyleymiş dediğim dini konular olmuştu. Ama şu an başka örnek hatırlamıyorum.” (AK8)

Anadolu lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise ailesiyle ve yakın arkadaşlarıyla öğrendiği dini konular üzerinden her zaman konuştuklarını söyledi. Bu konuya bir örnek olarak da onu en çok meraklandıran, ilgisini çeken ‘mezhepler’ konusunu örnek verdi. Bu konudaki görüşlerini şu sözleri ile belirtti.

“Evet konuşuruz. Ben mezheplerle ilgili çok şaşıırıyordum. Onlardan özellikle bahsediyordum. Zaten kendim de konuşmayı çok sevdiğim için anneme filan da gidip söylüyordum. Anne bugün böyle bir şey öğrendik, bu da böyleymiş dediğim şeyler çok oluyordu. Annem de şaşıırıyordu. Arkadaşılarıma da bunları anlatıyorum ben, bunun üzerine sohbet ediyorum.” (AK11)

3.2.4. Akranların Din Konusunu Gündeme Getirmeleri

Akranların DKAB dersleri dışında öğrendikleri dini bilgileri ve bu bilgileri birbirleri ile paylaşmalarına dair sorduğumuz “Okul dışından (aile, çevre, sosyal medya, internet, TV vs.) öğrendiğiniz dini bir bilgiyi arkadaşlarınızla paylaşır mısınız? Paylaşıyorsanız örnekler verebilir misiniz?” şeklindeki sorumuza katılımcılarımızın çoğu grup arkadaşlarının verdiği bilgiler ile benzeyen cevaplar vermiştir. Her grup içerisinde yer alan katılımcılar aslında grup içerisinde bu konuları nasıl paylaştıklarını birbirlerine yakın sözler ile açıkladılar. Bu yüzden

burada katılımcılarımızın, akranların cevaplarına grup grup yer vereceğiz. Kodlama da grup içerisinde okul dışından öğrendikleri dini bilgileri arkadaşları ile paylaşanlar ve bu konuda arkadaşları ile paylaşımda bulunmayanlar şeklinde oluştu. Bu soruya “Arkadaşlarımla paylaşırım” şeklinde cevap verenler çoğunluktadır. Yapılan analizler ise şu şekildedir:

3.2.4.1. Arkadaşlarım ile Okul Dışından (aile, çevre, sosyal medya, internet, TV vs.) Öğrendiğim Dini Bilgileri Paylaşırım Diyenler

İmam hatip lisesinde okuyan iki arkadaş grubundan biri arkadaşlarıyla ders dışından öğrendikleri dini bilgilerin aralarında tartışmalarının yapıldığını ifade etti. Bu grupta yer alan İE1 internette görüp inanmadıkları şeyleri birbirleri ile paylaştıklarını ifade etti. Bu konuda birkaç örneğe de sözlerinde yer verdi.

“Çok sık diyemeyeceğim ama bazı internetten öğrendiğimiz, duyduğumuz şeyleri birbirimize de söylüyoruz. Bu gerçek mi? diye sorduğumuz paylaşımlar oluyor. Mesela aşının orucu bozup bozmadığı konusunu tartıştık baya aramızda internetten arkadaşlar bozmadığına dair fetvalar gösterdi durdu. Ama ben bozduğunu düşünüyorum. Krem sürmek konusunda da orucu bozup bozmadığını konuşmuştuk.” (İE1)

Aynı grupta olan yurttaki kalan bir katılımcımız ise yurttaki hocalardan öğrendiklerini arkadaşları ile paylaştığını şu sözleri ile ifade etti.

“Evet paylaşıyoruz. Birbirimizle dışarıdan öğrendiğimiz bilgileri de konuşuyoruz. Mesela ben yurttaki hocaların söylediklerini bizimkilere anlatıyorum. Bizimkilerin soruları varsa onları da yurttaki hocalara da soruyorum.” (İE2)

Bu grupta yer alan bir diğer katılımcımız ise sosyal medyada gördükleri bilgileri birbirlerine gösterdiklerini ve bunların birçoğunun yanlış olduğu kanısına vardıklarını şu sözleri ile dile getirdi.

“Sosyal medyada genellikle dini kötileyici şeyler karşımıza çıkıyor. Onları birbirimize gösteriyoruz. Onlar hakkında tartışıyoruz. Ama biz daha çok arkadaşlar ile aramızda bunun yanlış olduğunu sahte yayın yapmaya gittiğini söylüyoruz. Bizim bilmediğimiz olumsuz yapılan bir yayın varsa da bilenlere soruyoruz. Bu bizim arkadaşlar arasında büyük bir tartışma konusuna dönüşmüyor pek.” (İE3)

Aynı grupta yer alan bir diğer katılımcımız ise sohbet arasında konu geldikçe paylaştıklarını ve farklı görüşlere sahip olsalar da bunu tartışmaya dönüştürmeden saygı ile konuştuklarını şu sözleri ile dile getirdi.

“Öyle durup dururken dışarıdan öğrendiğim dini bir bilgiyi anlatmıyorum ama konusu geçtiğinde bahsettiklerim oluyor. Davranış bakımından açılıyor bu konular bazen. Mesela kızlar üçümüz bir arada iken ben kapalıyım. S... ve G... açık görüşlerimiz farklı. İbadetler, namaz kılma, tesettür konuları hakkında konuşuyoruz. Ama ben onlara saygı duyuyorum. Onlar bana saygı duyuyor. Ama illaki bir konuşma geçiyor. O öyle değil böyle olmalı diye. Bu konularda birbirimizden etkileniyor muyuz? O konuda da şunu söyleyebilirim. S... için bir şey söyleyemiyorum, Etkileniyor ya da etkilenmiyor diye. Ama G... kendi söylemişti. Benim tesettürümü beğendiğini bu dönemdeki diğer kapalılar gibi değil. Kapanırsa benim gibi kapanmak istediğini dile getirmişti. Zaten aileleri de öyle ikisinin de namazında niyazında kapalı insanlar. Aileleri de bu eksende olduğu için illaki etkilendiklerini düşünüyorum. Ben kendi isteğimle kapandığım için onlardan etkilendiğimi düşünmüyorum. Benim düşüncelerimin bu konuda tam olarak yerleştiğini düşünüyorum. Zaten onlar beni yanlışlayıcı bir ifadede bulunmuyorlar. Bana saygı duyuyorlar. Çocukluktan beri kapanmak istiyordum. Ortaokulun sonunda ailemle de konuşup kapanma kararı aldım. Herhangi birisi tesettürümü bırakmamı isterse bunda bir yanlış olduğunu düşünürüm.” (İK1)

Aynı grupta yer alan diğer katılımcımız ise özellikle sosyal medyadan gördüğü dini bilgileri arkadaşları ile paylaştığını şu sözleri ile ifade etti.

“Evet, paylaşıyorum arkadaşlarımla. Konu açıldıkça dışarıdan öğrendiğim özellikle sosyal medyadan gördüğüm ve ailemden duyduğum dini bilgileri arkadaşlarımla konuştuğum oluyor. Şu an aklıma gelen bir örnek yok.” (İK2)

Anadolu Lisesinde okuyan ilk grupta yer alan iki katılımcımız da aralarında din dersi dışında, dışarıdan öğrendikleri bilgileri paylaştıklarını dile getirdiler. Bu katılımcılarımızdan ilki aynı grupta yer alan fakat görüşme yapamadığımız bir arkadaşının ismini vererek din konusunu gündeme getirenin daha çok o olduğunu şu sözleri ile ifade etmiştir.

“Konuşuyoruz. Tabi gördükten sonra ben bunu arkadaşlarla konuşmalıyım diye beynime kazınıyorum. Ama sohbet arasında yeri geldiğinde konuşuyoruz. Çoğunlukla bu konular A... sayesinde açılıyor ama o aramızda olmadığında B... ile de gündeme geliyor.”(AE1)

Aynı grupta yer alan diğer katılımcımız ise bu soruya oldukça uzun cevaplar verdi. İnternette gördüğü haberler ile dini konularda kafa karışıklıkları yaşadığını bunu arkadaşları ile de paylaştığını dile getirdi. Bununla birlikte arkadaşları ile paylaştıkları arasında kafasını karıştıran, kabullenemediği şeyler olduğunda da annesine başvurduğunu söyledi. Din ile ilgili

bilgilerinin çoğunun annesinden kaynaklı olduğunu da ekledi. Ama arkadaşları ile iken annesinin öğrettiği dini bilgilere zıt bazı eylemlerde bulunduğunu da şu sözleri ile açıkladı.

“Ben internette bazı haberler görüyorum. İslamiyet’le ilgili haber yapanlar görüyorum. Bir keresinde diyanetin bir fetvasını görmüştüm. Size sormuştum. Sizde bu şekilde verilen bir dini bilginin bir parçasının değil, tamamının bir arada değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştiniz. Böyle radikal İslamcı haberler gördüğümde benim karşı çıktığım şeyler oluyor. Konuya da bağlı aslında. Sadece tepki gösteriyorum kendi içimde bir de en yakın arkadaşlarıma bahsediyorum. Onun dışında başka bir şey yapmıyorum. Kafamı karıştıran çok takıldığım, kabullenemediğim bir şey olursa onu genellikle anneme soruyorum. Çünkü annem dine yakın bir insan. Küçüklüğümde duaları falan da öğretti. Küçükken okula gitmeden önce annem geceleri yanıma gelir konuşarak tekrarlatarak bana duaları ezberletirdi. Arkadaşlarım bu şekilde yetişmemiş ama. Bu yüzden ben daha çok annemi kaynak olarak gördüm. Onda gördüğüm eleştirdiğim de şeyler oluyor tabi. Açıkçası arkadaşlarım ile annemden öğrendiğim şeylerden çok uzak olaylar gördüm. Mesela içki meselesi. Ben haram olduğunu biliyorum ama arkadaşlarımla içkili mekânlarda bulundum. Mekânlara da gittim. Ama ilk başta ben içmedim. Yalnızca yanlarında bulundum. Ama daha sonrasında bir merak oluştu. Denedim bazen de gidince içiyorum artık. Tek başıma olsam belki de merak uyandırmazdı. Ama arkadaşlarla birkaç kez gidip içmeyince oturunca sonra merak uyandırdı bende. Ama annemden haram olduğunu öğrendim. Az önceki soru da en son birlikte ibadeti dini etkinlikleri ortaokul da yaptım arkadaşlarımla. Sonra hiç böyle bir durum oluşmadı. Ama içkili ortamlara gitmeye başlamam ve denemem lisede oldu. Ortaokuldan sonra zaten herkesin hayatı değişti. Sosyal medyadan takip ettiğim arkadaşlarımda da bunu görüyorum. Ortaokulda iken bunlar bunu yapmaz dediğim insanlar yanlış buldukları şeyleri sosyal medyada paylaşır oldular. Beklemediğim insanlardan beklenmedik değişimler görmeye başladım. Açıkçası bu beni başta şaşırtmıştı ama. Toplumsal bir baskı var gençler arasında. İbadet edenin dinci olanın daha dışlandığı bir ortam var. Genellikle böyle oluyor. Bence bu etkili daha çok.” (AE2)

Anadolu Lisesinde okuyan ve görüşme sıramıza göre ikinci grupta yer alan katılımcılarımız ise aralarında ders dışında öğrendikleri dini bilgileri de tartıştıklarını söylediler. Bu konuda ise şu örnekleri verdiler.

“Bu Ramazan’da çok oluyordu. Şu orucu bozar mı? Mesela elim kanadı bozuldu mu? Kustum bozuldu mu? Ne kadar kusunca bozulur? Bunları çok konuşuyorduk onlara göre mesela. Birbirinize bu konularda bir şeyler öğrettiniz mi sence? Aslında çoğunu ailemizden ve diğer kanallardan öğreniyoruz. Birbirimizle paylaşıyoruz sadece.” (AK1)

“Evet, paylaşıyoruz genelde. Hocam sanırım eskiden Peygamberimizin yaptığı savaşları. Günümüz savaşları ile çok karşılaşıyorduk. Bu konu baya konuşulmuştu aramızda.”(AK2)

“Ha evet konuşuyoruz bunu. Mesela evde annem bana bunu deyip arkadaşlarıma anlattığım şeyler oluyor dini konular ile ilgili. Eğer saçma geliyorsa bir araştırmaya girişiyoruz. Aramızdaki herkes bu konudaki fikrini söylüyor. Ya da sosyal medyada gördüğümüz dini bir bilgiyi, olayı vs. Birbirimize atıp böyle bir şey var mı ya? Diye soruyoruz birbirimize. Aklıma geldi şimdi bir örnek geçen annemlerle mirastan erkeğin aldığı pay ile ilgili bir şey konuşmuştuk. Okula gelince bizim kızlarla da konuştuk bu konuyu. İnternette de araştırdık. Bu konunun bağlı olduğu bir sürü mesele varmış. Miras meselesi o kadar basit değilmiş yani.”(AK4)

“Evet paylaşıyorum. Hatta geçen hafta bir hadisi şerif hakkında bir şeyler söylemiştim. Onlar da beğenmişlerdi. Ailemden duymuştum.” (AK5)

Anadolu Lisesinde okuyan ve görüşme sırasına göre son grupta yer alan katılımcımız arkadaşları ile paylaştığını fakat grubundaki kız arkadaşları ile bu konuları çok fazla konuşmadıklarını söyledi. Bu konuda erkeklerin daha fazla paylaşımda bulunduklarını kızların dini konularda konuşmadıklarını şu sözleri ile iddia etti.

“Evet paylaşıyorum. Kızlarla genellikle konuşmuyorum. Dini konular kızların ilgisini çekmediği için onlarla bu konuları konuşmuyorum. Din olsun siyaset olsun. Bazen aramızda dini konularla ilgili tartışmalar oluyor ama kız arkadaşımın söyledikleri benim hayatımda pek bir şey değiştirmez. Benim kız arkadaşıma bazen bu konularda söylediğim şeyler oluyor ama o da bu konuda bir değişiklik göstermiyor. Ama ben bu konudaki fikirlerimi sert bir şekilde dile getirmiyorum. Anıl’la daha fazla dini konuları konuşuyoruz. Bu konularda benim eksiklikleri onun eksikliklerini ise ben tamamladığımı düşünüyorum. Bilmediğimiz bir şeyler olduğunda birbirimize söylüyoruz. Bence o beni değiştiriyor ben onu değiştiriyorum.” (AE3)

Anı grupta yer alan bir diğer katılımcımız ise konunun ilgi çekici oluşuna göre arkadaşları ile konuşabileceğini fakat sosyal medya da dini içerikli şeyler paylaşmadığını şu sözleri ile ifade etti.

“İlginçse paylaşırım, onların da ilgilerini çekiyorsa konuşuruz. Ritüeller ilgimi çok çeker, ama denemekten ziyade sadece merak eder araştırırım. Genelde sosyal medyadan gördüğüm bilgileri arkadaşlarım ile paylaşmam.” (AK12)

3.2.4.2. Arkadaşlarım ile Okul Dışından (aile, çevre, sosyal medya, internet, TV vs.) Öğrendiğim Dini Bilgileri Paylaşmam Diyenler

İmam hatip lisesinde okuyan ve diğer grupta yer alan katılımcılarımız ise arkadaş gruplarında din dersi dışında öğrendiği konuları aralarında konuşmadıklarını dile getirdiler.

“Sosyal medyada din ile ilgili videolar görüyorum ama arkadaşlarla pek paylaşmıyoruz. Siz deyince kötü hissettim şimdi çünkü biz arkadaşlarla ders dışında dini konuları birbirimizle konuşmuyoruz.” (İE4)

“Arkadaşların pek umurunda değil, o yüzden pek anlatmıyorum onlara dini konulardaki öğrendiğim bilgileri. Sosyal medyada gördüğüm dini videoları izlemiyorum. Arkadaşlara da göstermiyorum. Birbirimizi haramlar konusunda özellikle kızlarla yakın ilişkilere girme konusunda uyarıyoruz. Aslında daha da destekliyoruz. O kızla arkadaşımın arasını yapmaya çalışıyorum. O olmazsa kendime ayarlıyorum.” (İE5)

Anadolu Lisesinde görüşme sıramıza göre üçüncü grupta yer alan katılımcılarımız ise arkadaş grupları içerisinde dinle ilgili farklı kanallardan öğrendikleri bilgileri pek birbirleri ile paylaşmadıklarını şu sözler ile dile getirdiler.

“Tabi söylerim. Hristiyan arkadaşla açılıyor. Ama Müslüman arkadaşlarla pek açılmıyor. Oturup onlarla dinle ilgili dışarıdan öğrendiğimiz şeyleri uzun uzun konuşmuyoruz.”(AK3)

“Genellikle sosyal medyada gördüğüm ya da TV de gördüğüm dini bilgileri ailemle paylaşıyorum. İrem’le pek paylaşmıyorum.” (AK6)

“Yok. Çok tuhafıma gitmediği sürece atmam, evde konuşulan dini konuları da çok fazla Büşra ile paylaşmam.”(AK7)

“Hayır. Dinle alakalı şeyleri çok paylaşmıyorum.” (AK8)

Anadolu Lisesinde okuyan ve görüşme sıramıza göre son grupta yer alan katılımcımız sosyal medya da internette vs. dini bilgilerle çok fazla karşılaştığını ama bunu arkadaşları ile paylaşmayı tercih etmediğini şu sözleri ile dile getirdi.

“Çok karşıma çıkıyor. Hatta sosyal medyada benim karşıma ya şehitler, vatan, millet ile ilgili ya da dinle ilgili şeyler, dua falan çıkar. Sosyal medya da gördüğüm bu şeyleri arkadaşlarıma göndermiyorum. Kendim de paylaşmıyorum. Şey gözüyle bakıyorlar. Sanki ben ezikmişim. Dine çok takılı kalmışım gibi düşünüyorlar. Ha o gözle de baksınlar ben yine dinimden vazgeçecek değilim ama o arkadaş ortamında olmuyor. Çok kısıtlı arkadaşlarım var benim. Çevreye çok güvenmiyorum. Kısıtlı arkadaşlarım var o yüzden onlara dua falan

göndermiyorum. Ama anneme kuzenlerime falan gönderiyorum. Daha farklı bir çevrede olsaydım belki de dinini yaşayan arkadaşlarım olsaydı gönderirdim.” (AK9)

Aynı grupta yer alan bir diğer katılımcımız ise kendisinin paylaşmadığını ama grup arkadaşlarının onunla paylaştığı konular olduğunu şu sözleri ile ifade etti.

Hayır, evde konuşulan dini bir bilgiyi arkadaşlarımla çok konuşmam. Ama benim değil de arkadaşlarımın benimle paylaştığı sosyal medyadan gördüğü bilgiler oldu. Arkadaşlarım kendi bilgileri olmayan sosyal medyada gördükleri boş safsataları inanıp anlatıyorlar. Onun üzerine tartışıyoruz.”(AK10)

Aynı grupta yer alan diğer katılımcımız da kendisinin bu konuları konuşmayı tercih etmediğini fakat arkadaş grubunda ona soranlar olduğunu şu örnekle açıklamaya çalıştı.

“Çok gerekmediyse, konu oraya gelmediyse konuşmuyorum. Arkadaşım geçen şey yapmıştı, hava çok sıcaktı, tesettürlü bir arkadaşından Allah’ın onu serinlettiğini duymuştu. Bana da sordu. Evet, bende böyle hissettiğimi ona anlattım. Maske takmak örneğini benzetmiştim. Farz olduğu için nasıl maske takmak zorunluysa tesettür de bizim için gerekli olduğu zor olmadığını söylemiştim. Zorlukları ile beraber onu kabullenmenin daha önemli olduğunu konuşmuştum.” (AK11)

3.3. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Uyuma Davranışlarına Yönelik Bulgular

3.3.1. Ergenlik Döneminde İbadetlerin Ahlaki Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Bu bölümde, katılımcılara ibadetlerin ahlaki hayata, davranışlara yansımaları ve bu anlamda akranlarını değerlendirmeleri üzerine sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı ibadetlerin davranışlarına yansımaları gerektiğini ifade etmiştir. Akranlarını, arkadaş çevrelerini bu konuda değerlendirdiklerinde ise katılımcılarımızın çoğu ibadetlerini yapmaya çalışan arkadaşlarının güzel ahlak sahibi olduklarını ifade ettiler. Bazı katılımcılarımız ise akranlarının yaptığı ibadetlerin ahlaklarına fazla tesir etmediğini, yanlış davranışlar yapmaya devam ettiklerini söylediler. Bu arkadaşlarının onların üzerindeki tesiri konusunda da bazı katılımcılarımız görüş belirtirken, bazıları ise görüş belirtmediler. Yapılan analizler çerçevesinde ortaya çıkan tema başlıkları ise şu şekildedir:

3.3.1.1 İbadetlerin Akranlarının Ahlaki Hayatını Etkilediğini Söyleyenler

Katılımcılarımızın çoğu ibadetlerini yerine getirmeye çalışan arkadaşlarının güzel ahlak sahibi olduğunu ve ahlaki anlamda ibadetlerinin onlara olumlu katkıda bulunduğunu ifade ettiler.

Katılımcılarımızdan İE2, ibadetlerin insanların hayatlarını değiştirdiğini ve maddi, manevi hayatlarına katkılarda bulunduğunu söyledi. Arkadaşlarının da ibadetlerini yapmaya özen gösterdiğini ve bunun da onların hayatlarına olumlu katkılarının olduğunu şu sözleri ile açıkladı:

“İbadetler insanların hayatlarını değiştirir bence. Günde beş vakit namazını kılan birisi en azından abdestli gezmek zorundadır. Bu da onu temiz tutar. İnsanlara başta temizliği öğretir. Bu da ahlaki bir değişimdir. Sadece maddi temizliğini değil, manevi temizliğini de etkiler. Maneviyatını da etkiler. Haramlardan kaçınır. Sen grup arkadaşların içinde bunun geçerli olduğunu düşünüyor musun? Evet, bizim gruptaki arkadaşlar ahlaki anlamda da ibadetler anlamında da düzgün çocuklar yani bence ahlakları da ibadetleri ile güzelleşiyor. Başka tanıdıklarım da var ibadetlerini yerine getirmeyen ahlakları da çok düzgün değil. Haramlardan uzak durmuyorlar.”(İE2)

İmam hatip lisesinde okuyan ve aynı arkadaş grubunda olan bir diğer katılımcımız ise ibadetlerin ahlaka etkisini çok net bir dille ifade etmiş ve grup arkadaşlarının arasında ibadetlerini titizlikle yapanların olduğunu dile getirmiştir. Bu konunun onun arkadaş seçimlerinde de etkili olduğunu da sözlerine etkilemiştir. Bu arkadaşlarının ahlaki anlamda kazandığı olumlu özellikleri de tek tek şu sözleriyle sıralamıştır:

“Tabi ki yansıyor. İbadetler insanların hayatlarına, ahlaklarına yansır. Namaz önemli. Namaz kılmak insanların hayatlarını değiştirir. Peki, çevrendeki diğer arkadaş grupları ve kendi arkadaş grubun için bunu yorumlayabilir misin? Evet, bunu görüyorum. Bizim grupta birkaç arkadaş var. İbadetleri konusunda çok daha titiz olan. Titizlikle ibadetlerini yerine getiren. Onlar ahlaki anlamda da çok dikkatlıler. Küfür söylememeye, insanlara faydalı olmaya dikkat ediyorlar. Çok da merhametliler aslında. İbadetlerine dikkat etmeyen onları yapmayan ya da ara sıra yapan arkadaşlar kötülöklere daha kolay yönelebiliyorlar. Bu zararlı alışkanlıklar için de geçerli oluyor. Aslında arkadaş grubumu seçmemde, onlarla beraber hareket etmemde bunun da etkisi oldu diyebilirim. Mesela bizimkiler birbirine karşı çok dikkatlıler. Birbirleri ile konuşurken daha saygılılar.”(İE3)

İbadetlerin bireyin ahlaki hayatına etkisinin oldukça fazla olduğunu dile getiren bir diğer katılımcımız ise, bu konuyu arkadaşları üzerinden değil, kendi hayatı üzerindeki değişikliklerini anlatarak şu şekilde cevaplamıştır:

“Bence yansıyor. En ufak şey bile yansıyor. Ben Kur'an-ı Kerim okuduğum zaman sakinleşiyorum. Sinirliyse bile sinirim gidiyor yokmuş gibi oluyor. Abdest alıp namaz kaldığım zamanlarda her şey yoluna girecekmiş gibi hissediyorum. Çok yansıdığını düşünüyorum

açıkçası ben. Açıkçası ibadetler anlamı kavranarak şuurlu bir biçimde yapıldığı zaman insan konuşmasına, hal ve hareketlerine, davranışlarına dikkat eder. Dinine uygun davranır.”(İK1)

İbadetlerin ahlaki hayata mutlaka yansıdığını ve ibadetlerini çok dikkatle yapan bir arkadaşının da olduğunu dile getiren katılımcımız, ibadet etmenin arkadaşına merhamet ve dürüstlük gibi önemli özellikleri kazandırdığını dile getirmiştir. Sözlerinde arkadaşları arasında da bir karşılaştırmaya şu şekilde yer vermiştir:

“Tabi ki ibadetlerin ahlaki hayata etkisi olduğunu düşünüyorum. Bunu bence her yerde de görüp deneyimliyoruz. Arkadaşlarımız arasında da ailemiz de de görüyoruz. Arkadaşların arasında ibadetlerini yapmaya dikkat eden birisi var mı? Evet var. Onun ahlakına, davranışlarına etki ediyor mu sence? Bizim dörtlü grup arasında A... öyle. Biz kızıyoruz ona ama insanlara karşı çok merhametlidir. Ahlaki anlamda hassastır yani. Diğer ibadetlerini yapan arkadaşlarım için de öyle ahlaklarını da güzelleştiriyorlar bence. İbadetlerini yapan kişi genel olarak yalan söylemekten, haram yemekten sakınır. A... 'e güvenirim ben. Her şeyimi paramı, cüzdanımı ona bırakırım. Doğruyu söylediğine de emin olurum. Yalan söylediğini düşünmem. Diğer arkadaşlarımla da çok yakınım. Onlarla kafamız da daha uyuyor. Ama onların yalan söyleyeceğini düşünürüm.” (AE1)

Katılımcılarımızdan AK2 öncelikle ibadetlerin bireyin hayatını bir düzene koyduğunu belirtmiştir. Daha sonra yakın bir arkadaşının titizlikle ibadetlerini yerine getirmeye çalıştığını ve onun güzel ahlaka sahip olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bu arkadaşının ibadetlerini yalnızca kendisinin yapmakla kalmadığını bu konuda da arkadaşlarını teşvik edici olduğunu ve arkadaş grubundaki tüm arkadaşlarının ibadetlerini yapan insanlar olsaydı, onun da bu konuda onlara uyacağını da sözlerinde şu şekilde açıklamıştır:

“Bence yansıyor. Sadece ibadetler değil ama bir şeyi düzenli yapmak insanın hayatını etkiler. Namaz kılmak mesela günlük bir düzenleme gibi. Bir tane arkadaşım var Emre, o ibadetlerini yapmaya çok dikkat ediyor. Namazlarını kaçırmamaya dikkat ediyor. Hem kendisi yapıyor. Hem de diğerlerini de beraber gidelim diye teşvik etmeye çalışıyor. Ahlakı da güzel aramızda hep onu örnek gösteririz. Tüm arkadaşların namaz kılıyor düzenli olarak ibadet ediyor olsaydı sen de daha düzenli olarak yapar mıydın? Evet yapardım. Çünkü kendimi dışta kalmış gibi hissederdim. Onlardan aykırı, dışlanmış gibi. Beraber yaparlardı, namaza giderlerdi vs. Ben biraz dışta kalırdım. Yani kendimi onlardan soyutlardım. Arkadaşlığımız da kötü etkilenirdi. Onlar daha çok birlikte oldukları için daha yakın olurdu. Ben ise onlardan ayrı olmamak için dâhil olurdum bence yani. Gerçekten onları arkadaşım olarak görüyorsam seviyorsam tabi ki. Şimdi ki arkadaşlarım için dâhil olabileceğimi söyleyebilirim.”(AK2)

İbadetlerin ahlaki hayata ve davranışlara yansıdığını dile getiren bir diğer katılımcımız ise arkadaş grubunda ibadetlerini yapmaya çalışan bir arkadaşının olduğunu söylemiş ve onun diğer arkadaşlarına göre daha ağırbaşlı ve mantıklı bir kişi olduğunu şu sözleri ile anlatmıştır:

“Yansımali bence. Yansiyordur da. Bizim gözlemlemediğimiz de vardır. Arkadaşların arasında ibadetlerini düzenli ve tam yapan birisi var mı? Bir düşüneyim. Evet, var bir kişi o dikkat ediyor. Bizden daha iyi bu konuda. Peki, onun ahlaki anlamda diğer arkadaşlarından farkı var mı? Daha olgun bence. Saçma sapan hareketler yapmıyor. Daha ağırbaşlı, daha düzgün hareket ediyor. Onun bakış açısı da farklı. Aramızda olayları daha mantıklı değerlendiren birisi oluyor hep.” (AK3)

Arkadaş grubu içerisinde tam olarak ibadetlerini yerine getiren birisi olmasa da diğer gruptakilere göre ibadetler konusunda dikkatli olan bir arkadaşının olduğunu dile getiren katılımcımız bu arkadaşının diğerlerinden daha olgun davrandığını da şu şekilde söylemiştir:

“Yansır herhalde. Aranızda ibadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşınız var mı? Ahlakını nasıl değerlendirirsin? Bizim arkadaş grubunda tam olarak yapmaya çalışan birisi yok gibi. Ama sınıfta diğer arkadaş gruplarında İrem var. Bizim grupta da tam olmasa da E... yapmaya çalışır sanki. Bu ikisi arasında daha yakın olduğum için E....'ı değerlendirebilirim. E... ahlaki konularda daha dikkatli bizlere göre. İnsanlarla ilişkiler konusunda daha dikkatli. Daha olgun davranıyor diyebilirim.” (AK4)

Katılımcılarımızdan biri ise ibadetlerini yerine getiren kişilerin daha kontrollü, kötülüklerden uzak duran ve daha olgun bir kişiye dönüştüğünü şu sözlerle anlatmaya çalışmıştır:

“İnsan davranışlarını ona göre daha kontrollü yapar bence. Ahlakını da güzelleştirmeye çalışır. En azından Allah'tan korktuğu için kötülüklerden uzak durur diye düşünüyorum. İbadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşın var mı? Ahlakını nasıl değerlendirirsin? Burada İ...’i söyleyebilirim belki. Onun da eksikleri var tabi ki. Ama diğerlerine göre daha dini konulara yatkın, daha dindar diyebilirim. Ahlakı da düzgün tabi. Daha olgun davranıyor insan ilişkilerinde. Günah sayılacak bir şeyi kimseye karşı yapmamaya dikkat eder yani.” (AK6)

Arkadaş grubunda, çevresinde ibadet eden kimsenin bulunmadığını söyleyen bir katılımcımız ise ibadet eden kişinin ahlaki bir olgunluk kazanacağı şeklinde görüş belirtmiştir:

“Yansır. İbadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşın var mı? Ahlakını nasıl değerlendirirsin? Bizim arkadaşlar arasında yok öyle birisi bildiğim. Çevrenden yola çıkarak yorumlasan bu soruyu? Oruç değil de beş vakit namaz için konuşabilirim belki. Görüşleri çok

şey oluyor. Kendi dinini benimsediği için. Ahlaksız davranışlara çok da yanaşmıyor yani. Ahlaki bir olgunluk geliştiriyor diyebilirim galiba.” (AE3)

Katılımcılarımızdan AK9, ibadetlerin ahlaki davranışlara etki edeceğini net bir şekilde dile getirmiştir. Bununla birlikte bu konuda yaşadığı bir anıyı da paylaşmıştır. Arkadaşının onunla ettiği bir sohbet ve ondan etkilenmesi üzerine ibadet etmeye başladığını, arkadaşına namaz kılmayı öğrettiğini, bunun onu çok mutlu ettiğini dile getirmiştir. Arkadaşlarının dini terimlerin bazılarını kullanırken tepkili olduğunu bu durumun onu kızdırdığını da sözlerinde şu şekilde anlatmaya çalışmıştır:

“Bence yansır, çünkü bir insan hani ahlakıyla hem temizlik konusundan olsun, hem de davranış şeklinden olsun ben yansıyacağını düşünüyorum. Bir insan dinin kurallarına uyuyorsa ahlak içinde kendisi düzgündür yani. Beş vakit namazını kılıyorsun, küfür etmiyorsun. İnsanlara mesela kadınlara karşı davranışın değişiyor. E ben kesinlikle dinin sosyal hayata etkisi olduğunu düşünüyorum. Peki, arkadaşların arasında dinini yaşamaya çalışan birisi var mı? Bir arkadaşım vardı. 9. sınıfta ama o şimdi Bağlıca Anadolu Lisesine gitti. O mesela şey yapıyordu onunla konuşuyorduk. Durduk yere şey yazdı bana ben dedi cehenneme gideceğimizi düşünüyorum çünkü ibadetlerimizi düzgün yapmıyoruz. Ben de ona anlattım. Yapmaya çalışmalıyız dedim. Gayret etmeliyiz dedim fırsatımız varken. Kendi başına video ile namaz kılmaya çalışmış. Çok hoşuma gitti. Aslında hiç ailevi yapısında da öyle bir kıza benzemiyordu. Ailesinden dolayı düşünüyordum ben ama kendi başına namaz kılmaya falan başladı mutlu oldum. Kendi araştırmış zaten ben mutlu oldum. Ailesinden öğrenememiş yani. Ben de aslında ona yardımcı oldum. Rekâtları, nerede, ne okunacağını falan anlattım o da zaten kendi de araştırmış. İslam dini ile ilgili videolar falan izliyordu ve korkusu şeydendi. Bu dünyevilik yaşamdan biraz daha sıyrılıp aslında Allah’ı ibadet etmek falan gerekiyor diye de. Ben mesela inşallah kelimesinin İnş. diye yazılmasına kısaltılmasına sinir oluyorum. Uyardıklarım da falan düzelttiler. İnşallah yerine umarım kullananlar var. Şey diyorlar ben inanmadığım için umarım kelimesini kullanıyorum falan diyor. Öyle işte ama ben arkadaşım için mutlu olmuştum.” (AK9)

İbadetlerin ahlaki hayata ve davranışlara etki ettiğini belirten diğer katılımcılarımız ise ibadetlerin bireye kazandırdıklarını şu şekilde sıralamış ve sözlerinde arkadaşlarını da bu özellikleri ile değerlendirmişlerdir:

“İbadetler elbette ki gündelik hayatımıza yansıyor. Çünkü onu bilerek, O’na inanarak hareket ediyoruz. Mesela yanlış yapacaksak direkt aklımıza o geliyor. Bu bizi engelliyor. Aranızda ibadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşınız var mı? Ahlakını

nasıl değerlendirirsin? Var. Fazlasıyla yansıyor. Ahlaklarını da güzelleştiriyor. Davranışlarını da değiştiriyor bence.” (AK10)

“Öncelikle ibadetler ahlaki hayata yansımıyorsa, ibadetlerimizde bir sıkıntı vardır bence. Çünkü ibadetlerimiz günlük hayatımızda çok önemli bizim için. Namaz kılmak mesela, namaz kıldığımız yerde, zamanda kalmaması lazım sadece. Namazın ahlakı diye bir şey var. Dürüst davranacaksın, hak yemeyeceksin, kalp kırmayacaksın. Yani ben elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum. Aranızda ibadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşınız var mı? Ahlakını nasıl değerlendirirsin?

Öyle birisi yok maalesef arkadaşlarım arasında.” (AK11)

“Yansır hocam. Peki, arkadaşların arasında senin gözünde bu ibadetleri tam yapan birisi var mı? Yani tamı tamına herkesin yaptığını düşünmüyorum açıkçası. Mükemmel kimse yok tabi ama ibadetlerini yapan gözlemlediğin kimse yok mu? Evet. N...’nın yaptığını düşünüyorum. N... çok daha dikkatli bizlere göre. Onun ahlaki hayatına yansıdığını düşünüyor musun? Düşünüyorum evet çok masum ve saf birisi evet ve bununda yansıdığını düşünüyorum. »(AK12)

3.3.1.2. İbadetlerin Akranlarının Ahlaki Hayatını Etkilemediğini Söyleyenler

Katılımcılarımızın bir kısmı ise ibadetlerin ahlaki hayata yansması gerektiğini ifade etmekle birlikte çevrelerinde bu durum ile ilgili olumsuz örneklerin yoğun olduğunu anlatmışlardır. Günümüzde ibadetlerin insanların hayatlarına çeşitli nedenlerden dolayı etki etmediğini dile getirmişlerdir. Özellikle katılımcılarımız, gençlerin bu konuda birbirlerine uyduğunu ve davranışlarını bu şekilde şekillendirdiklerini de açıklamalarında dile geçirmişlerdir.

Bu konuda görüş belirten katılımcılarımızdan ilki, öncelikle ibadetlerin ahlakı güzelleştirmesi gerektiğini söylemiştir. Daha sonra günümüzde gençler arasında bu durumun bu şekilde gerçekleşmediğini ve arkadaşlık konusunda da kötü davranışlar yapan kişilerin yavaş yavaş birbirine benzediğini şu sözler ile dile getirmiştir:

“İbadetlerin ahlakı güzelleştirdiğini düşünüyorum. Namaz kılan birinden küfür bekleyemezsin. Zaten kendisine yakıştırmaz. Sen bugün arkadaş çevrende bu durumu nasıl gözlemliyorsun? Genellikle bugün bu konuya çok dikkat edilmiyor ama olması gereken bu. Mesela dini bilgileri tam olan birisi kendisine zarar vermemesi gerektiğini bilir. Kötü alışkanlıkları olsun, başka şeyleri olsun. Kendisine zarar verdikten sonra çevresindekilere de

zarar vermeye başlar. Bu konuda da birbirlerini etkilerler. Bu kötü davranışlar arkadaşlıkları da etkiliyor bir zaman sonra birbirlerine benzemeye başlıyorlar.” (İE1)

Katılımcılarımızdan İK2 ise ibadetlerin ahlaki hayatlara yansıyacağını ama bugün Müslüman toplumlarda çoğunlukla ahlaki zayıflıklardan bahsedildiğini ona göre bunun nedeninin ise ibadetlerin aksatılması ve bilinçli bir şekilde yapılmaması olduğunu sözlerinde açıklamaya çalışmıştır. Bu konudaki yaptığı genellemelerin kendi arkadaşlarını da kapsadığını dile getirmiştir.

“Yansır bence. Ama bugün Müslüman toplumlar arasında ahlaki zayıflıklardan bahsediyoruz. Bunun nedeni de ibadetlerini de düzenli olarak yapmamaları bence. Çünkü bugün Müslümanlar ibadetlerini de aksatıyor ya da yapmıyor. Aslında çevremizde ibadetlerini bilinçli bir şekilde yapan bazı kişilere dikkat ettiğimizde onlar ahlaki anlamda daha düzgün bireyler. Ama benim arkadaşlarım için de akranlarım içinde çoğunluk ibadetlerini yapmıyor ya da bilincinde değil.” (İK2)

İbadetlerini yapan ama ahlaki anlamda olumsuz bir hayat yaşayan birçok örnekle karşılaştığını dile getiren bir diğer katılımcımız ise grup içerisindeki bir arkadaşını bu konuda eleştirmiş ve konuyu onun üzerinden şu açıklamaları ile anlatmıştır:

“Valla ben çok fazla namaz kılan ama aynı zamanda çok kötü biri olan insanlar da gördüm. Ama hiç namaz kılmayıp onlardan kat kat daha iyi olan insanlar da gördüm. Bence ibadet daha çok bir görev gibi düşünülüyor. Ahlakten bağımsız olarak görevimi yapıp yerine getireyim anlayışındalar. Arkadaşlarım arasında ibadetlerine dikkat eden birisi olarak A...’ı söyleyebilirim. Ahlaki anlamda da dikkatli ama. A...’ın da çok yanlış yaptığı işler oluyor. A...’ın hayatına en büyük etkiyi kaldığı yurt etmiş. Ailesinden de bahsetti bana. Ailesi de kendisine karşı abartılı olduğunu dile getirmişler. Bazı konuları abarttığını onlar da dile getirmişler yani. A... bize bildiklerini yurtda öğrendiklerini söylüyor. Bazılarına karşı çıkıyorum ben ama. Bazen de doğru söylediğini kabul ediyorum. Kendi ile çeliştiği zamanlar da oluyor. Kul hakkına asla girmem falan diyor. Büyük laflar ediyor. Ama daha sonrasında para karşılığında ödev yapıyor. Kendisine söylediğim zaman ne alakası var ben ticaret yapıyorum, paramı kazanıyorum diyor.” (AE2)

İbadetlerin ahlaki hayata ve davranışlara yansımalarının kişiden kişiye değişebileceğini söyleyen bir katılımcımız ise kötü huylu birisini ibadetlerinin değiştiremeyeceğini ve ibadet eden bir arkadaşının da ahlaki anlamda çok da dikkat etmediğini şu sözler ile anlatmıştır:

“Kişiden kişiye değişir bence. Mizacı huyları ile de ilgili bence. Kötü huylu ise zor değiştirir bence kendisini. Aranızda ibadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşınız var

mi? Ahlakını nasıl değerlendirirsin? Namazlarını kılmaya çalışan bir arkadaşım var. Diğer ibadetlerini pek bilmesem de. Ama ahlakına pek bir etki etmiyor bence. Dediğim gibi kişiden kişiye değişir bu durum. Çok kötü bir insan değil tabi ki. Ama öyle ahlaki konularda da çok dikkatli de değil yani.”(AK5)

Ahlakın yalnızca ibadetle ilgili olmadığını ve çevresinde ibadetlerini yerine getiren insanların her zaman ahlaklı olmadıklarını gözlemlediğini söyleyen bir katılımcımız, bunun nedenini ise sözlerinde şu şekilde açıklamıştır:

“Ben şöyle düşünüyorum ahlak sadece ibadetlerle alakalı bir konu değil, yani bazı tanıdığım kişiler, akrabalarından falan da ibadetlerini ne kadar yerine getirse de kişilikleri asla değişmiyor. Kötülük yapacaksa yapmaya çok güzel devam ediyor. Bir ayette “Namaz kötülüklerden alıkoyar.” diye anlatılıyor. Diğer ibadetler de bu şekilde ayetlerde açıklanıyor. Sence az önce de dediğin gibi insanlar neden kötülüklerden uzaklaşmıyor? Bence gönülden yapmamak etkiliyor bu durumu. Kalpten yapılmadığı için bu durum ortaya çıkıyor. İbadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşın var mı? Ahlakını nasıl değerlendirirsin? Bildiğim kadarıyla yok. Çevremde ibadetlerini yapan ailemde, akrabalarda var ama arkadaşlarım arasında yok. “ (AK7)

3.2.1.3. İbadetlerin Akranlarının Ahlaki Hayatına Etkisine Olumlu/Olumsuz Katkılarının Olduğunu Söyleyenler

Bu tema altında ise ibadet eden arkadaşlarının davranış değişiklikleri konusunda net bir görüş ifade edemeyen katılımcıların deneyimleri derlenmiştir. İbadetlerin ahlaki hayata yansımaları gerektiğini ifade etmekle birlikte arkadaşları ve yakın çevreleri konusunda bu söyleme uygun çok fazla şey olmadığını da dile getirmişlerdir. Aslında katılımcılarımızın bu konuda karşılaştıkları örnekler konusunda eleştirilerde de bulundukları da görülmüştür. Arkadaşlarından, ailesinden ve çevreden gördüğü örnekler üzerine eleştiriler yaparak sorumuzu cevaplandıran bir katılımcımızın sözleri şu şekildedir:

“Kesinlikle yansır. Babamdan örnek verebilirim. Babam namazlarını kılar ibadetlerini yapmaya dikkat eder. Ben ondan yalan duymadım. Ama ibadetlerini yapıp kötü işler yapan insanlar da oluyor. Ateistin de iyisi kötüsü oluyor. Bence iyi ve kötü insanlar var. İbadetler bilinçli yapıldığında illa ki insanları iyilik yapmaya yöneltir. Ama insanların içinde kötülük varsa kötülük yapmaya devam eder. Yurt dışında da yabancılar bizi hep kötülüklerimizle tanıyorlar Müslümanlar olarak. Onlar Müslüman değiller ama ahlaki konular da bizden daha iyiler. Bu bizim ekonomik koşullarımızla da ilgili olabilir. Birde çok dindar olarak tanıdığımız bildiğimiz insanların davranışları bana biraz itici geliyor. O takkeli, sarıklı amcaların

davranışları biraz değişik oluyor. Yanlış anlamayın sizin için söylemiyorum dindar kadınlar değil de erkekler daha çok böyle oluyor. Aslında görünüşleri değil de davranışları biraz itici. Örnek vereyim mi? Mesela takkeli, cübbeli bir amca bizi gördü. S...’ yı biliyorsunuz bizim sınıftaki onunla da konuşmuştunuz. Amca onu görünce kızım bu ne hal açık seçik giyinmişsin diye azarladı. Bu çok itici bir hareketti. Kimse kimseye karışmak zorunda değil bu hareketler bence gençlerin hiç hoşuna gitmiyor. Söyledikleri doğru olsa da gençleri daha uzaklaştırıyor bence.” (İE4)

İbadetlerin ahlaki hayata yansması konusunda genel olarak çevresini değerlendiren bir başka katılımcımız ise bu konuda net bir görüş ifade etmemiş ve öncelikle ibadetlerini yapan kişilerde olumlu değişimlerin olacağını söylemiş daha sonra ise bu kişilerin yanlışlar da yapabileceğini şu sözleri ile dile getirmiştir:

“Bence yansıyordur yani. Adam beş vakit namazını kılıyor, orucunu tutuyor, zekâtını veriyorsa her şeyini yapıyorsa haramdan da uzak durur bence. Yalan az söyler. Bence yalan söylemeyen insan yoktur. Mecbur kalmadıkça hırsızlık yapmaz. İnsandır sonuçta kul hakkına da girebilir. İbadetlerini yapsa da ahlaki anlamda yanlışlar yapabilir. İnsandır sonuçta. Sadece ibadetlerini yapması ahlaki anlamda yanlışlarını azaltabilir.” (İE5)

İbadetlerin insanın ahlaki hayatına etkisi konusunda net bir açıklama yapmayan bir diğer katılımcımız ise önce etkilediğine dair genel bir değerlendirme yapmış ve bugün insanları olumlu yönde etkilemediğini de nedeniyle şu sözleriyle açıklamaya çalışmıştır. Kendi grup arkadaşlarını ise bu konuda değerlendirmemiştir:

“İbadetler tabi ki de insanı etkiliyor. Mesela namaz kılıyorsun, oruç tutuyorsun Allah’ın yanında olduğunu hissediyorsun. Kötülüklerle meşgul olmuyorsun. Zamanını da iyi değerlendirmiş oluyorsun. Bugün namaz kılıp, oruç tutan insanlar var. Kötülükte yapıyorlar. Ben onların namazı da, Kur’an’ı da, oruç tutmayı da anlamadığını düşünüyorum. Doğru bir şekilde anlayarak bilinçli yapsalar bu şekilde olmazlar diye düşünüyorum.” (AK1)

İbadetlerin bazı insanların ahlakına etki ederken, bazılarının ise hayatlarında pek etki bırakmadığını dile getiren katılımcımız, bu konuda olumlu bir örnek olarak arkadaşını ahlaki özellikleri ile birlikte anlatmıştır. Ama çevresinde gördüğü diğer ibadet eden insanların pek ahlaklı olmadığını nedeninin ise ihlaslı davranmamaları olduğunu şu sözler ile dile getirmiştir:

“Yansıyordur. İbadetlerini yapmaya özen gösteren bir arkadaşın var mı? Ahlakını nasıl değerlendirirsin? Vardır herhalde. Yapıyorlardır. Mesela K... tam otuz gün oruç tutmaya çalışıyor. Ondan etkilendiğim zamanlar oluyor. Ben tam onun gibi ful tutamıyorum da. Hani daha güzel, daha iyi olduğunu düşünüyorum. Daha da olgunlaştırıyor büyük ihtimalle. K...

sabırlıdır da. Ahlakî anlamda genellikle iyi bir insan ama tüm ibadetlerini de yapmıyor yani. Şu an ki çevrem için konuşursam ibadetlerini genel olarak yapan insanlar o kadar da ahlaklı değil. Peki, bunun nedeni ne olabilir sence? İçtenlikle yapılmadığı için olabilir. Zorunlu olduğu için yapıyor insanlar. Günümüzde çıkan haberleri de görüyoruz. Müslüman bir ülkede yaşıyoruz sonuçta çoğu Müslüman yani. Davranışlarındaki bozukluk zorunluluktan, içtenlikle yapmadıkları için olabilir. İhlaslı olmadıkları için bu kavramı öğretmiştiniz.”(AK8)

3.3.2. Akranların Zıt Fikirlerle Karşı Tutumları

Bu bölüm analizini, “Arkadaşınız sizin benimsemiş olduğunuz dini bir bilgiye karşıt bir fikir belirtirse bu konudaki tutumunuz nasıl olur?” sorusu üzerine aldığımız cevaplara göre yaptık. Öğrencilerin bir kısmı belli temalar üzerine yoğunlaşan cevaplar verirken, genelin dışında bambaşka deneyimlerini de bizlere aktaranlar oldu. Yapılan analizler çerçevesinde oluşan tema başlıkları şu şekildedir:

3.3.2.1. Anlayışla Karşılayanlar

Katılımcılarımızın büyük çoğunluğu, arkadaşlarının din konusundaki karşıt fikirlerini anlayışla karşılayacağını, fikirlerine saygı duyacağını söylemiştir. Bu konularda aralarında tartışmaya gitmeden birbirlerine saygı duyarak, anlayışla sorunların çözüldüğünü ya da konunun görmezden gelinerek kapatıldığını belirtmiştir. Birbirlerinin düşüncelerini değiştirmek yerine birbirlerini anlayışla karşılamayı seçtiklerini böyle olmadığı takdirde arkadaşlıklarının bitebileceğini savunmuşlardır.

Katılımcılarımızdan İE3, arkadaşının doğru bildiğine inandığı bir şeye ona karışmayacağını ve tartışmaya dönüştürmeden herkesin kendi bildiği gibi yapması gerektiğini, onun farklı fikrini anlayışla karşılayacağını şu sözleri ile ifade etmiştir.

“Olursa tutumum, onun doğru bildiği bir şeye bir şey diyemem. Ben kendi doğrumu yapmaya da devam ederim. Ona da kızmam. Kapatırım konuyu. Herkes bildiği gibi yapar yani. Aslında arkadaş grubunda dini bu konular zıtlaşarak konuşulmaz bence. Bir yerde kapatalım bu konuyu denilir. Siyasetle ilgili konular da bence öyle. Farklı görüşlerimiz var ama saygı duymamız lazım. O yüzden bir yerde konuyu kapatıyoruz. Uzatma olmuyor yani bizde.”(İE3)

Aynı arkadaş grubunda olan ve İmam Hatip Lisesinde okuyan İK2 ise bu konuda saygı duyacağını belirtmekle birlikte konu ile ilgili daha fazla açıklama yapmıştır. Konunun uyma davranışı kısmına değinmiştir. Anlayış göstereceğini belirtmekle birlikte, karşı tarafın tepkilerine göre arkadaşlığına sınırlar da koyabileceğini dile getirmiştir. Burada kendisinin

yanlış olarak bildiği bir şeyi arkadaşlarının yaptığı ama onları bu konuda uyarmadığını da şu örnekler üzerinden anlatmıştır.

“Öncelikle düşüncesine saygı duyarım. Ama doğru olup olmadığını tartışırım. Sonra da o zıtlar karşı gelirse ters tepki verirse artık muhatap olmam. Doğrusunu söylemeye çalışırım. Anlamasını sağlarım. Örnek verebileceğin bir konu var mı? Oldu mu böyle bir şey daha önce aranızda? Olmadı herhalde. Aklıma bir örnek gelmiyor yani. Siz bir konu örnek verirsiniz belki o konuya dair farklı düşüncelerimizle ilgili örnek verebilirim. Mesela arkadaşlarından birisi geldi sana C... diyelim. Z...da olur. Çok güzel bir dille, tesettürü anlattı. Sana da artık zamanı geldi. Kapanman gerek şeklinde anlattı. Ona karşı tepkin nasıl olurdu? Öncelikle kapanıp kapanmamam onu ilgilendirmes diye düşünüyorum. Kapanmak isteseydim yani kapanırdım dimi. Öyle yani. Peki, başka bir örnek verelim. Diyelim ki ibadetlerimiz olsun. Namazımızı kılmıyoruz diyelim. Arkadaşlarından birisi de seni çekti kenara konuştu. Namazı anlattı. Beraber namaza gidelim dedi. Bu konuda tutumun ne olurdu? Giderdim herhalde. Ne olacak ki başka. Arkadaş ortamında namazın etkisi bence yoğun oluyor. Beraber kılmaya gidiyorsak daha dikkatle kılıyoruz. Ama beraber sohbete muhabbete dalyorsak kimse uyarmıyorsa beraber namazı kaçırıyoruz. Bu söylediğin etkilenmeler ya da birbirine uymalar (uyma davranışları) başka konular için geçerli değil mi? Mesela. Gittiğiniz ortamlar, yediğiniz, içtiğiniz şeyler, konuşmalarınız belki giydikleriniz, düşünceleriniz her şey olabilir. Benim dışarıdaki arkadaş ortamında alkol alan insanlar var. Ama ben onların yanında hiç alkole yönelmedim. Çünkü doğru olmadığını biliyorum. Kendimden de eminim. İçmeyeceğimi de bildiğim için sorun olmadı. - Sen bunun yanlış olduğunu bildiğini söyledin, bunu onlara anlatıyor musun? - Hayır anlatmıyorum. Anlatmam daha doğru olurdu belki ama. Bazen geçiyor kısaca aslında. Ama zorlamamak lazım bence onlar da biliyor çünkü.” (İK2)

Anadolu lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise, arkadaşının da kendisinin de yanlış biliyor olabileceğini bu yüzden tartışmanın yersiz olacağını dile getirdi. Bununla birlikte ona kızmayacağını orada onun suçlu olmadığını bu bilgiyi ona öğretenlerin suçlu olduğunu söyledi. Bir arkadaşı ile böyle olaylar yaşadığını birbirlerine tepki göstermediklerini ama onun bu tavrının onu üzdüğünü şu sözleri ile dile getirmiştir:

“Ben derim ki ben ailemden böyle öğrendim ama yine de istersen araştıralım derim. Ben de yanlış biliyor olabilirim, ailemde yanlış biliyor olabilir. Onlara da söylerim sizin de yanlış olabilir diye. Benim yanlışımı görüp beni uyaran arkadaşıma da kızmam yani. Ama doğrusunu öğrenmeye çalışırım. Benim ki yanlışsa o zaman ben ona uymalıyım. Ama onun fikri yanlış ise ona anlatmaya çalışırım. İkiniz de fikrinin doğruluğu konusunda eminseniz, ısrar ederseniz ne olur? O zaman bence bizim hatamız değil de bize öğretenler hatası yüzünden

böyle bir durum oluşmuştur. Ailelerimizin bize öğretmesinde bir sıkıntı vardır diyebilirim. Onun hatası olmadığı için yine ona kızmam. Diyelim ki inanmayan bir arkadaşın var, o senin dininle ilgili kötü şeyler söylüyor. O zaman tavrın nasıl olurdu? Evet var. Adı da N... Biz onunla konuşmalarımızda o kendi görüşünü söylüyor. Ben kendi görüşümü söylüyorum. Kavga etmiyoruz. Etkilenmiyoruz birbirimizden de. Benim dini bir değerime hakaret ettiğinde etkileniyorum. Üzüliyorum ama ona da bir şey söylemiyorum. Sonunda onun görüşü o yani. Öbür dünya da o cezasını çekecek. Ona da söylüyorum bunu ama o takmıyor yani. O kesin emin olduğu için kendince üzülüyor etkilenmiyor. Ama ben benim dinime söyleyince üzülüyorum.”(AK1)

Katılımcılarımızın bir kısmı kendi bildiğine karşıt bir fikir de olsa da araştıracağını ve daha sonra buna göre bilgiyi kabul edebileceğini ya da arkadaşına doğrusunu anlatacağını dile getirmiştir. Bununla birlikte arkadaşlarını anlayışla karşılayıp, kızmayacaklarını da eklemiştirler. İmam hatip lisesinde okuyan görüşme sıramıza göre ilk grupta yer alan bir katılımcımız, daha önce arkadaşları ile böyle bir zıtlık yaşamadıklarını ama böyle bir durum olduğu takdirde önce onun bilgisini dinleyip öğrenmeye çalışacağını, doğruluğunu araştıracağını bu durumu anlayışla karşılayacağını şu sözler ile dile getirmiştir:

“Önce onun bildiği doğrusunu göstermesini, anlatmasını isterim. Eğer onun doğrusu gerçekse yani gerçekten doğruysa. Ee tabi araştırım sonra buna göre karar veririm. Hocalarıma sorarım internetten araştırım. Doğruysa kabul ederim niye kabul etmeyim ki. Yanlış yapıyorsa benim bildiğim doğruysa onu düzeltmeye çalışırım. Daha önce aramızda hiç böyle bir olay yaşanmadı bu konularda hiç zıtlık olmadık yani.”(İE1)

O bilgiyi araştıracaklarını söyleyen bir diğer katılımcımız ise, tepki göstermeyeceğini ama konuyu geçiştirmeyeceğini de şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Kızmam onlara tek doğru benim demem yani. Onlara anlatırım. Emin değilsem danışırız, Kur'an hocasına falan nasıl yapmalıyız diye. Yanlış bildiklerimiz illa ki olabiliyor. Birbirimizle farklı fikir de olunca zıtlık olmuyor kavga etmiyoruz yani. Anlamaya çalışırız geçiştirmeyiz de.” (İE2)

Aynı grupta yer alan bir diğer katılımcı ise araştırıp orta yol bulmaya çalışacaklarını şu sözler ile açıklamıştır:

“Öyle bir tartışma içine girmek yerine kendi düşüncemi ifade ederek orta yolu bulmaya çalışırım. İyice açıklarım. Tabi emin olduğum konular için. Emin olmadığım bir konu ise bir araştırmak sormak gerekir illa ki. Kesin bir şey söyleyemeyiz bence o da bende.”(İK1)

Katılımcılarımızdan birkaçı ise, anlayışla karşılayacağını ve konuyu ileri taşısa da gülüp geçeceğini ifade etmekle birlikte ancak dini değerlere saygısızlık boyutuna ulaşırsa arkadaşlık etmeyeceğini şu sözlerle belirtmiştir:

“Kendi görüşü der saygı duyarım. Eğer hakaret ediyorsa ağır şeyler söylüyorsa da bir daha onunla o konuyu açmam. Gülerim, geçerim. Onun da görüşü öyle demek ki. O da beni yadırgamasın ben de onu yadırgamayayım. Sosyal medya da bir süredir Kur'an'a tekme atan bir liseli videosu görüyoruz. Öyle bir şey senin yanında çevrende yaşansaydı ne yapardın? Orada kızardım herhalde sen ne yapıyorsun diye çıkışardım. Aramızda evet şakalar espriler yapıyoruz. Bazen dini konularda bunun içerisine giriyor. Ayarını, dozunu kaçırmamak lazım bence. Belli bir yere kadar gülüp geçeriz ama hepimizin bir sınırı vardır. Mesela yanımda peygambere küfredilse de hoş karşılamam yani. Bu raddeye gelirse o kişi ile arkadaşlık etmem.” (AK8)

“Eğer fikri deistlik, ateistlik gibi bir şey ise kendi fikri der bir şey demem. Ama hakaretvari bir şeyler söylüyorsa benim dini değerlerime karşı çıkıyorsa uyarırım. Eğer abartıyorsa konuşmayı keserim. Arama mesafe koyarım. Ya da düşüncesi topluma zarar veriyorsa birilerini incitiyorsa yine konuşmayı keserim. Ama diyelim ki düşüncesi “Tanrı bizi yarattıktan sonra bence bize müdahil olmuyor” derse bir şey demem. Onun inancı der geçerim.” (AK4)

Bu durumun kendisini etkilemeyeceğini, ailesinde de bu durumlarla karşılaştığını bu yüzden anlayışla karşılayacağını söyleyen katılımcımız ise bu açıklamaları ile birlikte gençlerin bugünkü durumunu farklı fikirlere kapılmalarının nedenlerini şu sözler ile açıklamaya çalışmıştır:

“Çok beni etkilemez bence. Çünkü benim ailemde çok farklı. Bir ablam var kendisi de deist. Peygamberlere inanmıyor. Ona da çok bir şey söylememiştim. Hani üzül müştüm böyle bir seçim yapmasına ama ona da tepki göstermedim çünkü onun tepki ile değişeceğini düşünmüyorum. Hani biraz daha gönül bağı ile olacağını düşündüğüm için çok bir şey yapmazdım. Sadece neden böyle bir yol tercih ettiğini sorabilirdim. Arkadaşlığımı korurum böyle bir durumda. Ama beni bu konularda etkilemesine izin vermem. Bence gençler bu deizm, ateizm gibi felsefi yaklaşımları farklı buldukları için onlara kayıyorlar. Hani birazcık da bunun doğru eğitim almamaları ile ilgili olduğunu düşünüyorum. Hani Allah korkusunun sadece aşılması sevgisinin verilmemesi buna neden gibi geliyor bana. Tam nedenini de bilmiyorum ama Allah ile gerçekten gönül bağı kursak bunların hiç birinin umrumuzda olmayacağını düşünüyorum. Dünyanın dertlerinin, insanların ne dediğinin. Mesela ben tesettüre girmeden önce videolar falan izliyordum. Ablam ve annem tesettürlü değil. Ben o videolardan falan

öğrendim. O videolarda sorular falan şöyle tesettüre girsem acaba evlenebilir miyim? Gibi. Bunları düşünmezsin ki gerçekten Allah sevgin olsa. Zaten Allah bütün evreni yarattığını düşünüyorsun hani evreni yaratan zat sana da sevdiğin birini getirir zaten.”(AK11)

Bu konudaki düşünceleri daha net olan bir katılımcımız ise anlayışla karşılayacağını, saygı duyacağını ve arkadaşından da aynı tavrı bekleyeceğini şöyle söylemiştir:

“Asla bir tepkim olmaz kesinlikle saygı duyarım sonuna kadar. Peki, o sana tepkili bir şekilde belirtiyorsa karşıt bir fikrini ama bu fikrini senin dinine tepki olarak belirtiyorsa ne yaparsın? Yani birazcık ıı nasıl desem kendimi biraz geri çekerim ama daha saygılı olmasını beklerim tabi. Çünkü benim ona saygım onun saygısı sohbet böyle ilerler.”(AK12)

3.3.2.2. Tepki Gösterenler

Katılımcılarımızın bir kısmı ise arkadaşı da olsa tepki göstereceğini, kendi doğrularını savunacağını dile getirmiştir. Tepki göstereceğini dile getiren ilk katılımcımız diğer grup arkadaşlarının da tepki verdiğini bu tarz olayları çok yaşadıklarını söylemiştir. Bununla birlikte en çok tepki gösteren arkadaşlarının arkadaşlık süreci içerisinde onlara uymaya başladığını ve bu konularda daha ılımlı hale geldiğini de eklemiştir. Katılımcımız burada aslında uyma davranışları gösterdiklerine dair de araştırmamıza şu sözleriyle katkı sunmuştur:

“Tepki gösteriyoruz. Hep öyle oluyor. A... dinle ilgili bir şeyler söylüyor. Ama bizim kabul etmeyeceğimiz şeyler. Özellikle B... çok tepki gösteriyor. Yani bu kadar düşünme. Bu konuları abartıyorsun falan diyoruz. B... sadece A...’e karşı değil, bizim dini düşüncelerimize de karşı çıkabiliyor. Ama arkadaşlığımız için de B...’in bu tutumu ilk başta daha kesindi. Daha çok zıtlıyordu. Bu tutumunda azalma oldu diyebilirim. Hepimizin aile yapıları farklı. Farklı düşünüyoruz da. Aynı düşünsek, hepimiz ailemizden aynı dini bilgileri alsakta güzel olmazdı bence. Bu tartışmaları yaşıyoruz ama bence birbirimizden de bir şeyler öğreniyoruz. B... mesela önce daha karşıt, daha zıt fikirler belirtiyordu. Şimdi biraz daha dini konularda ılımlı oldu.”(AE1)

Tepki göstereceğini söyleyen katılımcılarımızdan biri ise soruyu farklı bir bakış ile cevaplandırmıştır. Aslında öncelikle araştırma yapıp doğruyu yanlış öğrenmeye çalışacağını, bir tepki vermekten çok karşı tarafın verdiği tepkiye göre tepkisini belirteceğini hatta olayı büyütürse şiddete dahi başvurabileceğini şu sözler ile dile getirmiştir:

“Şimdi şöyle söyleyim benim edindiğim bilgi kesin mi ona bağlı. Kesin değilse doğruluğundan emin değilsem. Önce emin olmam lazım. Araştırırım. Sonra emin olduktan sonra da ona göre davranırım. Soruyu biraz daha açalım. Diyelim ki sen Allah’a

inaniyorsun. Onun gücünü, kudretini, adaletini biliyorsun. Evet inanıyorum. Elhamdülillah yani. Arkadaşın da bu inancına ters düşen bir şey söyledi ne yaparsın? Üzülürüm. Onunla bir tartışmaya girmem. O tartışır da uyarırım. Sataşırsa da karşılık veririm. Açık açık söyleyim. Abartırsa döverim yani. Arkadaşlığını bozmam ama gerekli şekilde dersini veririz yani. “(İE4)

Aynı grupta yer alan bir diğer öğrenci ise öncelikle tepkisini umursamazlıktan yana vereceğini daha ileriye giderse de onu durdurmaya engellemeye çalışacağını şu sözler ile açıklamıştır:

“Nasıl yani. Hangi konuda? Din konusunda mesela inanç, ibadet, ahlak konularında senin iyi bildiğin bir şey var. O tam zıttını söylüyor. Ne yaparsın? Tavrın nasıl olur? Onu dinliyormuş gibi yaparım ama dinlemem. Umursamam yani. Ne olduğuna da bağlı. Eğer böyle Allah’a küfrediyorsa, peygamberine yanlış yanlış şeyler söylüyorsa açıklarım. Onu durdururum. Engellerim yani.” (İE5)

Katılımcılarımızdan AK9, bu konuyu birçok konu ile bağdaştırarak uzun açıklamalarda bulundu. Arkadaşları içerisinde devamlı zıt fikirlerin olduğunu, bu durumda bir yere kadar sabretmeye çalıştığını ama arkadaşlarının dine karşı tutumlarının onu üzdüğünü de eklemiştir. Onun dininin önemli saydığı birçok konuda arkadaşlarının tepkilerini ve arkadaşlarının bu konularda birbirine uyduğunu söylemiştir. Burada öğretmenlerin bu konudaki söylemlerinin de öğrenciler üzerinde etkisinin olduğunu dile getirmiştir. Arkadaşlarının birbirlerine uyarak kötüye yöneldiğini, onun da dini değerleri konusunda bazen yalnız kaldığını hissettiğini ve bu olaylara olan tepkisini şu sözleriyle anlatmıştır:

“Şimdi bana Allah’ı kötüleyenler oldu. Yani şöyle daha geniş açayım. Okuldaki bir arkadaşım ile konuştuğumuzda zaten alevi idi. Ama onlarda Müslüman ben şey ayrımcılık gözü ile bakmıyorum. Alevi idi. Sonra dedi ki biz Türkler olarak keşke dedi Araplar ile hiç karşılaşmasaydık. Hiç İslamiyet’i kabul etmeseydik. Gök Tanrı inancı daha iyiymiş dedi. Çünkü şu an ülke Araplaştı dedi. Ülke Araplaştı diye dinden uzak duran çekilenler var mesela. Ben mesafe koyuyorum artık aramıza. Çünkü benim çok zoruma gidiyor. Haberlerde görüyorum. Çocuk Kur’an’ı Kerim’i tekmeledi. Diğerleri ses çıkarmıyor. Güliyor. Ben ağladım. Üzüldüm çünkü ben benim çok zoruma gidiyor. Zoruma gittiği için de çok üzülüyorum ama o yüzden de üzülmemek için mesafe koyuyorum. Ama saygı duymuyorum bu kadarına da. Hocam bunu şöyle de anlatabilirim. Şu an Z kuşağında şey var her şeye saygı duyacaksın. Ama saygı da şuraya kadar bence. Mesela sen açıksan, çok açık giyiniyorsan ona bir şey denmiyorsa çarşaflılara da bir şey denmemesi lazım. Ama diyorlar ki bizimkiler sen benim gözümü rahatsız ediyorsun. O zaman sen de benim gözümü rahatsız ediyorsun. O Kur’an’ı tekmelediklerinde benim yanımda olsalardı ben sert bir şekilde karşı çıkardım. Ama bunu bazı müslümanlar şey olarak görüyor.

Onun saygısı yok. Ben yapmayınca günaha girmiyorum deyip çekilebiliyorlar. Bence görüpte engellememekte günah. Zaten Müslümanlığın da çok yaşanılabildiğini düşünmüyorum. Bir öğretmenimiz şöyle dedi. Bunu sizinle de paylaşmak istiyorum. Bence öğretmenler de etkiliyor öğrencileri. Çünkü burada bazı öğrenciler öğretmenleri çok dikkate alıyor ve onun gibi olmak istiyorlar. Öğretmenimiz şöyle demişti. İslam dininin kadını çok aşağıladığını düşünüyorum. Mesela biz halay çekiyorduk. O hoca sınıfa girdi. Ne kadar kekosunuz dedi. Üff dedi. 1900 kaçar bu dedi. Açıkçası ben kendi kültürümle aşağılandığımı hissettim. Sürekli bize bu ülkeyi değil de başka ülkeleri savunulduğunda ben sinirleniyorum. Ülkenin şu an ekonomik durumu kötü olabilir. Siyasal durumu kötü olabilir. Ama biz millet olarak kendimizi şey yapamayız. Ekonomi kötü gideceğim. Şu kötü ben gideceğim. Zaten Türkiye'den bu beklenir falan. Ben milliyetçi bir insanım ve sinirleniyorum. Bu ülkenin geçmişine baktığımızda kötülerde var. İyi olduğumuz zamanlarda var. Kötü olduğumuz zamanlarda var. Hani şu anda da kötü noktadayız ama ileride iyi olmayacağımız anlamına gelmiyor. Ben işte özümü kaybetmek istemiyorum. Kaybedenleri görünce de sinir oluyorum. Görüyorum BTS mi ALLAH mı falan yazıyorlar. BTS büyüktür ALLAH falan çok sinirim bozuluyor. Bu yüzden telefonu kaç kez kıracaktım. Şirk koşuyorlar resmen. Ben şu an şunu görüyorum kötü iyiyi daha çok etkiliyor. Benim ailem muhafazakâr bir aile. Giyinme olsun. Eve giriş çıkış saatleri olsun böyle şeylere dikkat ederler. Erkeklerle olan muhabbetlerim temas konusunda da öyle. Ama mesela diğer arkadaşlarım için de bazılarının öyle değil. Bence iyilerin daha baskın olması lazım. Bizim de anlatmaya çalışmamız lazım arkadaşlarımıza. Sadece kötü örneklerin baskın olmasına izin vermemiz lazım. Özellikle dini konularda bir şey dediğimiz de sürekli bir ezikleme olduğu için insanlar artık şey diyor. Ben özgür bir bireyim. İstedığimi yaparım. Bu yüzden hep kötüye yöneliyoruz.”

(AK9)

Katılımcılarımızdan bir diğeri ise bu konuya olan tepkisini arkadaş grubu ile yaşadıkları bir olay üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Arkadaşlarının din ile ilgili verdikleri bilginin yanlış olduğunu iddia ettiğini ve tepkisini gösterdiğini şu şekilde anlatmıştır:

“Buna şunu örnek verebilirim. Biz İslam'ın kadını değersizleştirdiği konusunu arkadaşlarla konuştuk. Hatta sınıfta başka bir derste de konuşmuştuk. Aslında bir öğretmenimizle de konuştuk. Arkadaşlarımızdan birisi bunu söyledi. Hoca da doğruladı. Ama ben o kadar kötü oldum ki. O dönem de Cahiliyye döneminde başka dinlerde vardı. Kadına verdikleri değer ortada idi. Kadın köle iken hiçbir şey iken İslam dininin gelişi ile baş üstünde tutuluyor. Ben de bunları söyledim ve karşı çıktım o fikre. Hocamızı aslında çok seviyordum. Çok donanımlı olduğunu düşünüyordum. O sözünden sonra soğudum. Bu konu da çok yanlış düşünüyorlar. Hep İslam dinin kadını aşağıladığını erkeği yücelttiğini söylüyorlar. Ama bu

beni sinir ediyor. Çünkü bilmeden konuşuyorlar hiç biri bilmiyor tam olarak. Ben arkadaşlarımın neden böyle düşündüğünü şuna bağlıyorum. Televizyondan, sosyal medyadan, yanlış haberlerden kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü çok etkileniyorlar. Asla doğrusunu okumuyorlar. Okumadan yanlış bir haberden yorum çıkarıyorlar. “(AK10)

3.3.2.3. Kendi Fikrini Savunanlar

Katılımcılarımızdan bir kısmı ise kendi düşüncelerini savunacağını, bu konuda arkadaşının benimsediği fikri ya da bilgiyi değiştirmek için çabalayacağını dile getirmiştir. Kendi fikrini savunacağını dile getiren bir katılımcımız, dini değerler üzerine yapılan kötü söz ve bazı esprileri de bu kapsamda değerlendirmiştir. Burada akranların bu konularda uyma davranışları gösterdiğini ve birbirlerini etkilediklerini sözlerinde şu şekilde açıklamıştır:

“Kesin emin olduğum bir düşünce ise ben fikrimi savunurum. Tartışma kavga olarak değil de ben fikrimi savunurum, açıklarım yani. Peki, inanmayan bir arkadaşın var diyelim o senin dinin ile ilgili fikir belirtirse, ona karşı tavrın nasıl olurdu? Hakaret eden dinimi dışlayan birisi genelde çevremde olmaz, o şekilde birisini yakın çevreme almam. O şekilde bir ortama girdiysem de hoş karşılamam çünkü ben onun dinine hoşgörülüysen oda benim dinim konusunda hoşgörülü davranmasını beklerim. Hakareti ya da peygamberimize kötü bir söz söylemesini kabul etmem. Aslında yanlış bir şey ama bazen arkadaş ortamında çok sınırı aşmadıkça dini konularda espri yapmalarına izin verebiliyoruz. Gülebiliyoruz. Uyarsak bile bir şeyin değişmeyeceğini düşündüğümüz de oluyor. Çok sınırı aşmadıkça tabi. Ama bu o kişi ile ne kadar zaman geçirdiğimize de bağlı o kişiler ile çok zaman geçirmemeye çalışırım. Çünkü bir zaman sonra birbirini etkileyeceğini düşünüyorum. Ya iyi taraf kendine çeker ya da kötü taraf. Annem hep kötünün daha çok etkileyeceğini söyler. “ (AK2)

Katılımcılarımızdan birisi ise, soruyu karşıdaki kişinin kim olduğuna göre cevaplamıştır. Sevdiği yakın bir arkadaşı ise doğrusunu öğretmek için çabalayacağını yakın olmadığı, çok da sevmediği bir arkadaşı ise onun fikrini önemsemeyeceğini dile getirmiştir:

“Tabi biraz da konunun ne olduğu önemli. Eğer yakın arkadaşım bir şey söyledi ise. Onunla o farklı fikirlerim hakkında tartışabilirim. Yakın olmadığım biri ise o da öyle düşünüyor der geçerim. Ama yakın olduğum kişi için benim fikrimin kesin doğru olduğunu biliyorsam, onun fikrini değiştirmek, düzeltmek için uğraşırım. Fikrimden emin değilsem ama bu şekilde uğraşmam.”(AE2)

Farklı bir dini inanca sahip arkadaşı ile bu olayı yaşadığını anlatan bir katılımcımız ise, ona dinini anlatmaya, kendi doğrusunu ona öğretmeye çalıştığını, ama ileri giderse de konuyu kapatacağını dile getirmiştir. Daha sonra ise fikir ve düşüncelerinin birbirlerini etkilediğini,

zamanla arkadaş grubundakilerin birbirlerine uyan davranışlar sergilediğini ortaokuldaki bir arkadaş ile yaşadığı bir örnek üzerinden şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

“Kendimi savunurum, o da kendini savunur. Benim Hristiyan olan bir arkadaşım var demiştim. Arada konuşuyoruz. O kendi savunduğu şeyleri anlatıyor bana dini ile ilgili. Bende Arapça bilmiyorum ama ona anlatmaya çalışıyorum mealini de gösteriyorum bazı yerlerin. O diretiyorsa boş ver deyip geçiyorum tartışmıyorum yani. Bir kere dinimize hakaret etmişti. Kızmışım saçmalama falan demiştim. Normal de iki tane öyle arkadaşım var biri senin dediğin olsun deyip kapatıyor konuyu ama bir öyle değil diretiyor. Benim dinim tek doğru diyor. O konuları çok açmıyorum açarsak kavga ederiz diye düşünüyorum. Küseriz biliyorum. Ortaokulda da sınıftaki kızların hepsi açıktı. Bir tane kapalı arkadaşımız vardı. Ailesi zorla kapatmıştı. Kendi isteği ile kapanmamıştı. Bizden görüp açılmak istedi. Ben de dedim ki istiyor musun gerçekten bizim gibi olmak. Belki hepimiz kapalı olsak o da istemeyecekti. Rehberlik hocası ailesi ile konuştu o da açıldı sonra. Bence hepimizin açık olması onu daha da düşündürdü. Bence etkileniyoruz yani.” (AK3)

Katılımcılarımızdan AK7 ise önce bildiklerini arkadaşına anlatacağını bu konuda onunla tartışmaya gireceğini söylemiştir. Bununla birlikte ona o konu ile ilgili tüm açıklamalarını yaptıktan sonra tavrında bir değişme olmazsa onu duymamazlıktan geleceğini ifade etmiştir:

“İlk önce bildiklerimi ona aktarırım. Böyle bir münakaşa içerisine gireriz. Eğer ikimizde kabul ettiremezsek internetten ya da başka kaynaklardan doğrusunu araştırırız. Karşıt bir fikir belirtirken onun tavrı da önemli aslında hakaret ederse dinime bu beni rahatsız eder. Şöyle bu daha önce bir kere olmuştu. Arkadaşım dalga geçmişti. Ne yani Allah hediye kutusundan mı çıktı gibi bir şey söylemişti. İlk başta öyle bir kaldım ne diyeceğimi bilemedim çünkü. Duymamazlıktan geldim. Bana doğru baktı. Tekrar onu duymamazlıktan geldim. O öyle inanmak istiyorsa inanabilir dedim. Çünkü ben bildiğim her şeyi ona aktardım. Tabi o inanmamakta direttiği için artık ona bir şey söylemeye gerek duymadım.” (AK7)

Farklı fikirleri olan bir arkadaşının sosyal hayatında onu etkilemeyeceğini ama kendi fikrini ona anlatmaktan da geri durmayacağını söyleyen bir katılımcımız ise, arkadaşının tavrına göre ona olan tutumunun şekilleneceğini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Yani sosyal hayatımıza bir etkisi olmaz aslında. Kendi bildiklerimi de ona anlatmaktan geri durmam. O konuda kendi bildiklerimi ona aktarmaya onu doğru yola yöneltmeye çalışırım. Çok arkadaşlığımızı zedeleyecek bir konu olmaz. Eğer hakaret ederse falan onu sert bir şekilde uyarırım. Çünkü benim çok hassas olduğum nokta, insanların dinine dil uzatmak gerçekten çok

sinirleniyorum. Onu o şekilde uyarırım, düzelmediğini görürsem başka şekilde uyarırım ya da konuşmam.”(AK5)

Önce araştırıp daha sonra doğru bildiğinden vazgeçemeyeceğini dile getiren bir katılımcımız ise sözlerinde günümüzde yaşanan bir olay üzerine akranlarının durumunu değerlendirmiştir. Değerlendirmelerinde yalnız kalmaktan, destek görmemekten korkan gençlerin birbirinin davranış anlamında etkisinde kaldığını, kendisinin ise bu durumlarda uzak kalmayı tercih ettiğini şu sözleri ile açıklamıştır:

“Araştırdım. Doğruysa doğru bildiğimden vazgeçmem. Bu olay aşırıya giden bir durum olsa tepkin ne olurdu? Geçenlerde sosyal medya da böyle bir olaya rast geldik. Bizim gibi bir Anadolu Lisesi öğrencisi Kur’an-ı Kerim’e tekme atarak bir deneme yapıyor. Çevresinde de birçok arkadaşı var. Video çekiyor ve gülüyorlar. Böyle bir olay da ben yapan kişiye bakardım hocam. Çünkü çok fazla şahitte oldum. Biliyorum yani. Bu gençlik şey din konusunda. Koyun gibi davranıyorlar. Çoğunun hastalığı bu. Arkadaşı dinsiz diye kendisi de dinsiz olan. Onlar tarafından kabul görmeye onaylanmaya çalışırken değerlerini yitiren çok kişi var bu gençlikte. Çevre çok büyük bir faktör hocam. O gördüğümüz örnek bize çok da uzak değil. Bizim sınıfta da çok oluyor bu tarz olaylar. Sesini çıkarmayan da çok kişi oluyor. Bunun nedeni ben şuna bağlıyorum. Kimse itiraz edip azınlıkta kalmak istemiyor. Yalnız kalmaktan, destek görmemekten korkuyor herkes. Kızması gereken aslında inanan kimseler de gülüp geçiyor. İnsanlar bir şekilde dini değerleri ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Şimdi hep genel konuştun. Peki, daha özele insek, sen nasıl davranırsın? Ben irtibatımı keserim hocam. Uzak durmayı seçerim. Ben saygı duyuyorum herkese onlar da bana saygı duysun isterim. Önce bu konuda saygılı olmayı öğrenmemiz lazım bence.” (AE3)

Arkadaşının fikrinin yanlış olduğunu düşündüğü zaman onu uyarıp, doğruyu anlatacağını ifade eden bir katılımcımız ise bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Önce bir uyarırım. Sonra da devam ederse ona doğruyu anlatmaya çalışırım herhalde. Arkadaşlığımı da keserim yani. Hele din konusunda böyle alaycı tavırlara falan çok sinirleniyorum. Dini bir değerle dalga geçilmesi, karşıt bir fikir belirtilirken abartılı şeyler söylenmesi hoş değil bence.” (AK6)

3.3.3. Akranların Din Konusunda Birbirlerine Danışmaları

Bu bölümü son sorumuz olan “Arkadaş grubunuzda dini konularda bilgili olduğunu düşündüğünüz bireyler var mı? Varsa ona danıştığınız konular olur mu?” sorusuna verilen cevaplar üzerine yazdık. Katılımcılarımız bu soruda akranlarından öğrendikleri konuları ve arkadaşlıkları sürecinde yapmaya başladıkları davranışları anlattılar. Birçoğu tek başına iken

yapmayacağı şeyleri arkadaş grubu içerisinde yapmaya başladığını anlattı. Bu yüzden bu soruyu akranların uyma davranışlarını anlamak için yazdığımız bölümün analizine ekledik. Sorumuza verilen cevaplar analiz edilmiş ve yapılan analizlerde şu başlıklar ortaya çıkmıştır:

3.3.3.1. Dini Konularda Arkadaşlarına Danıştığını Söyleyenler

Katılımcılarımızın birçoğu bu soruda arkadaş grubunda dini konularda bilgili olduğu arkadaşının da ismini vererek ona danıştığı konuları ve ondan öğrendiği bilgileri anlattılar. Aynı arkadaş grubunda yer alan öğrencilerin aynı kişilere yoğunlaştığını ve farklı bilgiler öğrendiklerini gördük.

İmam Hatip Lisesinde okuyan iki arkadaş grubundan ilkinde yer alan katılımcılarımızın çoğu birbirlerinden din dersleri konusunda çok şey öğrendiklerini anlattılar. Ders başarılarına arkadaşlarının da katkısı bulunduğunu ifade ettiler. Bu öğrencilerden ilki, bilgili olduğu arkadaşının din konusunda ailesinden gelen bilgilerinin olduğunu, bu yüzden bilmediği şeyleri ona yönelttiğini ifade etti. Bununla birlikte diğer arkadaşlarının da iyi olduğu alanları sayarak arkadaşlarından öğrendiği durumlar olduğunu bize sözlerinde şöyle anlatmıştır:

“Dini konularda bilgili olduğunu düşündüğümüz aramızda daha çok Zehra var diyebilirim. Z... aynı zamanda şey, babası diyanette fetva kurulunda üye galiba öyle biliyorum. Bu konuda daha bir alt yapısı olduğundan, babasına sorabileceğinden dine daha sıkı bir yakınlığı olduğundan ona sorabilirim. F... ve C... de Kur'an Kursu'nda kaldılar. C... halen daha kalıyor. Onlara da bazı şeyleri sorabilirim. F... 'e daha çok Kur'an'da okuyamadığım telaffuz edemediğim şeyleri soruyorum. Burası nasıl okunuyor falan diye. Yani onlardan öğrendiğim şeyler var. Benim de onlara öğrettiğim şeyler de vardır herhalde. Aramızda dini konularda biraz daha eksiği olan daha çok S... diyebilirim. Çünkü daha çok derslerde ona yardımcı olmaya çalışıyoruz. Genelde sınav döneminde Kur'an sınavına hazırlanırken onu çalıştırmaya çalışıyoruz hepimiz. Arapçayı fazla okuyamıyor. Ezberleyeceğimiz surelerin Türkçesini yazarız, o oradan ezberlemeye çalışır. Bu şekilde de bir birlik var yani aramızda. “

Aynı arkadaş grubunda olan diğer katılımcımız ise arkadaşları sayesinde derslerde başarılı olduğunu ve diğer gruptan bu yüzden ayrıldığını ifade etmiştir. Diğer gruptaki arkadaşları ile beraber olsa şu an farklı şeylerle uğraşacağını, onlardan öğreneceği şeylerin de başka alanlarda olacağını bir nevi farkında olmadan uyma davranışları gerçekleştireceğini şu sözleriyle anlatmıştır:

“B... var. Daha çok bilgili olduğunu düşündüğüm. Ona danıştığım oluyor. Peki, ona danışarak hayatında değiştirdiğin bir şey oldu mu? Sınavlardan yüksek puan almak. Derslerimde ilerleme kaydettim yani. Arkadaş gruplarımız akranlarımız sence dini anlamda

bize etki ediyor mu? Ediyor tabi. İki arkadaş grubum var. Sınıfta mesela. Bir ayrı takılan grup var, bir de bizim grup var. Mesela onlarla takılsam dışarıda sigara içerdim. Mesela şimdi bizim gruptakiler yukarıda kitap okuyorlar. Aralarında sohbet ediyorlar. Güzel şeyler konuşuyorlar. Kötü iş yapmıyorlar. Böyle beraber hareket ettiğimiz için belli bariz farklılıklar etkilenmeler oluyor yani.”

Aynı gruptaki diğer katılımcılarımızın ifadeleri ise şu şekildedir:

“Var C... herhalde. C...’e danıştığımız şeyler oluyor. Bizde dini eğitim alıyoruz. Zaten derslerimizle ilgili de sorduklarımız oluyor. Yurtta da kalıyor. O daha çok zaman ayırıyor. Ona sorduğumuz oluyor yani. Peki, C...’den ya da diğer arkadaşlarından öğrendiğin bir konuya örnek verebilir misin? İlla ki çok şey var ama aklıma gelmiyor örnekleri. Lise hayatını pek yaşayamadık zaten birlikte pandemi yüzünden. Ama birlikte üniversite hayallerimiz var. Gastronomi okumak istiyorum ben. Yemek yapmaya çok merakım var. Din dersi öğretmenliği de ikinci seçeneğim.” (İE3)

Bu gruptaki katılımcılarımızdan birisi ise danıştığı konular olduğunu ama arkadaşlarından çok ailesine sorduğunu söylemiştir. Burada arkadaş grubu içerisinde diğer arkadaşlarıyla olan iletişimini aslında kendinin yönettiğini, sevmediği bazı durumların arkadaş grubunda olduğunu ama bu konularda onu ayrı tutarak, saygı duyduklarını da sözlerine eklemiştir:

“Oluşordur tabi. Bilgili olduğunu düşündüğüm bireyler var. Bizim gruptan B... , C... Aklına gelen örnek verebileceğin bir konu var mı? Hiç aklıma örnek gelmiyor. Çok da olmuyor bu durum zaten. Ben genellikle aileme sorarım. Arkadaş grubuma çok böyle sorular sormam yani. Peki, akran grupları arasındaki bu etkilenme ve uyma davranışları ile ilgili bize söylemek istediğin başka bir şey var mı? Şu an ki arkadaş grubum ile ilgili şöyle söyleyebilirim. Arkadaş grubumuzda üç erkek var. Ben erkek arkadaşlarla diğer kızlara göre daha mesafeliyim. Temastan kaçınırım. El şakalarını falan sevmem. Yapmam yani. Bana yapılmasını da istemem. Erkek olan arkadaşlarım da buna saygı duyuyor. Bu açıdan diğerleri ile şakalaşıyorlar. Onlarla önceden de arkadaşlıklar. Daha uzun süreli arkadaşlar. Alışmışlar birbirlerine böyle davranmaya. Bu onlar arasında farklı bir etkilenmeye, de örnek verilebilir bence. Beni de asla ayrı tutmuyorlar. Benle de yakınlar ama seviyeliler. Bana da saygı duyuyorlar o yüzden yani.” (İK1)

Aynı arkadaş grubunda yer alan son katılımcımız ise arkadaşlarına danıştığı şeyler olduğunu ama bu konuda çoğunlukla aile ve öğretmenlerinden bir şeyler öğrendiğini ifade etmiştir:

“Var. B..., Z... . Onlara sorduğumuz şeyler oluyor. Aklına gelen şunu onlardan öğrendim diyeceğin bir şey var mı? Hatırlayamadım şu anda. Peki, bunu genel olarak sorayım? Arkanlar birbirinden bir şeyler öğrenir mi? Öğrenir ama çok değil. Çoğunlukla hocalardan ve ailemizden öğreniriz bence.” (İK2)

Anadolu lisesinde okuyan bir katılımcımız ise ailesinin dindar olduğunu ifade ettiği arkadaşının fikirlerinden faydalandıklarını şu sözler ile ifade etmiştir:

“Bence E... daha bilgili bize göre yani. Onun ailesi biraz daha şey olduğu için o daha yakın bu konulara. Sadece ona soruyoruz değil de tüm hepimiz birlikte fikir belirtiyoruz diyebilirim. O daha açıklıyor. Daha iyi bildiği için sadece.” (AK1)

Aynı grupta yer alan diğer iki katılımcımız da yine aynı arkadaşlarının daha bilgili olduğunu söylemiş ve ibadet konusunda arkadaşlarından öğrendikleri olduğunu anlatmışlardır. Arkadaşlarından öğrendiği bilgilerin daha etkili olduğunu da sözlerinde şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Ebrar diyebilirim. E... ’a Ramazan ayında daha çok danıştığımız şeyler oluyordu. Oruç konusunda çok soru soruyorduk. Bir de bence öğrenciler bir konuyu birbirine anlatınca daha etkili oluyor. Bu diğer konu ve derslerde de oluyor. Sınavdan önce birbirimize anlattığımız da daha iyi öğreniyoruz. E... bize oruçla ilgili çok şey anlattı. Şimdi biz onları hiç unutmuyoruz mesela.” (AK2)

“E... ’ı örnek verebilirim yine. E... ’a danışmak gibi değil de. Konuşma içinde geçiyor öyle. Genelde birbirimize sormuyoruz ya da soruyoruz da fikir alışverişi yapıp internete farklı kaynaklara yöneliyoruz. Birbirimizden öğrenmek değil birbirimizle paylaşarak ortak bir şekilde öğreniyoruz bence. Daha çok paylaşım ve birbirimizi öğrenmeye itme gibi bir durum var yani. Öğretmen öğrenci ilişkisi gibi bir durum değil de birlikte bir öğrenme var gibi. Öğrenmek için destekleme de diyebiliriz.” (AK4)

Bir diğer katılımcımız ise en yakın arkadaşının din konusunda bilgili olduğunu ve ona danıştığı konular olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte ikisinin dini konularda her zaman birbirlerine başvurduğunu da şu sözlerle anlatmıştır:

“İ... var. Ona danıştığım şeyler de oluyor. Biz İ...’le baya danışıyoruz birbirimize aslında. Birbirimizi uyarıyoruz da yanlış yaptığımız bir konu olunca. Mesela tesettür konusunda uyarıyorum ben daha dikkatli olması adına.” (AK6)

Anadolu Lisesinde okuyan bir diğer katılımcımız ise arkadaşına danıştığı konuları şöyle ifade etmektedir:

“K... daha bilgilidir galiba. Kapalı olduğu için. Nadiren de olsa ona soru sormuşumdur. Ben mesela büyük konuştuklarımızı yaşamak konusunda dinde bir şey var mı? Onu sormuştum en yakında. Büyük konuşmak beni korkutuyor. Hatta bu söylediğim büyük konuşma olmuş mudur? Diye de sorduğum olmuştu. Namazla alakalı da bir soru sormuştum diye hatırlıyorum. “ (AK8)

Din konusunda bilgili olan arkadaşlarının olduğunu ve onlara danıştıkları konular olduğunu söyleyen diğer katılımcılarımızın ise ifadeleri şu şekildedir:

“Evet var. Danıştığımız şeyler de oluyor. Sohbet ortasında konu geçtikçe o daha bilgili olduğu için onu dinliyoruz. Bu konuda Y...’in bilgili olduğunu söyleyebilirim. Y...’in söylediklerine ben de hak veriyorum. “ (AK10)

“Dini konularda bilgili olduğunu düşündüğüm N... var. Hiç yoktan ön yargısı yok dine karşı. Ön yargısız yaklaşıyor. Ona danıştığım şeylerde oluyor. Sınıfta arkadaşlar arasında tartışılan bazı konuları ona sordum. O da benim gibi düşündüğünü falan söyledi. Bu beni çok mutlu etmişti. Birilerinin de din ile ilgili, dinini sahiplenmek adına benim gibi düşündüğünü bilmek iyi hissettirdi.” (AK11)

Bir katılımcımız ise arkadaşının dini bilgilerinden sadece din dersi için, sınavlar için faydalandığını şu şekilde ifade etmiştir:

“N... var hocam (gülüyor.) Danıştığınız oluyor mu? Din sınavlarından önce tabi evet (gülüyor.) çalıştırdığı oluyor. Peki, yani aklına gelen şu şöyle midir diye N...’ya sorduğunuz dini sorular oluyor mu? eee öyle sorduğumuz bir şey yok hocam.” (AK12)

Katılımcılarımızdan bir kısmı ise arkadaş grubunda dini konularda bilgili olan kişinin kendisi olduğunu ve arkadaşlarının onlara danıştığı konular olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır:

“Yani herkes normal bir seviyede. Genellikle aileme danışıyorum ben. Dini konularda ama arkadaşlarımın bana danıştığı şeyler oluyor. Nisa Suresindeki bir ayeti sormuşlardı. Karınız dövebilirsiniz gibi bir şey demişlerdi. Ben onlara doğru olmadığını söyledim. İyice araştırıp bir sonraki gün onlara da ayeti ve durumu iyice açıkladım. Bunun tartışması olmuştu aramızda sonra benim dediğime inanmışlardı. “ (AK7)

“Bence arkadaş grubumuzda dini konular da daha bilgili olan taraf benim. Sana danışılan şeyler oluyor mu din hakkında? Evet, az çok. Bazen de çok saçma şeyler soruyorlar. Bu günah mı? Şu günah mı? Diye. Başka eklemek istediğin bir şey var mı bu konularda? Şu dikkatimi çekiyor hocam. Alkol alan arkadaşlarım var. Ama benim yanımda böyle şeyler yapmıyorlar. Beni o ortama da davet etmiyorlar. Benimle birlikte iken de öyle bir ortama

gidelim demiyorlar. Bu işlerini benden ayrı yapıyorlar. Benim o ortamda bulunmak istemediğimi biliyorlar diye gözlemliyorum.” (AE3)

Arkadaş grubu içerisinde dini konularda daha bilgili olanın kendisi olduğunu bu sözleri ile ifade eden katılımcımız burada bir de arkadaş grubu içerisinde karşılaştığı bir tespitten bize bahsetmiştir. Arkadaşlarının onun yasak olarak gördüğü şeyleri ondan ayrı yaptıklarını grup içerisinde farklı bir grup ile gerçekleştirdiklerini tespitinde bize aktarmıştır.

Arkadaşları ile bu konuyu daha önce konuştuklarını söyleyen bir katılımcımız, arkadaş grubu içerisinde din konusunda bilgili olan tarafın kendisi olduğunu ama arkadaşlarının ona pek bu konularda başvurmadıklarını da söylemiştir. Arkadaşlarının sadece din sınavında kopya çekmek için ona başvurduklarını bu yaptığının çok yanlış olduğunu da anladığını şu sözlerle anlatmıştır:

“Genellikle hep o kişi ben oluyorum. Arkadaş grubumuzda böyle bir şey geçmişti zaten. Bu soruyu onlar da sormuşlardı. Peki, sana danıştıkları dini konular oluyor mu? Yok ya bir şey danışmıyor sormuyorlar yani. Ben genelde kendim söylüyorum. Mesela şey diyorlar. Rakı içeceğiz. Ben şey diyorum. Haram değil mi? Ama sadece din sınavında kopya için soruyorlar. Bu konuda şu an çok pişmanım. Şimdi ben matematikten kalıyorum. Takdir ve Onur belgesini kaçıyorum. Ama arkadaşım matematikten kopya çekti. Teşekkür ve Onur belgesi alacak. Benim de çektiğim ve kopya verdiğim zamanlar oldu. Bu yüzden pişmanım. Aslında ben daha çok çaba sarf ettim. Ucu bana dokununca anladım. Ben daha çok kopya veren taraf oluyordum ama arkadaşımız M... ’ı notlarından dolayı ezikliyorlardı. O yüzden verdim ona. Ona tembelsin gözüyle bakıyorlardı. Sırf onların inadına Kaan için yaptım. Ama işe yaradı sende yapabiliyormuşsun dediler.” (AK9)

Katılımcılarımızdan bir kısmı ise okuldaki görüşme yaptığımız arkadaş gruplarından değil de dışarıdaki akranlarından bilgili olduğunu düşündükleri kişiler olduğunu ve onlardan öğrendikleri bilgiler olduğunu anlatmışlardır. Bu şekilde dışarıdaki akranlarına danıştıklarını söyleyen katılımcılarımızın ifadeleri ise şöyledir:

“Var. Okuldaki bu konuştuğunuz arkadaş grubunda değil ama. Çocuk beş vakit namazını kılıyor. Eli yüzü düzgün. Ona direkt gidip sormuyorum. Ama aramızda muhabbet geçiyor illaki onunla. Ben ilk başta dini konuları abdesti namazı falan evdekilerden öğrendim. Ben aslında bu okula gelmeyecektim. İşte babam dedi. İmam hatibe git. Yurtta da gönderdi ki. Derslerim daha iyi olsun. Daha iyi öğreneyim diye. Ama öyle olmadı. Yurttan buraya geldim. Ama yapamadım. 9. sınıfta sınıfta kaldım ben. Sonra pandemi de geçtim. Yurtta aslında öğrendim. O arkadaşı da yurtta tanıdım. Orada ondan bir şeyler öğrendim. Namazla ilgili

falan. Evden biraz biliyordum ama o tam öğretti. Yurtta ki hocalar da öğretti biraz da. Yurtta mesela sabah namazına kaldırıyorlardı. Biz de iniyorduk. Mescitte uyuyorduk. Birlikte o yurttaki arkadaşların birinin cenazesi vardı. Hep birlikte hatim yapmıştık. Öyle şeylerde oldu yani yurtta hep kötü demeyim de. Kötü şeyler derken? Mesela topluca bir kavgaya gitmiştik. Güzeldi ama o zamanlar. Kavganın neyi güzel hissettirdi ki? Biz bir grup olmuştuk karşı taraf bir grup olmuştuk. Ben boksörüm zaten. Dövüşmek güzel aslında. Biri bizi ayırana kadar devam etmiştik. Ama hocalar, jandarma gelince kaçmıştık. Eğlenceli idi. Kız arkadaşı vardı bizimkilerin birinin. Başka biri o kıza yazmıştı. Kaşınmıştı yani. Haklıydıkta. Kavgalarınız hep böyle konularda oluyor dimi? Başka ne konuda olacak ki. Başka anlatmak istediğin yurttaki arkadaşlarından buradaki arkadaş grubundan bir şeyler var mı? Birbirinize uyup, birbirinizi etkileyip topluca yaptığınız? Yok.” (İE5)

“Okuldakilerde değil de dışarıda bir arkadaşım var ona dövme yaptırmıştım daha önce. O da açıklamıştı. Ben aslında çok yaptırmak istiyordum hatta yaptıracaktım ama biraz erteledim yani.” (AK3)

Aynı grupta yer alan iki katılımcımız ise, aynı arkadaşlarının din konusunda bilgili olduğunu söylemişler ama onun bilgilerine güvenmediklerini de sözlerine eklemişlerdir. Ona din ile ilgili sorular sorduklarını ama verdiği bilgileri eleştirdiklerini de anlatmışlardır. Arkadaşlarının onlara her zaman dini bilgiler verdiğini hatta dini sohbetlere davet ettiğini fakat onların bunu sıkıcı bulduğunu, bunun yerine ondan ayrı olarak birlikte eğlenmeye gittiklerini de ifade etmişlerdir. Bu iki katılımcımız bu konudaki yaşadıkları olayları şu şekilde anlatmıştır:

“Var hocam. A... diyebilirim. Her zaman kabul etmesem de. A...’a sorarım dinle ilgili bilmediğim bir konu olunca. Ama onun söylediğini kesin kabul de etmem. Çünkü o böyle Kur’an Kurslarına falan gitmiş. Oralarda bence ona bazen de yanlış öğretmiş olabilirler. Onlardan da çok etkilenmiş. Hala daha gitmeye devam ediyor zaten. Çok bilindik konuları değil de, ona dinle ilgili hiç bilinmedik konuları sorarım daha çok. Sorularımız bitti. Bu konularda anlatmak istediğin eklemek istediğin bir şeyler var mı? Mesela şeyden bahsedebilirim hocam. Bu 2-3 senedir bana arkadaşlarımdan dışarıda oturalım, bir yerlere gidelim bir şeyler içelim gibi teklifler geliyor. Sigara içelim, içki alalım birlikte bir yerlerde içelim gibi. Ben hep şöyle diyorum. Benim gelmemde sıkıntı yok. Gelirim sizinle ama. Siz ne yaparsanız yapın. Ben o dediklerinizi yapmayacağım gibi. Ben zaten otururum onların yanında. A... da bizi daha önce o kendi gittiği dini şeyler anlatılan yere, gittiği Kur’an Kursuna da götürecekti olmuştuk. Ama diğer arkadaşlar böyle bir yere gidelim demişti o günde. Bize o gün A...’ın fikri sıkıcı geldi. A... gitti. Bizde diğer yere birlikte gittik. Sizde görüyorsunuz. Bizim olayımız hep bir tartışma içinde olmamız. Bazen gelip size de soruyoruz. A... bir şey söylüyor. Biz karşı çıkıyoruz. O

kaynağını gösteriyor. Kaynağı bize saçma sapan gelen bir yer oluyor öyle işte yani. Mesela alakasız yerlerde de açılıyor konu. Futbol konuşuyoruz. A... araya girip başka bir şey söylüyor. Farklı bir konuya dini konulara giriyor. Mesela otobüsle eve giderken A... yanına bir kızın karşı cinsten birinin oturmasından rahatsız oluyormuş. Bunu bize söyledi. Bizde saçma bulduk tabi ki de. Hatta kızdık. Saçmalama öyle bir şey mi olur diye. Peki, bu karşı cinsle ilişki konusunda seviye nasıl olmalı sence? A...’ın dediği kadar da değil bence ama bugün bizim okulda bazen şahit olduğumuz kadar da yakın iç içe de olmamalı. Bence ikisinin arasında bir yerlerde olmalı. (AE1)

“A...’ın bilgisi hep bu yönde zaten. Diğer derslerinde de başarılı ama din konusu ile daha ilgili. Ona sorduğum sorular oluyor. Ama genellikle istediğim cevabı alamadım. Abartı konulardan bahsetti. Buna örnek verebileceğin bir şey var mı? Mesela cennetten bahsediyor. Cenneti anlatırken şey diyor sana huri gelecek diyor. Koskoca İslam dininde insan huri için mi cennete gidecek yani. O dünyada da var bence. Başka şeyler de söylüyor bu konuda size şimdi söyleyemeyeceğim şeyler. Ama ben inanmıyorum bunun olacağına cennette. Başka eklemek istediğin bir şey var mı? Arkadaşlarınla yaptığınız, konuştuğunuz dini bir konu hakkında olabilir? Biz A... ve Y...’le dinin yasakladığı şeyler de yaptık. Birlikte alkol aldık. A... yoktu aramızda. Ekonomik şartlarımızdan dolayı alamadığımız bazı ürünler konusunda hırsızlık yaptığımız da oldu. Tek başına olsan yapar mıydın böyle şeyleri? Tek başıma özgüvensiz oluyorum ben. Daha önce de dediğim gibi sosyal fobim var. Ama arkadaşlarım ile yapabiliyorum bunları. Tabi sonrasında çok vicdan azabı çekiyorum ama. Yine bazen zaman geçince üstünden tekrar yapabiliyoruz. Bence birbirimizi de gaza getiriyor olabiliriz. Birbirimizden bir özgüven duyuyoruz. Başka anlatmak eklemek istediğin bir şey var mı? Yoksa bitirelim mi? Ortaokulda iken kuzenlerim ile Sincan da ev gibi bir yere gidiyorduk. Orada dini bilgiler veriyorlardı. Sonrasında da bilgisayarlarla oynamamıza izin veriyorlardı. O zaman hepimizin bilgisayarı yoktu. Bu yüzden gidiyorduk. Daha sonra bir salona alıp dini anlatıyordu. Bence çocukların beynini de yıkıyorlardı. Bizde gidiyorduk. Ama oyun oynamak içindi. Bunları söyleyebilirim.” (AE2)

3.3.3.2. Dini Konularda Arkadaşlarına Danışmadığını Söyleyenler

Katılımcılarımızdan iki tanesi ise din konusunda bilgili olduğunu düşündükleri arkadaşlarının olmadığını ve bu konuda arkadaşlarından bir şeyler öğrenmediğini ifade etmiştir. Dini bilgilerinin tamamını ailelerinden öğrendiklerini de sözlerinde eklemişlerdir.

“Bizimkilerde öyle bilgili diyebileceğim birisi yok. Din konusunda yani. Namaz kıldıklarını falan gördüm ama dini konularda çok da bilgili olduklarını düşünmüyorum. Hiç

onlara sorup öğrendiğin bir şey olmadı mı? Futbol, siyaset falan olur da. Din ile ilgili olmadı. Daha çok aileme sorarım ben.” (İE4)

“Yok, öyle birileri arkadaş grubumda. Daha çok aileme danışıyorum. Başka eklemek istediğin bir şey var mı bu sorularla ilgili? Çok yakın bir arkadaşımın Müslüman olmadığını öğrenmiştim. Çok şaşırmıştım ve üzülmüştüm. Sonra gidip H..., S... ve S... 'ye sordum. Siz Müslüman mısınız? diye. Onlar evet deyince bir rahatladım. Benle aynı fikirde olan kimseler ile konuşmak daha rahat oluyor. Daha iyi hissediyorum yani. Aile çevrelerimiz de aynı olunca. Rahatlatıyor insanı.” (AK5)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın sonuçlarına yer verilecektir. Bulgulardan hareketle ulaşılan ve araştırmanın amaçlarına yönelik olan bazı değerlendirmeler alan yazınındaki hareketle tartışılacak ve öneriler bu bölümde sunulacaktır.

4.1. Sonuç ve Tartışma

4.1.1. Ergenlik Dönemi Gençlerinin Arkadaş Seçimlerinde Din Etkisine İlişkin Sonuçların Tartışılması

Ergenlik dönemi akranları ile gönüllü olarak gerçekleştirilen görüşmelerde, katılımcıların çoğunun belirli bir ölçüte göre arkadaş seçtikleri, arkadaş olma sürecinde bazı değerleri öncelendikleri görülmüştür. Ergenlerin arkadaşlarını rastgele değil, belirli özelliklere bağlı olarak seçtiği ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların birçoğu yakın arkadaşları ile yaşadıkları başlangıç sürecini de değerlendirerek arkadaşlarının ahlaki değerlere sahip olan, üslubuna ve konuşmalarına dikkat eden arkadaşlar olması gerektiğini belirttiler. Bununla birlikte daha az değinilmiş olsa da kafa dengi, kişiliği ve karakteri onlara benzeyen arkadaşlarının da olmasını istediklerini söylemişlerdir. Daha az sıklıkla ise yalnızlıklarını gideren, destek olan ve derslerinde başarılı olan arkadaşlar istedikleri görülmüştür. Gülmez 'in²⁴⁵ yapmış olduğu tezde, ergenlerin arkadaş seçimlerinde rastgele değil belirli ölçütlere bağlı olarak seçimler yaptığını dile getirmesi çalışmamızın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bandura' nın²⁴⁶ ise, arkadaş seçimlerinde akranların benzer değer sistemlerine ve davranış normlarına sahip arkadaşlar seçtiklerini tespit etmesi, katılımcılarımızın ifadelerine benzer ölçütlerin ergenlik dönemi gençlerinin çoğunda var olduğunu göstermektedir.

Ergenlik döneminde ve uzun süredir arkadaş olan –iki yıl ve üzeri- İmam Hatip ve Anadolu lisesi öğrencilerinin farklı ölçütler üzerinde yoğunlaştıkları görülmüştür. Anadolu Lisesinde okuyan katılımcıların birçoğu arkadaş seçimlerinde sadakat, güven, merhamet, samimiyet, dürüstlük saygı gibi ahlaki değerleri önemsediklerinden bahsederken, İmam Hatip Lisesinde okuyan katılımcılar daha çok üslup ve konuşmalarına, sosyal ilişkilerine dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Daha az oranla belirtilen ölçütler olan kafa dengi olma, kişilik ve karakteri uygun olma, akademik anlamda başarılı olma gibi ölçütlerin ise ortak bahsedildiği fark edilmiştir. Anadolu Lisesinde okuyan katılımcılar arkadaşlık süreci içerisinde daha çok ahlaki değerleri eksiklik olarak görmüş, arkadaşlarında bu özellikleri aramıştır. İmam Hatip

²⁴⁵ Gülmez, *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ahlak ve Din Eğitime Kuramsal Bir Bakış*, 74.

²⁴⁶ Bandura, "The Stormy Decade: Fact or Fiction", 224.

Lisesi öğrencileri ise arkadaşlarının küfür, argo konuşmayan, bel altı muhabbetlerden kaçınan kimseler olmasını istediklerini söylemişlerdir. Akran gruplarının oluşmasında etkili olan ölçütlerin araştırıldığı bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.²⁴⁷

Katılımcılarımızın arkadaş seçimlerinde önemli gördükleri özelliklerin ailelerinin ergenliğe kadar onlara kazandırdığı ahlaki değerler ile ilişkili olduğu katılımcılarımızın cevaplarından anlaşılmaktadır. Bu anlamda katılımcılar ailelerinden aldıkları terbiye ve yetiştirilme tarzından bahsetmiş, bunun arkadaşlık kurarken onları etkilediğini dile getirmiştir. Gündüz'ün²⁴⁸ kitabında, ailenin ergenlik döneminde arkadaş seçimi konusunda etkisinin devam ettiği ve ailenin yaşamak ve yaşatmak suretiyle kazandırdığı değerlerin ergenin arkadaş seçiminde etkili olduğu dile getirilmiştir. Bu çalışmadaki ifadeler de katılımcılarımızın söyledikleri ile benzerlik göstermektedir.

Ergenlik dönemindeki akranların arkadaş seçimlerinde; dinin ve dindarlığın etkisini sorgulamak üzere sorulan soruya katılımcıların bir kısmı, etkili olacağını dile getirmiştir. Dini ve dindarlığı arkadaş seçimlerinde bir ölçüt olarak gören katılımcılar, akranlarının dini tutum ve davranışlarını gözlemleyerek onlarla arkadaş olduklarını belirtmiştir. Bu durumun onların dini hayatını olumlu etkileyeceğini düşünmüşlerdir. Önder'in²⁴⁹ tezinin sonuçları arasında ergenlik dönemi akranlarının çoğunun, arkadaşlarının dini tutum ve davranışlarını az da olsa göz önünde bulundurarak arkadaşlarını seçtiği yer almaktadır. Arkadaş seçimlerinde dinin ve dindarlığın bir ölçüt olduğunu belirten bu öğrencilerin önemli bir kısmının arkadaşlarından din anlamında olumlu olarak etkilendiği de bu araştırmanın sonuçları arasında yer almıştır. Bu sonuç, arkadaş seçimlerinde dinin ve dindarlığın ölçüt olarak alınmasının ergenin dini hayatının şekillenmesini olumlu etkileyeceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Katılımcılarımızdan arkadaş seçimlerinde akranlarının dini tutum ve davranışlarının önemli olmadığını dile getiren daha fazla kişi olmuştur. Burada Anadolu Lisesi öğrencileri de İmam Hatip Lisesi öğrencileri de arkadaş seçimlerinde dini ölçüt olarak görmediklerini ifade etmiştir. Bu durum ergenlik dönemindeki katılımcılar arasında alınan eğitimin ve okul türünün arkadaş seçimlerinde dini ön plana almadıklarını düşündürmüştür. Katılımcılar arkadaş oldukları kişilerin dinine ve dindarlığına karışmayacaklarını belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı ise arkadaş seçerken değil, arkadaşlık süreci içerisinde arkadaşlarının dininin ve dindarlığının etkili olduğunu ifade etmiştir. Burada verilen cevaplara göre ergenlik döneminde

²⁴⁷ Kızılloluk - Uğurlu, "Akran-Arkağaş Gruplarına Üyelik: Anlamı, Nedenleri, Kriterleri, Çatışma Yaratıcı Etkiler ve Sürekliliği", 871.

²⁴⁸ Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003), 281.

²⁴⁹ Önder, *Ortaöğretim dönemi öğrencilerinin din eğitiminde akran ilişkilerinin rolü (Amasya örneği)*, 59.

akranlar arkadaşlık kurarken dini tutum ve davranışları pek önemli görmese de daha sonra arkadaşlık süreci içerisinde dindarlığın etkili olduğunu kabul etmiştir.

4.1.2. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Akranlardan Etkilenme Boyutuna İlişkin Sonuçların Tartışılması

Ergenlerin dini tutum ve davranışlarında akranlarından etkilenmeleri konusunda katılımcıların yarısı etkilenirim derken diğer yarısının ise etkilenmem şeklinde cevapladığı görülmüştür. Fakat “hayır, etkilenmem” diyenlerin ifadelerinde kabul etmeseler dahi örtük bir etkilenmenin olduğu görülmüştür. “Hayır, etkilenmem” diyen birçok katılımcı ifadelerinin devamında olumlu ya da olumsuz bir etkilenmeden bahsetmiştir. Gençlik döneminde akranların birbirine etkileri bazen doğrudan oluyorken, bazen ise dolaylı olarak görülmektedir. Akranlarından doğrudan etkilenme daha çok birbirinin emirlerini yapma, birlikte hareket etme şeklinde görülürken dolaylı etki ise model olma ve davranışı özendirme şeklinde ortaya çıkmaktadır.²⁵⁰ Akranların dini tutum ve özellikle ibadet konusunda birbirlerini etkilemeleri de dolaylı etkiye örnek oluşturmaktadır. “Hayır, etkilenmem” diyen katılımcıların birçoğu da bu dolaylı etkinin örneğini oluşturmaktadır. Etkilenmediğini belirten bu katılımcıların bir kısmı özellikle ibadetler konusunda arkadaşlarının teşvik edici bir etkisinin olduğunu dile getirmiştir. Bir kısmı ise daha çok ailesinden etkilendiğini söyleyip daha sonra ki ifadelerinde arkadaşlarının düzenli olarak ibadetlerini yapmasının onu etkileyeceğini de sözlerinde vurgulamıştır. Katılımcılardan çoğu bu şekilde doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendiğini kabul etmişlerdir. Bu katılımcıların etkilenmeyi dini ibadet ve tecrübe boyutu ile açıkladıkları görülmektedir.

“Hayır, etkilenmem” diyen katılımcılarımızdan birkaç tanesi konuyu dini bilgi boyutu ile değerlendirmiş ve dinini iyi bilen bir kişinin etkilenmeyeceğini dile getirmişlerdir. Bu konuda ailenin, okulun ve DİB yaygın din eğitimi hizmetlerinin önemi burada karşımıza çıkmaktadır. Ergenlik dönemine kadar verilen iyi bir din eğitiminin ergenin akranlarından din anlamında olumsuz etkilenmesini bir nebze engelleyeceği de anlaşılmaktadır. Arkadaş seçimi ve arkadaşlık sürecinde dindarlığın etkili olduğunu düşünenlerin çoğu arkadaşlarından dini tutum ve davranışlar konusunda etkilendiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte etkilendiğini dile getiren katılımcılar daha çok olumlu bir etkiden bahsetmektedir. Olumsuz bir etkiyi ilk başta kabul etmemişlerdir. Daha sonra sorulan sorularda bu konu ile ilgili farklı açıklamalarda bulundukları görülmüştür. Grup içerisinde arkadaş olduktan sonra bazı olumsuz dini tutum geliştirdiklerine dair açıklama yapanlar da olmuştur.

²⁵⁰ Clasen - Brown, “The Multidimensionality of Peer Pressure in Adolescence”, 451- 468.

Akranlarından dini tutum ve davranışlar konusunda etkilendiklerini dile getiren katılımcılar ibadet (öncelikle namaz ve oruç gibi), küfür ve argo sözler etmeme, birbirine dua etme, sohbetlerine dini konuları ekleme gibi değişikliklerin arkadaşlık sürecinde hayatlarına dâhil olduğunu ifade etmişlerdir. İmam Hatip Lisesinde aynı grupta yer alan 3 erkek katılımcının, üçü de arkadaşlıklarının başında namaz konusunda bu kadar hassas olmadıklarını şimdi ise Cuma namazı konusunda birbirlerini uyardıklarını ve namazlarını kaçırmamaya çalıştıklarını olumlu bir etki ve değişiklik olarak anlattılar. Anadolu Lisesinde okuyan kız öğrencilerden oluşan bir grup ise tanıştıklarında yalnızca bir arkadaşlarının Ramazan orucunun tamamını tuttuğunu, birlikte geçirdikleri iki yıl sonra ise artık hepsinin Ramazan orucunu tutmaya çalıştığını ve birlikte iftar programları organize ettiklerini bu konuya örnek olarak açıkladılar. Dini tutum ve davranışlar konusunda akranlarından etkileneceğini söyleyen katılımcılarımız bunlar arasında öncelikli olarak ibadet konularını örnek olarak verdiler. İbadetler konusunda bir sosyal etki ve uyma davranışının geliştirileceği de katılımcılarımızın cevaplarından ulaşılmaktadır. Etkilenmeyeceğini dile getiren katılımcılarımızın çoğu da ibadetler konusunda teşvik edici bir etkinin olacağını da dile getirmişlerdir. İbadetler ve dini etkinlikler konusunda akranların birbiri üzerinde geliştirici ve destekleyici bir etkisinin söz konusu olacağından bahsedilebilir.

Katılımcılar grup içerisinde daha çok yaşanan bir akran etkisi ve uyma davranışını anlatmaya çalışmıştır. Ergenlik dönemindeki akranların, arkadaş grubu içerisinde daha önce onaylamadıkları bir davranışı arkadaşlık sürecinde onayladıkları görülmüştür. Aileden öğrenilen değerlere uygun olmayan bir durum daha sonra akran grubu içinde normal olarak kabul edilmiştir. Araştırma sonuçları katılımcıların akran grubu içerisinde olumsuz dini tutum ve davranış-camiye diye okuldan kaçmak, flört edinmek, suça karışmak vb.- sergiledikleri görülmüştür. Benzer şekilde alan yazında ergenlik dönemi gençlerinin akran grubuna dâhil olmadan önce öğrendikleri normlardan, kurallardan uzaklaştıkları ve terk ettikleri görülmüştür.”²⁵¹ Başka bir araştırmada, ergenler için önceleri aile önemli bir yer tutarken sonrasında akran grubunun daha önemli olduğu hatta ergenin grup normlarına uymak için çaba sarf ettiği ifade edilmiştir.²⁵²Yalnızca ulusal alan yazında değil, uluslararası alan yazında da ergenlik dönemindeki akranların aileden çok birbirlerine uyma davranışı gösterdikleri görülmüştür.²⁵³ Buna ek olarak ergenlerin arkadaş gruplarında kazandıkları bakış açılarıyla özdeşim kurdukları ve ailelerine karşı savunacak kadar benimsedikleri de belirtilmiştir.²⁵⁴

²⁵¹ Talu - Gümüş, “Ergenlerde Akran Baskısı ve Riskli Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, 390-403.

²⁵² Çiloğlu, *Okul Çevresinin Öğrencilere Eğitsel Katkısı*, 23.

²⁵³ Rosenberg, “Review: Adolescence and Religion: The Jewish Teenager in American Society”, 589.

²⁵⁴ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunları*, 61-62.

Akranların ifadelerinden özellikle giyim-kuşam, hal, hareket, konuşma ve üslup bakımından birbirlerine benzemeye başladıkları anlaşılmaktadır. Arkadaşlık süreci içerisinde beğendikleri şeylerin ve ilgilerinin de birbirine benzediği görülmüştür. Gençler kendi kuşaklarının ortak beğenileriyle farklı giyim tarzları, konuşma şekilleri belirleyebilmektedir. Ergenlik dönemindeki akranlar, oluşturdıkları alt kültürün de etkisiyle bu konularda birbirlerine benzeyebilmektedirler.²⁵⁵ Bir konuşma tarzı, hal ve hareket, giyim tarzı grup içerisinde model almanın da etkisiyle tüm akran grubunda benimsenebilmektedir. Katılımcılarımızın ifadelerinden bu konularda benimseme, kabul etme ve uyma şeklinde akran grubu içerisinde bir benzerliğin de oluşturulduğu görülmektedir.

Uyma davranışları konusunda ortaokulda iken bazı konularda daha kolay uyma davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. Ortaokulda uyma davranışının gerçekleştirilmesi hızlı olduğu ama kalıcı olmadığı, lisede iken ise uyma davranışının yavaş fakat daha uzun süre de gerçekleştiği görülmüştür. Ortaokulda ve lisedeki ergenlerin uyma davranışı göstermedeki farklılıklarını tesettür ve ibadet konularında olduğu da araştırmanın sonuçları arasındadır. Yaş arttıkça uyma davranışını gösterme biçiminde farklılıkların olduğu görülmüştür. Ortaokulda arkadaşının etkisiyle ibadet ettiğini söyleyen katılımcılar daha yoğunluktadır. Ergenliğin başlangıcında dindarlık daha yüksek iken daha sonra dindarlığın bazı ergenlerde azaldığı görülmüştür. Araştırmada ulaşılan bu sonuç, Çetin'in araştırmasında yer alan ergenlikte yaş ilerledikçe dindarlığın düştüğü sonucu ile benzerlik göstermektedir.²⁵⁶

Araştırma sonuçlarından birinde ise bazı akran gruplarının içerisinde yapılan dini etkinliklerin desteklendiğini, bazı akran gruplarında ise engellendiği görülmüştür. Akran grubu dışında iken ibadetlerini yapmaya çalışan katılımcıların bazılarının akran grubu ile iken ibadetlerini yapmadıkları fark edilmiştir. Farklı akran grubunda yer alan bazı katılımcılar ise grubun içerisinde ibadetler konusunda desteklendikleri görülmüştür.²⁵⁷

4.1.3. Ergenlik Dönemindeki Gençlerin Akranları ile Yaptığı Etkinlik ve Tecrübelerde Dinin Yerine İlişkin Sonuçların Tartışılması

Ergenlik dönemindeki akranlar birlikte zaman geçirmeyi sevdikleri için toplu halde yapılan ibadetlerin de onları motive ettiği görülmüştür. Benzer şekilde din psikolojisi alanında yapılan bir çalışmada ibadetlerin toplu yapılmasının olumlu etkisi olduğu ve kolektif toplumsal

²⁵⁵ Fatma Bodur, *Gençlerin Giyim Tarzının Modernleşme Açısından Değerlendirilişi (İstanbul ili Arnavutköy ilçesi Mehmet Akif Ersoy Lisesi örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 82.

²⁵⁶ Çetin, *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 135.

²⁵⁷ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 60.

şuuru canlandırdığı savunulmuştur.²⁵⁸ Aydoğan'ın tezinde, ergenlik dönemindeki gençlerin anlam arayışında oldukları ve bu süreçte sosyallikten beslendiklerine dikkat çekilmektedir.²⁵⁹ Ergenlerin birlikte yaptıkları dini etkinlik ve ibadetler konusunda; yılın ve haftanın belirli zamanlarında yapılan ibadetlere daha istekli oldukları görülmüştür. Bu anlamda oruç ibadetini namaz ibadetine göre yerine getirmekte daha meyilli oldukları ileri sürülmüştür.²⁶⁰ Katılımcılarımızın da bu konuda daha çok oruç ibadetinden bahsetmesi ve toplu olarak kılınan Cuma ve Bayram namazlarını arkadaşlarıyla kılmanın onları etkilediğine dair açıklamaları bu çalışmalar ile benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin tamamı arkadaşları ile ibadetler ettiğini dile getirmiştir. İbadetler ve dini etkinlikler konusunda okul türünün etkisi görülmüştür. Benzer şekilde Kaya'nın²⁶¹ yaptığı çalışma da İmam Hatip Lisesi mezunlarının da arkadaşlarının kendisini ibadetler konusunda desteklediği tespit etmiştir.

Katılımcılar tarafından birbirlerine dua etmeleri akran grubu arasında sevgi bağı oluşturmaya katkı sağlamıştır. En yakın arkadaşlarıyla birbirlerine sık sık dua ettiklerini dile getirmişlerdir. Birbirlerine dua etmelerinin arkadaşları ile aralarında sevgi bağı oluşturduğu da sonuçlar arasında yer almaktadır. Ergenlerin birbirlerinin din hakkındaki sorularını cevaplamalarının onlar için psikolojik bir destek ve iç huzur sağlamaya katkısı olduğu düşünülmektedir. Ergenlik döneminde dini uyanış çağının yaşanması ile gençlerde dini şüpheler de ortaya çıkmaktadır. Akranlarıyla fazlaca zaman geçiren ergen, bu dini şüphelerini onlarla da paylaşabilir. Akran grubu içerisinde bu sorunların cevaplandırılması ve şüphelerin giderilmesi gence iç huzur ve psikolojik destek sağlayacaktır. Araştırma bulgularından da bu sonuca varılmaktadır.²⁶²

Ergenlik dönemi gençlerinin topluma karşı da duyarlı oldukları görülmüştür. Sokak hayvanlarına mama vermek, hayvanlara, yaşlılara, engellilere yardım etmek gibi iyilik hareketlerine katılmak da akranların ilgisini çekmektedir. Katılımcılar beraber yaptıkları dini etkinlik ve ibadetler konusunda birlikte yaptıkları bu iyilikleri de anlatmıştır. Bu araştırma sonucu alan yazında²⁶³ “ergenlerin ahlaki ve etik bakımdan yüksek bir sağduyuya sahip oldukları” fikri ile benzeşim göstermektedir. Ergenlik döneminde akranlar yapılan etkinlikler arasında dini sohbet etmenin olduğunu ifade etmiştir. Özel olarak dini sohbetler planlamasalar

²⁵⁸ Koç, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, 77.

²⁵⁹ Zuhal Aydoğan, *Ergenlere Yönelik Din Eğitiminde Hayatın Anlamı* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019),

²⁶⁰ Nermin Öztürk, *Kız Öğrencilerin Dini Tutumları* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 244-251.

²⁶¹ Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 180.

²⁶² Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 62.

²⁶³ Serdar Kenan Gül - İsmail Dinçer Güneş, “Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (Haziran 2009), 80.

da kendiliğinden gelişen dini sohbetleri olmaktadır. Arkadaşları ile ibadet vs. dini etkinlikler yapmasalar dahi dini sohbet ettiklerini de açıklamıştır. Grup içerisindeki akranların ilgilerine göre değişiklik olduğu sohbet etmenin sıklığında fakat akranların çoğunun din hakkında sohbet ettikleri görülmektedir.

4.1.4. Akranların Din Dersinden Öğrendikleri ile İlgili Konuşmalarına İlişkin Sonuçların Tartışılması

Tüm katılımcılar din dersinden öğrendikleri bilgileri akranları ile paylaşmaktadır. Din derslerinde işleyip ilgilerini çeken ve ders sonrasında tartıştıkları konular ise; Kur'an-Kerim'deki ayetler, Peygamber Efendimiz 'in bazı sünnetleri, farklı din ve inanışlar, İman esasları, sosyal hayatla ilgili bazı meseleler vs. olarak sıralanmıştır. Kur'an-ı Kerimden ayetler ve Hz. Peygamber'in sünnetleri diyen öğrencilerin çoğu İmam Hatip Lisesi öğrencisi olduğu ve okulda işledikleri alan derslerinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Tartıştıkları ayet ve hadisler; genellikle haramlar, alkol, zina, evrenin oluşumu, takrir-i sünnet vb. olarak sıralanmıştır. Farklı inançlar ve inançla ilgili felsefi yaklaşımlar konusunu daha çok Anadolu Lisesi öğrencileri tarafından tartışılmaktadır (Satanizm, Ateizm, Deizm, Apeteizm, Yahudilik, Hristiyanlık, Milenyum tarikatları vb.). İslam iman esasları ve sosyal hayatla ilgili meseleler Anadolu Lisesi'ndeki bir grup bu konuların devamlı açıldığını, dindar olan arkadaşlarının her konuyu dine bağladığını ifade etmiştir. Ek olarak; Anadolu Lisesindeki gruplar arkadaşlarının dini anlatım dilini, dini tutum ve davranışlarını, yaşayışını eleştirmiştir.

Din eğitiminde anlatım dili önemli bir yer tutmaktadır. Öğretmenin din dersinde ergenin ilgisini çekebilecek konular üzerinde durması da araştırmamızın sonuçları arasında yer almaktadır. Din eğitiminde korku dili yerine sevgi dili ile anlatım yapılırsa ancak ergenin din eğitime ilgisi sıcak tutulabilmektedir. Çok sert, baskıcı bir dili kullanan birey ergenin hayatında önemli bir yer tutan akranları olsa dahi ergenin üzerinde etki gösteremeyeceği de araştırmanın sonuçları arasında bulunmaktadır. Dindar olan kişinin dini tutum ve davranışları söylemleri ile bir olması gerekmektedir. Araştırmamızı katılımcıları içerisinde bulunan ergenlik dönemi akranları, dini bilgileri anlatan akranlarını söylemleri ve yaşantısının birbirine uymaması konusunda eleştirdiği görülmektedir. Grup içerisinde din dersinden sonra dindar arkadaşları ile yoğun tartışmaların yaşandığı söylenmektedir.

4.1.5. Akranların Din Konusunu Gündeme Getirmelerine İlişkin Sonuçların Tartışılması

Ergenlik dönemi akranlarının çoğu arkadaşları ile okul dışından (aile, sosyal çevre, internet, sosyal medya vb.) öğrendikleri dini bilgileri paylaşmaktadır. İmam Hatip Lisesindeki

ilk grupta yer alan katılımcıların hepsi arkadaşları ile okul dışından öğrendikleri bilgileri paylaştıklarını dile getirirken, ikinci gruptakiler paylaşmadıklarını dile getirmiştir. Anadolu Lisesindeki arkadaş gruplarının büyük çoğunluğu da okul dışından öğrendikleri bilgileri gruptaki arkadaşları ile paylaşmıştır. Bu durumda okul türünün değil, arkadaş grubunun özelliklerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bazı akran gruplarında ise din hakkında konuşulmasının yadırganacağı düşüncesinden dolayı akranlarıyla değil, aileleri ile paylaştıkları söylenmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre sosyal medyada dini paylaşım yapma konusunda ergenlerin mesafeli oldukları görülmüştür. Bu bağlamda ergenlerin sosyal medya üzerinde dini paylaşımlara maruz kalabildikleri fakat paylaşım noktasında kendilerinin eyleme geçemedikleri anlaşılmaktadır. Akranların bir kısmı da paylaşımları din ile ilgili olduğunda dalga geçilip, yadırganacağını düşündüğünü dile getirmiştir. Katılımcıların bazıları bu durumun aksine paylaşım yapıldığını, fakat bu paylaşımların içeriğinin dini değerlere uygun olmayan ve özellikle İslam dinini eleştiren paylaşımlar olduğundan bahsetmiştir. Bununla birlikte akran grupları içerisinde sosyal medyadaki bu paylaşımların özendirici olduğu ve akranların bu konularda birbirine uydukları sonucu da çıkarılmıştır. Katılımcıların bir kısmı da akranlarının din hakkında sosyal medyada kaynağını araştırmadan yanlış bilgiler paylaşabildiklerini, hatta bu paylaşımları doğru olarak kabul edip, ailelerine ve akranlarına karşı savunduklarını da dile getirmiştir. Bu kapsamda internet ve sosyal medyada doğru bilgilerin paylaşılmasının önemi üzerinde de durulmaktadır. Dini şüphe ve bazen de bunalımların yaşandığı ergenlik döneminde akranların hayatlarının bir önceki döneminden farklı olarak dini eleştiren paylaşımlar yaptıkları da araştırmanın katılımcıları tarafından söylenmiştir. Katılımcılar ortaokuldan tanıştıkları dindar olarak gördükleri arkadaşlarının yaptığı bu paylaşımları sorulara verdikleri cevaplarla da eleştirmiştir. Ayrıca yüz yüze iken sosyal medyada gördükleri bir dini konuyu paylaşmaları için konunun ilgilerini çeken bir konu olması gerektiğini de eklemişlerdir.

4.1.6. İbadetlerin Akranların Ahlaki Davranışları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Sonuçların Tartışılması

Katılımcıların tamamı yapılan ibadetlerin ahlaki hayata yansımaları gerektiğini düşünmektedir. Ama bazı arkadaşlarının ibadetlerini yapmasının onlara güzel ahlak kazandırmadığını söyleyenler de olmuştur. Bu durumun nedeni ise ibadetlerin şuurlu ve bilinçli yapılmaması ile ilişkilendirilmiştir. İbadetlerin ahlaki hayat üzerinde etkisi konusunda gözlemledikleri olumlu değişiklikleri; maddi-manevi temizlik, küfür söylememe, merhamet sahibi olma, insanlara faydalı ve saygılı olma, sakinlik, rahatlama, stresten uzaklaşma, hal ve hareketlere konuşmaya dikkat, dürüstlük, güven verme, haramlardan sakınma, hayatını

düzenleme, örnek olma, olgun, ağırbaşlı ve mantıklı olma, kontrollü davranma, ahlaki bir olgunluk geliştirme, duyarlı olma, hak yememe, kalp kırmama, saflık ve masumiyet olarak sıralanmıştır.

Katılımcıların bazıları ibadetlerini yerine getiren akranların kötü alışkanlık sahibi olmaması gerektiğini de savunmuştur. Bu durumun aksine ibadetlerini yerine getiren akranların ahlaki hayata olumlu yansımalarından ziyade kötü alışkanlıklara sahip oldukları da görülmüştür. Ergenler Müslüman toplumlarının ibadetlerini yerine getirirse de ahlaki yönlerden zayıflıklarının olduğu noktasında eleştiriler de bulunmuştur. Bu durum; ibadetlerin doğru bir şekilde yapılmaması ve görev gibi düşünülerek yapılması ile ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde akran grupları arasında ibadetlerini tam anlamıyla yapan bireylerin güzel ahlaklı olduğu veya ahlakına etki etmediği de bir diğer sonuç olarak paylaşılmıştır. Eleştirilen bir diğer nokta dindar olduğu düşünülen bireylerin itici bulunan davranışlarıdır. Ergenlerin bu davranışlara maruz kaldıkları durumlarda dini inanç ve ibadetlere daha mesafeli yaklaştıkları araştırma sonuçları arasındadır. Ergenler iyi ahlaka sahip olmayı dini inançla veya ibadetle ilişkili olmadığını da belirtmiştir.

4.1.7. Akranların Zıt Fikirlerle Karşı Tutumlarına İlişkin Sonuçların Tartışılması

Ergenlerin bazıları din inanış noktasında arkadaşlarının farklı fikirlerine karşı tutumları hoşgörülü olacağını, bir kısmı kendi fikirlerini de savunacağını ve geriye kalan kısmı da tepki gösterebileceğini belirtmiştir. Ergenler bazı akranlarının dini inanışına uymayan davranışlar yapıldığında, akran grubunu uyarmadıklarını, bu davranışın yapılma nedenini anlamaya çalıştıklarını (çevresinden etkilendiği için) veya sessiz kaldıklarını ifade etmiştir. Araştırma içerisindeki bir akran grubu karşıt ve yanlış olduğu düşünülen davranışları anlayışla karşıladıklarını, iletişim kurmaya çalışarak doğru olanı anlattıklarını ve akranlarına baskı kurmadıklarını dile getirmiştir. Bu araştırma sonucunun aksine bazı akran grupları ise akran baskısı ile zıt fikirleri bastırdıklarını veya kabul ettirdiklerini ifade etmiştir. Ergenler din anlayışı konusunda akran grupları içerisinde farklı görüşlere sahip olduklarını söylemiştir. Katılımcılar, akran grubunun din anlayışlarının farklı olmasının arkadaşlıklarını etkilemeyeceğini ileri sürmüştür. Fakat grup içerisinde dini inanışlara yapılan saygısızlıkların akran grubunun arkadaşlığını etkileyeceği ifade edilmiştir. Akran gruplarından bir diğeri din konusundaki zıt fikirlerle daha sert tepki vereceğini yeri gelirse şiddete başvurabileceğini söylemiş. Verilen tepkileri; gülüp geçme, üzülme, umursamama, şiddet uygulama, mesafeli davranma olarak sıralanmıştır. Buna ek olarak bazı katılımcılar, akranlarının rahatsız olsalar dahi gruptan dışlanmamak ve yalnız kalmamak adına kendi dini değerlerinden vazgeçtiğini ifade etmiştir.

Ergenlerin bazıları, farklı din ve inanışlara yönelmelerinin nedeni olarak da verilen din eğitiminin korku temelli verildiği, Allah sevgisinin kazandırılmadığı olarak açıklamıştır. Bir akran grubu ise arkadaşlıklarının ilk zamanlarında daha fazla karşıt fikir olduğunu zamanla uzlaşıldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda akran grubu içerisinde dini tutum ve davranışlarında değişme olduğu dile getirilmiştir. Zıt fikirlerin yeni şeyler öğrenmelerini de sağladığını da belirtilmiştir. Akranlar arkadaş kalmak isteniliyorsa bu ortamda saygılı olunması gerektiği ve karşılıklı saygı olduğunda zıt fikirler noktasında uzlaşma olabileceğini vurgulamıştır. Arkadaşları ile aralarında bu saygının var olduğunu söyleseler de onları üzen, rahatsız oldukları durumları da açıkladılar. Bir kısmı din anlayışları konusunda bazen onları rahatsız eden davranış ve söylemlerin arkadaş grubu içerisinde var olduğunu da dile getirdi.

4.1.8. Akranların Din Konusunda Birbirlerine Danışmalarına İlişkin Sonuçların Tartışılması

Katılımcıların çoğu akranlarından din konusunda bir şeyler öğrendiğini onlara danıştığını ifade etmiştir. İmam Hatip Lisesi öğrencileri bu konuda birbirlerine çok şey öğrettiklerini, derslerde de bunun etkisinin olduğunu dile getirmiştir. İmam Hatip lisesinden seçilen bir akran grubundaki her birey bir diğerinden bir şeyler öğrendiğini vurgulamıştır. Arkadaş grubu içerisinde din ne kadar konuşuluyorsa, din ne kadar gündeme getiriliyorsa o kadar din ile ilgili öğrenmeler gerçekleştiği düşünülmüştür. Anadolu Lisesi akran grubunda ise grup içerisinde yalnızca bir öğrenciye dini bilgiler notasında sorular sorulduğu fark edilmiştir. Ergenler bu durumun nedenini; arkadaşlarının küçük şehirde büyümesi ve daha fazla dini öğrenebilme imkânının olması şeklinde açıklamıştır.

Arkadaş grubu içerisinde din konusunda daha bilgili olan kişinin kendisi olduğunu söyleyen de katılımcılar da olmuştur. Bu kişiler arkadaşlarının dinin onaylamadığı bazı davranışları ya da etkinlikleri yapacağı zaman onları davet etmediklerini söylemiştir. Bu kısımda bir katılımcı ise grup arkadaşlarının sadece din dersinde kopya çekmek için onu kullandığını dile getirmiştir.

4.2. Öneriler

Bu bölümde araştırmanın sonuçlarına yönelik önerilere yer verilmiştir.

Ergenlik dönemi gençlerine akran ilişkilerinde, özellikle arkadaş seçerken aile ve öğretmen tarafından rehberlik edilmelidir. Gençlerin arkadaşlık seçimlerinde baskıcı değil, onlara bu konuda yol gösterici olunmalıdır. Arkadaş grubunun ergen üzerindeki zararlı etkilerini söndürmek adına bu konuda aile ve öğretmenin olumlu adımlar atması gerekmektedir.

Ergenlik dönemi akranlarının dini tutum ve davranışlarına olumlu yönde etki edecek sosyal ortamlar oluşturulmalıdır. Akran grubuyla katılabileceği din ve ahlak öğretime olumlu etki edecek faaliyetler MEB, DİB, okullar ve gençlik merkezleri tarafından düzenlenmelidir. Akranları ile katılabileceği bu anlamdaki eğlenceli etkinliklerin genci olumsuz akran etkisinden ve uyma davranışlarından uzaklaştıracağı düşünülebilir.

Ergenlerin dini konuları tartıştıkları ve merak ettikleri görülmüştür. Ergenlerin din konusundaki ilgileri ve meyilleri din eğitimcileri tarafından bir fırsat olarak görülebilir. Din eğitimi bu yönde planlanabilir.

Ergenlik döneminde akran gruplarında dine olan ilgi din eğitimi için önemlidir. DKAB derslerinde ergenlerin merak ettiği, kafalarına takılan soruların cevaplandırılması sağlanmalıdır. Müfredat ergenlerin meraklarına yönelik olarak şekillendirilebilir.

Ergenlerin uyma davranışı gösterme konusunda özellikle sosyal medya üzerinden de etkili oldukları görülmüştür. Sosyal medya da gençlerin olumlu dini tutum ve davranış geliştirmelerini sağlayacak içerikler üretilmelidir.

Olumsuz dini tutum ve davranış geliştirecek yanlış bilgiler konusunda uyma davranışı gösterilmemesi için ergenlerin bilinçlendirilmesi de önem arz etmektedir. Bu konuda her kurum üstüne düşeni yapmalıdır.

Akran aracılığı ile öğrenme, iş birlikçi öğrenme gibi metotlar ergenlik dönemi din eğitimi için işe koşulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abalı, Osman. *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*. İstanbul: Adeda Yayınları, 1. Baskı, 2012.
- Abdülkerim, Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, ed. Hayati Hökelekli, 307-368. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Adams, James F. *Ergenliği Anlamak*, çev. Ali Dönmez ed. Bekir Onur, Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 2004.
- Aktuğ, Taylan. *Ergenlerde Akran Baskısı ve Benlik Saygısının İncelenmesi*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Alparslan, Ali Murat. vd. “Bireylerin Uyma Davranışlarında Kişisel Değerlerin Rolü: Bir Deney Çalışması”, *IV. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitabı*. 606-612. Adana: Çukurova Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 4-5 Kasım 2016.
- Ay, Mehmet Emin – Gücen, Merve. “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi*, ed. Hafsa Nur Aslanoğlu – Sibel Özel. 293-311. İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği, 2018.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Aydoğan, Zuhale. “Ergenlere Yönelik Din Eğitiminde Hayatın Anlamı (İmam hatip liseleri düzeyi örneği)”. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bandura, Albert. “Behavior Theory and Models of Man”, *American Psychologist* 29/12 (Aralık, 1974), 859-869. <https://doi.org/10.1037/h0037514>.
- Bandura, Albert. “The Stormy Decade: Fact or Fiction”, *Psychology in the Schools* 1/3 (July 1964), 224-231.
- Bayhan, Pınar - Işıtan, Sonnur. “Ergenlik Döneminde İlişkiler: Akran ve Romantik İlişkilere Genel Bakış”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 20/20 (Mart 2010), 33-44.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.
- Bodur, Fatma. “Gençlerin Giyim Tarzının Modernleşme Açısından Değerlendirilişi: İstanbul ili Arnavutköy ilçesi Mehmet Akif Ersoy Lisesi örneği”. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Certel, H. *Din Psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınları, 2003.
- Clasen, D. Rae. - Brown, B. Bradford. “The multidimensionality of peer pressure in adolescence”. *Journal of Youth and Adolescence*, 14/6, (March 1985), 451-468. DOI: 10.1007/BF02139520.
- Coleman, J. C. - Henry, L. B. *The Nature of Adolescence*. London: Routledge. 3rd Edition, 1999.
- Corsini, Raymond J.- Auerbach, Alan J. (ed.) *Concise Encyclopedia of Psychology*. New York: Wiley, 2nd Edition, 1996.

- Critchley, Simon. *İmansızların İmanı*, çev. Erkan Ünal, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Çetin, Arife. “*Ergenlerde Sosyalleşme, Akran İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*”. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çiloğlu, Erhan. “*Okul Çevresinin Öğrencilere Eğitsel Katkısı*”. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Çolak, Rabia. Büşra. “*Dini tutum, davranışlar ve İslamofobi ilişkisi*”. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Dacey, John. S. – Travers, John. F. *Human Development-Across the Life Span*, New York: Mc Graw Hill, 3.th Edition, 1996.
- De Goede, IH. – Branje, SJ. – Meeus, WH. “Developmental changes and gender differences in adolescents' perceptions of friendships”. *Journal of Adolescence* 32/5 (Ekim 2009), 1105-1123. doi: 10.1016/j.adolescence.2009.03.002.
- Demir, Orhan. *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 2004.
- Demirkol, Nursena. “*Sosyal Hayata Katkısı Açısından Din Eğitimi*”. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Desmond, Scott. A. vd. “Religious Development: How (And Why) Does Religiosity Change From Adolescence to Young Adulthood?”. *Sociological Perspectives* 53/2 (Haziran 2010), 247-270.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye’de dini hayat araştırması*. PDF: DİB Yayınları, 2014. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/914_1.pdf
- Dinçer, Burcu. “*Alt Ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeyde Lise ikinci Sınıf Devam Eden Ergenlerin Anne Baba Tutumlarını Algılamaları ile Arkadaşlık ilişkilerinin incelenmesi*”. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık, 11.Baskı, 1996.
- Dornbusch, S. M. “The sociology of adolescence”. *Annual Review of Sociology*, 15/1 (1989), 233-259.
- Drahošová, Martina. - Balco, Peter. “The analysis of advantages and disadvantages of use of social media in European Union”. *Procedia Computer Science*, 109/C (December 2017), 1005-1009.
- Dumlu, Sedat. “*Kişilerarası İletişimde Sosyal Etki ve Uyuma Bağlamında Okyanus Aşırı Çalışan Gemi Adamları Üzerine Bir Araştırma*”. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019.
- Enç, Mithat. *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 2. Basım, 1980.
- Ersanlı, Kurtman. *Davranışlarımız*. Samsun: Yolcu Dergisi Yayınları. 2016.
- Feldman, Robert, S. *Child Development*. New Jersey: Pearson Education, 2006.
- Ferşadoğlu, Saliha. “*15-18 Yaş lise öğrencisi kızların dini tutum ve davranışları (Yalova örneği)*”. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Fiske, Alan P. - Kitayama, Shinobu - Markus, Hazel R. - Nisbett, Richard E. “The Cultural Matrix of Social Psychology”. *The Handbook of Social Psychology*. ed. Gilbert, Daniel T. vd. 915-981. New York: McGraw-Hill. 4.th Edition, 1998.

- Fraley, Chris R. - Davis, Keith E. Attachment formation and transfer in young adults' close friendships and romantic relationships, *Personal Relationships*, 4/2 (May 2005), 131-144.
- Gebeş, Hüseyin. “Akran Eğitimi İle Desteklenen Öfke Kontrol Eğitiminin Lise Öğrencilerinin Öfke Kontrol Becerilerine Etkisi”. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Geçgin, Ercan. “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi”. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Grant, Wendy. *13 – 19 Yaşları Arasındaki Gençler*. çev. Şerife Küçükak Ankara: HYB Yayıncılık, 1999.
- Gül, Serdar K. ve Güneş, İsmail D. “Ergenlik dönemi sorunları ve şiddet”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1 (Haziran 2009), 79-101.
- Gülmez, Çiğdem. “Sosyal Kognitif Teori Açısından Ahlak ve Din Eğitimine Kuramsal Bir Bakış”. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 39-60.
- Gündüz, Fatma. “Okulöncesi Dönem Çocuklarda Din Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım”. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. “Gelişim Özellikleri Doğrultusunda Gençliğin Din Eğitimi”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/4 (December 2020), 1101-1102.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003.
- Güner, Berrin. *Günümüzde Gençlik Sorunları Tutum ve Davranışları: Tunceli Örneği*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Gürses, İbrahim. - Kılavuz, M. Akif. “Kuşakların ahlâkî değerleri birlikte öğrenmesi: Kohlberg’in ahlâkî gelişim kuramı açısından bir değerlendirme”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25/1 (Nisan 2016), 97-117.
- Hancock, R. Dawson, Algozzine, Bob. *Doing case study research: A practical guide for beginning researchers*. New York: Teachers College Press, 2006.
- Hatice Işılak - Alpaslan Durmuş, *Kara Tahtayı Aşmak, Öğrenci Merkezli Öğretmenlik*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2004.
- Hogg, Michael A. - Vaughan, Graham M. *Sosyal Psikoloji*. çev. İbrahim Yıldız vd. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007.
- Horozcu, Ümit. “Aynaya iyi bak: Arkadaş arkadaşın aynasıdır”. *Peygamberimiz ve gençlik* ed. Elif Erdem vd. 117-125. Ankara: DİB, 117-125, 3. Baskı, 2018.
- Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler”, *MEB Din Öğretimi Dergisi*, 14 (1988), 73-82.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 8. Baskı, (2020).
- HUGAUM, Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi “Gençliğin Önemi”. 08 Ağustos 2023.
- <https://hugaum.hacettepe.edu.tr>

- Jersild, Arthur T. *Gençlik psikolojisi*. çev. İbrahim N. Özgür. İstanbul: Takioğlu Matbaacılık, 1987.
- Kafalı, Hasan. “*Lise Öğrencilerinde İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi Ergani Örneği*”. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. – Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları, 20. Baskı, 2017.
- Kaleci, Feyza Nur. “*Ergenlik Dönemi Kimlik Oluşumunda Dinin Rolü: Konya Örneği*”. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kapıkıran, Necla A. - Fiyakalı, “Ceren Lise öğrencilerinde akran baskısı ve problem çözme”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/18 (Şubat 2005), 11-17.
- Kara, Bayram Kaan. “*Bireylerin Kendini Gerçekleştirmesinde Sosyal Medyanın Rolü: Bir Alan Araştırması*”, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Karacoşkun, M. Doğan. “Dinî İnanç- Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (Haziran 2004), 23-36
- Kartal, Rabia. “*Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde İtaat ve Özgürlük Dengesi*”. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
- Kaya, Mevlüt. *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüt Yayınları. 1998.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. çev. Birtane Karanakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları. 1991.
- Kılıççı, Yadigar. *Okulda ruh sağlığı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 5. Baskı, 2017.
- Kıran-Esen, Binnaz. “Akran baskısı, akademik başarı ve yaş değişkenlerine göre lise öğrencilerinin risk alma davranışının yordanması”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24/24 (2003), 79-85.
- Kızıloluk, Hakkı - Uğurlu, Celal Tayyar. “Akran-Arkadaş Gruplarına Üyelik: Anlamı, Nedenleri, Kriterleri, Çatışma Yaratıcı Etkenler ve Sürekliliği”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/3 (Eylül 2017), 861-877.
- Koç, Mustafa. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2005), 147-178.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, *EKEV Akademi Dergisi* 9/25 (Güz 2005), 75-88.
- Koç, Mustafa. “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/17 (Aralık 2004), 231-256.
- Koç, Mustafa. “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *EKEV Akademi Dergisi* 7/15 (Bahar 2003), 113-132.
- Köknel, Özcan. *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*. İstanbul: Altın Kitapları Yayınları, 2001.
- Köylü, Mustafa. *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*. Etüt Yayınları, Samsun, 2000.
- Krippendorff, Klaus, *Content Analysis: An introduction to its methodology*, California: Sage Publications, 3rd Edition, 2013.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 20. Baskı, 2002.
- Kur'an Yolu*. Erişim 17 Ağustos 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

- Kuru, Emin. - Baştuğ, Gülsüm. “Futbolcuların Kişilik Özellikleri ve Bedenlerini Algılama Düzeylerinin İncelenmesi”. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6/2 (Mart 2008), 95-101.
- Laker, Anthony. *Beyond the Boundaries of Physical Education*. New York: Routledge Falmer, 2000.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi-Ahlak Gelişimi*. PDF: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2013.
http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ahlak%20Geli%C5%9Fimi.pdf
- Ok, Ü. “Dini düşüncede yaşanan stresin (şüphe, uyumsuzluk çelişki vb.) boyutları”. *Dini Araştırmalar*, 8/22 (2005), 11-40.
- Ok, Ü. “Dini tutum ölçeği: Ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/2, (2011). 528-549.
- Oluğ, Fatma, “*Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*”, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Onur, Bekir. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Orhan, Filiz. “*Ergenlerin Dini Kimlik Kazanmalarına Sosyal Öğrenmenin Etkisi*”. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demir, Ömer. “Din Eğitiminde Sosyal Beceri Eğitimi”, *7.Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi*. ed. Dinçay Köksal - Mehmet Küçük, 562-573. Ankara: Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Derneği, 2017.
- Önder, Esma Nur. “*Ortaöğretim Dönemi Öğrencilerinin Din Eğitiminde Akran İlişkilerinin Rolü (Amasya Örneği)*”, Amasya: Amasya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Özeri, Zeynep Nezahat. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- Özmete, Emine – Yavuz, Sutay “Türkiye’de Genç Bireyler ve Ebeveynleri Arasında Yaşanan Sorunların ‘Aile Yapısı Araştırması’ Sonuçlarına Göre Değerlendirilmesi”, *Sosyal Politika Çalışmaları* 29 (2012), 24.
- Öztürk, Nermin. “*Kız öğrencilerin Dini tutumları (14-18 yaş)*” Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Öztürk, Mahmut. İdeal Bir Gençlik İçin Kur ’ani Referanslar. *Peygamberimiz ve Gençlik*. ed. Elif Erdem vd. 27-37, Ankara: DİB. 3. Baskı, 2018.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur’an’ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2. Baskı, 1993.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. 9. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.
- Peker, Hüseyin. *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Samsun: Aksi Seda Matbaası, 1998.
- Peker, Hüseyin, *Suçlularda Dini Davranışlar*. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doçentlik Tezi, 1987.
- Poncelet, Paulette. Restructuring schools in Cleveland for the social, emotional and intellectual development of early adolescents. *Journal of Educational for Students Placed at Risk* 9/2 (April 2004), 81-96.

- Rahman, Fazlur. *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Roman, Sara. *Friendship Dynamics Among Adolescents*, Stockholm University, Faculty of Social Sciences, Department of Sociology, Doctoral Thesis, 2016.
- Rosenberg, Morris. "Review: Adolescence and Religion: The Jewish Teenager in American Society", *Social Forces*, 44/4, 1966, 588-589.
- Santrock, John. W. *Yaşam boyu gelişim psikolojisi*. çev. Nihal Misket Özcan. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019.
- Santrock, John.W. *Educational Psychology*. New York: McGraw-Hill Education, 5th edition
- Schwartz, Kelly, Dean. "Transformations in Parent and Faith Support Predicting Adolescents' Religious Faith", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 16/4 (2006), 311-326.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997.
- Sharan B. Merriam, *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. California: Jossey-Bass Publisher, 1998.
- Solmaz, Bünyamin, Şahin, Adem. "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 12/2 (Ağustos 2012), 145-158. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344354>.
- Brinkman, Svend - Kvale, Steinar. *Interviews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. California: Sage Publications, 3rd Edition, 1996.
- Su, Mehmet. "Piaget'nin Bilişsel Gelişim Teorisinin Ergenlik Dönemi Dini Gelişim Üzerindeki Etkileri: Elkind'in Yaklaşımı," *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/1 (Bahar 2022), 63-82.
- Şen, Mustafa. "Türkiye'de Ergen Profili". *Aile ve Toplum*, 7/27 (Ekim-Kasım-Aralık 2011), 89-102.
- Şimşek, Hüseyin - Çöplü, Fırat. "Lise öğrencilerinin riskli davranışlar gösterme düzeyleri ile okula bağlanma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 (Haziran 2018), 18-30.
- Talu, Ertuğrul. - Gümüş, Gökhan. "Ergenlerde akran baskısı ve riskli davranışlar arasındaki ilişkinin incelenmesi". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (Jüly 2020), 390-403.
- Taşkıran-Kala, Şule. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri". Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Taylor, Shelley E. - Sears, David O. *Sosyal psikoloji*. çev. Ali Dönmez Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Temel, Fulya. - Aksoy, Ayşe B. *Ergen Ve Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Tolan, Barlas. - İsen Galip – Batmaz, Veysel. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Adım Yayıncılık, 1991.
- Tosun, Cem. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2010.
- Tümer, Günay. "Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 09.08.2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/din#1-genel-olarak-din>

- Turan, İbrahim. “Medyadaki din adamı imajı üzerine bazı düşünceler”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (Temmuz 2007), 293-304.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, 19 Ağustos 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Ulu-Dikilitaş, Fatma. “Ergen Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışları”, *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (Aralık 2020), 39-65.
- Uludağ, Süleyman. “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 03 Ağustos 2023) <https://islamansiklopedisi.org.tr/amel>
- Ünlü, Sezen (ed.) *Sosyal Psikoloji*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019.
- Vander Zanden, J. W. - Crandell, T. L. - Crandell, C. H. *Adolescence: Emotional and social development*. ed. Vander Zanden, J. *Developmental psychology*. Boston: McGraw-Hill, 2000.
- Voltan - Acar, Nilüfer. vd. “Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, (1996), 45-56.
- Yavuz, Kerim. *Çocuk ve Din*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983.
- Yavuz, Sutay – Özmete, Emine. “Türkiye’de Genç Bireyler ve Ebeveynleri Arasında Yaşanan Sorunların “Aile Yapısı Araştırması” Sonuçlarına Göre Değerlendirilmesi”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 7/29 (Haziran 2012), 9-27.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi, 27. Baskı, 2017.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 30. Baskı, 2007.
- Yavuzer, Haluk. *Gençleri anlamak*. İstanbul: Remzi, 9. Baskı, 2015.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, 11. Baskı, 2018.
- Yiğit, Ayşegül. “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/22 (Mayıs 2006), 179-203.
- Yin, Robert. K. *Case study research and applications*. California: Sage Publications, 2018.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı ve Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*. İstanbul: Özgür Yayınları, 15. Baskı, 2016.
- Yüksel, Hülya. *Toplumsal Etki ve Uyma*. ed. Ali Şimşek vd. 455-484, Konya: Eğitim Kitabevi, 2013.

EKLER

Ek-1: Görüşme Formu

Soru 1: Bize kendinizden ve arkadaşlığınızdaki kısaca bahseder misiniz? (Ad-Soyad, Yaş, Arkadaş grubu, kaç yıldır arkadaşlar gibi)

Soru 2: Arkadaş seçimlerinizde nelere dikkat edersiniz?

Soru 3: Arkadaşlarınızdan dini konularda etkilenir misiniz?

Soru 4: Arkadaşlarınızla yaşadığınız bir dini tecrübe var mı?

Soru 5: Derste öğrendiğiniz dini bir bilgiyi arkadaşlarınızla konuşur musunuz?

Soru 6: Okul dışından (aile, çevre, sosyal medya, tv vs.) öğrendiğiniz dini bir bilgiyi arkadaşlarınızla paylaşıyor musunuz?

Soru 7: İbadetlerin ahlaki hayata, davranışlara yansımaları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Soru 8: Arkadaşınız sizin benimsemiş olduğunuz dini bir bilgiye karşı bir fikir belirtirse bu konudaki tutumunuz nasıl olur?

Soru 9: Arkadaş grubunuzda dini konularda bilgili olduğunuzu düşündüğünüz bireyler var mı? Varsa ona danıştığınız konular olur mu?

ÖZ GEÇMİŞ

..... yılında’ta doğdu. Eğitimini Bayburt’ta tamamladı. 2012 yılında Rekabet Kurumu Bayburt Anadolu Öğretmen Lisesi’nden mezun oldu. 2016 yılında ise Bayburt Üniversitesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. 2017 yılından beri Ankara’da çalışmaktadır.

